

ÚVOD do antropologie

jarní semestr 2009

Kultura

(z latiny: *colo, colere, cultus*, „pěstovat“):

1. plastický, mnohovýznamový, specificky lidský způsob činnosti individuí, fixovaný normami, shromažďovaný, uchovávaný, utvářený, a předávaný společnostmi na základě společenské praxe, především společenské výroby. Vytváří zvláštní umělý systém prostředků, který připouští značnou svobodu volby a je spojen se symbolizací. Konkrétně se projevuje ve výsledcích fyzické a duševní práce. Kultura je jednou ze základních kategorií společenských věd, mezi nimi antropologie, archeologie, kulturologie;
2. souhrn duchovních a materiálních hodnot vytvořených a vytvářených lidstvem v celé jeho historii;
3. lidské společenství, charakterizované společnou kulturou (příklad: kultura s moravskou malovanou keramikou, kultura, únětická, kultura, vědská);
4. označení toho, co je třeba pěstovat nebo co se pěstuje (příklad: kultura vína, kultura bavlníku, lesní kultura). (Jde o původní význam termínu, jak plyne i z jeho etymologie.);
5. buňky, tkáně nebo mikroorganismy pěstované v umělém prostředí pro výzkumné účely.

Pojem kultura má svůj etymologický původ v antickém starověku; vznikl z latinského *colo, colere* a byl původně spojován s obděláváním zemědělské půdy (*agri cultura*). Novou dimenzi pojmu kultura odkryl římský filozof Marcus Tullius Cicero (106–43 př. n. l.), když v *Tuskulských hovorech* (45 př. n. l.) nazval filozofii kulturou ducha („*cultura animi autem philosophia est*“). Tím položil základ pojetí kultury jako charakteristiky lidské vzdělanosti. Pojem kultura tak získal selektivní funkci – odděloval ty, kteří prostřednictvím filozofie

rozvýjeli své intelektuální schopnosti, od všech ostatních, kteří setrvali ve filozofické nevědomosti. Kultura již tehdy vystupovala jako hodnotící pojem vázaný na osobnost, neboť jejím vlivem se člověk povznáší k vyšší formě individuální i sociální identity. Zároveň je zřejmé, že od samého počátku pojetí kultury jako kultivace člověka (*cultura animi*) a přírody (*agri cultura*) označovalo aktivní lidskou činnost.

Ve **středověku** se pojmu kultura jako charakteristiky kultivace lidských schopností příliš neužívalo. Pokud se přece jen s pojmem kultura v tomto období setkáme, pak má silný **náboženský obsah**. V dílech některých křesťanských autorů vystupuje slovo kultura dokonce jako ekvivalent pojmu uctívání (*cultus deorum*).

Nástup **renesance a humanismu** znamenal i znovuzrození antického významu pojmu kultura. Filozofie, věda i umění se orientovaly na existenci člověka, na rozvoj jeho tvořivých schopností a subjektivní moci. Ve spojitosti s kultivací a vzděláním člověka se znovu setkáváme s užíváním pojmu kultura pro **označení sféry pozitivních hodnot, které přispívají k zdokonalování lidských schopností**. Renesanční návrat k člověku však vtiskl pojmu kultura novou funkci – vést hraniční čáru mezi člověkem a přírodou. Člověk je chápán jako aktivní tvůrce kultury. Jejím prostřednictvím neustále překračuje kruh svých existenčních možností a přetváří tak přírodu i sebe sama.

Mezníkem v chápání rozsahu pojmu kultura je spis **německého právníka a historika Samuela von Pufendorfa (1632–1694) *De jure naturae et gentium libri octo* (Osm knih o právu přirozeném a právu národů, 1688)**. Tím, že Pufendorf vymezil kulturu v důsledné kontrapozici k přírodě, silně ovlivnil osvícenské pojetí kultury. Jeho zásluha spočívá také v tom, že pojem kultura, který do té doby vystupoval vždy s předmětem v genitivu („*cultura iuris*“, „*cultura scientiae*“, „*cultura litterarum*“), osamostatnil jako nezávislou lexikální jednotku. Pro Pufendorfovu koncepci kultury je charakteristický důraz na **sociální aspekt kultury**. Podle jeho názoru tím, že člověk přetváří své přírodní i

sociální prostředí, povyšuje sám sebe nad změny, jichž je původcem.

Individuální existenci člověka tak nelze oddělit od existence sociální.

Pufendorf zahrnul do **kultury všechny lidské výtvořky a společenské instituce – jazyk, vědu, morálku, zvyky, odívání i bydlení**. V centru vědeckého zájmu tedy již není pouze problematika kultivace schopností člověka, ale také rozsáhlá oblast produktů lidské činnosti.

Pro představitele **osvícenství** je kultura jednoznačně sférou lidské existence, která stojí v protikladu k světu přírody. Toto pojetí kultury, které akcentuje spíše zušlechťování, zjemňování lidských schopností nežli stav a podmínky sociálního života, dále rozvíjeli v letech 1770–1801 němečtí badatelé, zejména **Karl Franz von Irwing (1728–1801)** a **Johann Christoph Adelung (1732–1806)**, který v roce 1793 definoval kulturu jako třídu pozitivních hodnot.

Předpoklady k překonání osvícenské koncepce kultury položil ve svém čtyřsvazkovém díle *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (**Myšlenky k filozofii dějin lidstva, 1784–1791**) **Johann Gottfried von Herder (1744–1803)**, podle něhož člověk v existenčním zápase nahrazuje své fyzické nedostatky kulturou jako specifickým lidským nástrojem adaptace k prostředí. V dějinách kultury, které Herder chápe jako neustálý nárůst humanity a sebeutváření člověka, přisuzuje rozhodující úlohu kulturní tradici. Herder odmítal teorii o nekulturních národech, neboť kulturu považoval za všeobecný atribut sociálního soužití všech národů světa. Připouštěl, že existují více či méně kulturní společenství, ale kulturu jako takovou považoval za univerzální lidský fenomén. Herderovu koncepci lze považovat za vyvrcholení teorií kultury, které **syntetizují filozofickou a speciálně vědní povahu pojmu kultura**.

Od Herderova vystoupení však dochází k stále narůstající **divergenci mezi všeobecně vědní (filozofickou) a speciálně vědní dimenzí tohoto pojmu**. Další vývoj pojmu kultura je proto nutné sledovat ve *dvou paralelních liniích*. Na počátku první linie stojí německá klasická filozofie, jejíž představitelé dále rozpracovali filozofickou dimenzi pojmu kultura. Druhá linie, zpočátku

reprezentovaná pracemi historiků, vytváří v polovině 19. století široké spektrum pohledů složené z rodící se antropologie, archeologie, etnografie a etnologie.

První linie (filozofická) rozvíjí zejména axiologické (hodnotící) pojetí kultury. V pracích německých filozofů 18. století je pojem kultura používán především jako charakteristika pozitivních hodnot, které přispívají k humanizaci a zdokonalování člověka. Východiskem koncepce kultury **Immanuela Kanta (1724–1804)** je kategorický imperativ, mravní zákon. Kant zahrnuje do kultury především ideu morálnosti, jíž určuje úroveň svobody dosažené společností i jednotlivcem, úroveň vědy, umění, práce, ale také disciplíny a sebeomezování vypěstovaného výchovou. Cíl kulturního vývoje vidí ve vytvoření mravně dokonalé bytosti. V díle **Georga Wilhelma Friedricha Hegela (1770–1831)** *dostává pojem kultury zřetelně ontologický význam* a jako takový slouží k vyjádření celku lidského světa. V souladu se svou teorií vývoje absolutní ideje Hegel považuje kulturu za výsledek a specifický stupeň vývoje absolutního ducha, jeho sebepoznání a sebeuskutečnění, které probíhá formou lidského poznávání. Německý filozof a historik **Wilhelm Dilthey (1833–1911)** přejal od Hegela pojem objektivní duch, nepovažuje jej však za jeden z momentů vývoje absolutní ideje, nýbrž za integrovaný obraz společenského a historického života, strukturovanou totalitu, sociální prostředí. V něm vyčlenil jako zvláštní oblast zkoumání tzv. systémy kultury, které tvoří jazyk, morálka, umění, náboženství a věda. Proces konstituování pojmu kultury byl v německé filozofii dovršen v poslední třetině 19. a na počátku 20. století představiteli *novokantovské školy* **Wilhelmem Windelbandem (1848–1915)** a **Heinrichem Rickertem (1863–1936)**, *kteří navrhovali vybudování „vědy o kultuře“ (Kulturwissenschaft)*. Na půdě německé filozofie tak byla *de facto* konstituována *filozofie kultury*, pro kterou je charakteristická tendence interpretovat kulturu jako jev abstrahovaný z celku společenského vývoje. Setkáváme se s ní ve všech následujících etapách kulturologického myšlení. Ve 20. století je problematika kultury, zvláště otázka kulturních hodnot, nedílnou součástí většiny filozofických škol a směrů.

S nejrůznějšími koncepcemi kultury se setkáme na půdě **fenomenologie** (Edmund Husserl aj.), **existencialismu** (Martin Heidegger, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre), **filozofické antropologie** (Arnold Gehlen, Karl Löwith, Helmuth Plessner, Max Scheler), **personalismu** (Pierre Maria-Joseph Teilhard de Chardin, Jacques Maritain, Jan Patočka), **pragmatismu** (John Dewey), **realismu** (Alfred North Whitehead, George Santayana), přičemž nedospívají k jednoznačnému vymezení rozsahu a obsahu pojmu kultury nebo sjednocení způsobu studia sociokulturních jevů.

Druhá linie vývoje pojmu kultury se utvářela ve značně širokém spektru na půdě rodící se antropologie, etnografie, psychologie, sociologie a dalších speciálních disciplín. Na rozdíl od tradičního axiologického přístupu, který za kulturu považuje především třídu věcí a jevů humanizujících a kultivujících člověka, **antropologické pojetí kultury nemá hodnotící význam, předpokládá mnoho specifických kultur příslušejících různým společenstvím (definovaných v čase a prostoru)** a poskytuje možnost srovnávacího výzkumu jednotlivých sociokulturních systémů.

Zrození moderního **antropologického významu pojmu kultury** anticipoval německý historik, etnolog a archeolog Gustav Friedrich Klemm (1802–1867) v pracích *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit* (Všeobecné kulturní dějiny lidstva, 10 svazků, 1843–1852) a *Allgemeine Kulturwissenschaft* (Všeobecná věda o kultuře, 2 svazky, 1854–1855). Jeho způsob užívání pojmu kultura ke studiu obyčejů, zvyků, znalostí a dovedností různých společností v sobě již zrcadlí požadavky rodících se empirických věd. Po Klemmově vystoupení již nemůže být pochyb o uznání pojmu kultura v pracích německých píšících historiků. O popularizaci pojmu kultura na půdě dějin kultury se vedle G. Freitag a Wilhelma Heinricha Riehla (1823–1897) zasloužil především švýcarský historik **Jacob Christoph Burckhardt (1818–1897)**, který pod vlivem Hegelovy filozofické koncepce postavil kulturu jako ducha epochy do centra zkoumání světových dějin.

Za vlastního tvůrce moderní globální vědecké definice kultury je však považován britský antropolog [Edward Burnett Tylor](#) (1832–1917), který v úvodu své práce *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Art, and Custom* (Primitivní kultura: Výzkumy vývoje mytologie, filozofie, náboženství, umění a zvyků, 1871) kulturu definoval jako „(...) **komplexní celek, který zahrnuje poznání, víru, umění, právo, morálku, zvyky a všechny ostatní schopnosti a obyčeje, jež si člověk osvojil jako člen společnosti**“. Tylorova definice vtiskla pojmu kultura novou gnozeologickou funkci a umožnila jeho prostřednictvím holisticky a komparativně studovat pluralitu lidských společností v čase a prostoru. Původní axiologický (hodnotící) význam pojmu kultura byl zásadním způsobem rozšířen tak, aby sloužil k označení **veškeré sféry lidských nadbiologických (superorganických, metabiologických) věcí a jevů typických pouze pro rod *Homo***. Studium kultury z antropologického hlediska není tedy již omezeno pouze na oblast pozitivních hodnot, které kultivují a humanizují člověka, ale zahrnuje třídu všech produktů lidské činnosti, jejichž prostřednictvím se člověk adaptoval na vnější prostředí. Kultura z tohoto hlediska vystupuje jako specificky lidský nadbiologický adaptační nástroj přetváření světa člověkem. S odstupem času lze konstatovat, že Tylorova definice kultury nikdy nezestárla, ale naopak se stala výchozím bodem většiny antropologických teorií kultury.

V průběhu 20. století se antropologický pojem kultura stal součástí kategoriálního aparátu [archeologie](#), [prehistorie](#), [etnografie](#), [etnologie](#), [sociální a kulturní antropologie](#), [sociologie](#), [psychologie](#) a dalších vědních disciplín. K dynamickému rozvoji obecné teorie kultury došlo především v rámci [difuzionismu](#) (škola kulturních okruhů, heliolitická škola, americký historismus), [funkcionalismu](#) a [strukturálního funkcionalismu](#), [konfiguracionismu](#), [strukturalismu](#), [neoevolucionismu](#), [kulturní ekologie](#), [kulturního materialismu](#), [psychologické antropologie](#), [kognitivní antropologie](#), [symbolické antropologie](#), [dialektické antropologie](#), [etnosémantiky](#), [etnovědy](#),

nové archeologie, analytické archeologie, sociobiologie a postmoderní interpretativní antropologie. Osobitou variantu výzkumu sociokulturních jevů představuje koncepce kulturologie **Leslieho Alvina Whita**, který navrhl studovat kulturu jako autonomní třídu věcí a jevů závislou na lidské schopnosti symbolizace a posuzovanou v extrasomatickém kontextu.

Každá nová antropologická škola přišla s novou definicí kultury, jejímž cílem často bylo specializovat antropologické zkoumání nebo redefinovat pojem kultury v rámci nového vědeckého paradigmatu. Zamyslíme-li se nad nevlivnějšími teoriemi kultury 20. století, můžeme konstatovat, že sociální a kulturní antropologie nabídla několik základních paradigmat:

1. Koncepci kultury jako funkcionálního systému (rozvíjenou směry funkcionalismu a neofuncionalismu).
2. Koncepci kultury jako strukturálního systému (rozvíjenou směry strukturální a poststrukturální antropologie).
3. Koncepci kultury jako adaptivního systému (rozvíjenou směry kulturní ekologie, kulturního materialismu a nové archeologie).
4. Koncepci kultury jako kognitivního systému (rozvíjenou směry kognitivní antropologie, etnosémantiky a etnovědy).
5. Koncepci kultury jako symbolického systému (rozvíjenou školou symbolické antropologie).
6. Koncepci kultury jako sémiotického textu (rozvíjenou v rámci interpretativní antropologie).
7. Koncepci kultury jako multidimenzionální, kaleidoskopické reality (rozvíjenou v rámci postmoderní antropologie a kulturních studií).

Všechny výše uvedené teorie nesporně přispěly k hlubšímu poznání člověka a kultury. Díky nim se nedílnou součástí antropologických výzkumů kultury staly pojmy funkce, struktura, adaptace, symbol a význam.

O sjednocení různých přístupů k vymezení pojmu kultury se v roce 1952 pokusili američtí antropologové **Alfred Louis Kroeber** a **Clyde Kay Maben**

[Kluckhohn](#). Na základě rozboru více než 150 definic dospěli k názoru, že **kultura je produkt, je historická, zahrnuje ideje, vzory a hodnoty, je selektivní, lze se jí učit, je založená na symbolech a je abstrahována z chování a produktů chování**. Tuto koncepci kultury, typickou pro sociální antropologii a kulturní antropologii, je současně možné chápat jako shrnutí dominantních tematických okruhů studia kultury v kulturní antropologii.

V roce 2000 analyzoval pojem kultura německý badatel [Klaus P. Hansen](#) (*Kultur und Kulturwissenschaft* [Kultura a kulturologie]); podle něho má výraz kultura v běžné komunikaci čtyři základní významy.

Za prvé se vztahuje na produkty kreativní a umělecké práce. Je to například hudba, divadlo, film, literatura a výtvarné umění.

Za druhé charakterizuje určitý způsob života. Osoby, které nedisponují vzděláním, vkusem, správným chováním nebo duchovními zájmy, se zpravidla označují jakožto nekulturní lidé. Kultura je zde tedy chápána jako civilizovanost.

Třetí význam pojmu kultura se užívá pro vymezení skupiny lidí s určitými vlastnostmi a zvláštnostmi. Jiné národy, jiná etnika proto v tomto smyslu označujeme jako cizí kultury.

A konečně se čtvrtým významem slova kultura se můžeme setkat v zemědělství, biologii nebo v medicíně a dalších oborech. Hovoří se tam o kulturních rostlinách, o lesní kultuře, o kulturách v zemědělské produkci, o kulturách bakterií apod. Kultura je zde výsledkem pěstitelské činnosti. Při vymezení národů se v souvislosti s kulturou poukazuje zpravidla na její stabilní a navenek zřetelně vyjádřené komponenty, jako je jazyk, náboženství, obyčeje, obřady, ústní lidová slovesnost, lidové výtvarné umění, mýty, hodnoty, konvence, normy chování apod. Toto pojetí je důležité i pro interkulturní komunikaci, neboť všechny tyto skutečnosti ovlivňují komunikativní jednání, a tedy i komunikativní jednání probíhající mezi různými kulturami. Obecně

řečeno vymezuje interkulturní komunikace jako komplexní orientační systém, který ovlivňuje myšlení, cítění a zejména chování členů určité kulturní skupiny.

Také užívání pojmu kultura v archeologii, kulturní ekologii, prehistorii, pedagogice, psychologii nebo sociologii svědčí o preferenci globálního antropologického pojetí kultury. Většina společenských věd používá pojem kultura jako označení pro všechny nadbiologicky vytvořené prostředky a mechanismy, jejichž prostřednictvím se lidé adaptovali k vnějšímu prostředí. Kultura z tohoto hlediska zahrnuje společenské vědomí lidí, jeho projevy v chování a materiální a duchovní produkci života společnosti. Jedná se o negenetický program činnosti jednotlivců a sociálních skupin, který je fixován sociokulturní samoregulací a kulturními stereotypy, přetvářen společenskou činností a předáván prostřednictvím kulturního dědictví. Kultura vystupuje v podobě: a) výtvorů lidské práce (artefaktů), b) sociokulturních regulativů (obyčejů, mravů zákonů, tabu), c) idejí (kognitivních a symbolických systémů), d) institucí (norem a pravidel organizujících lidské chování). Nezbytným předpokladem existence kulturních prvků a kulturních komplexů je jejich objektivace (exteriorizace) a následné osvojení (interiorizace) jednotlivcem nebo sociální skupinou. Interiorizace kultury probíhá v rámci procesů socializace a enkulturace. Velice účinným mechanismem transmise, který přispívá k zachování kulturní kontinuity a zpevnování kulturní tradice v čase, je endokulturace, tj. předávání kulturních prvků starší generací generaci mladší. Z tohoto hlediska je nezbytné pohlížet na kulturu jako na kolektivní produkt, výsledek činnosti lidí, kteří v procesu sociální interakce tvořivě rozvíjejí kulturní dědictví minulosti. Kulturní změna (transformace kulturních prvků nebo komplexů) přitom může probíhat prostřednictvím kulturní inovace a invence (endogenní změna) nebo kulturní difuze a migrace (exogenní změna).

Kulturu je možné zkoumat z různých zorných úhlů na třech základních úrovních:

První rovinu představuje výzkum kultury jako univerzální technologie lidstva a stanovení hranice mezi specifickou lidskou činností a biologickými formami života. Předmětem výzkumu je zde kultura obecně neboli generická kultura, jíž se druh *Homo sapiens* odlišuje od ostatních subhumánních bytostí. Mezi hlavní tematické okruhy spjaté s řešením této problematiky patří geneze, vývoj a fungování kultury v procesech fylogeneze, antropogeneze a sociogeneze, otázky vztahu mezi biologickou evolucí a kulturní evolucí, adaptací a adaptabilitou apod. Pro současné výzkumy generické kultury je příznačná snaha o integraci poznatků a metod přírodních věd (biologie, ekologie, etologie, genetiky, fyzické antropologie) a společenských věd (kulturní antropologie, kulturní ekologie, archeologie, psychologie, filozofické antropologie aj.) a vznik nových mezioborových syntetických disciplín (například sociobiologie).

Druhou rovinu výzkumu kulturních jevů představuje studium kultury na úrovni kultur a subkultur. Předmětem výzkumu již tedy není kultura obecně, ale konkrétní sociokulturní systémy, identifikovatelné v čase a prostoru. Kultury představují jedinečné a unikátní konfigurace artefaktů, idejí, norem, modelů, institucí a kulturních vzorů, typických pro určitou společnost nebo sociální skupinu. Jednotlivé kultury přitom vystupují jako relativně autonomní, vnitřně strukturované a integrované, superorganické adaptivní systémy, které se transformují a dále vyvíjejí pod stimulujičím, limitujícím a determinujícím vlivem ekologických, technologických, ekonomických a demografických faktorů. Předmětem výzkumů je především kulturní dynamika, kulturní procesy a kulturní morfologie, otázky kulturní evoluce a difuze, akulturace, kulturní konfigurace apod.

Třetí rovina výzkumu kulturních jevů se nachází na úrovni jednotlivce. Analyzuje vztah kultury a osobnosti, jazyka a myšlení v konkrétním sociokulturním kontextu. Předmětem studia je jednotlivec jako tvůrce a zároveň produkt své kultury. Zvláštní pozornost je věnována socializaci a enkulturaci, při nichž dochází k utváření modální (bazální) osobnosti a interiorizaci kulturních

vzorů, vztahu biologické a kulturní determinace lidské psychiky, kognitivním procesům, symbolické komunikaci aj.

Spektrum výzkumů moderní kultury rozšířila zejména sociologie, která programově studuje krizi kultury (Hannah Arendtová, Erich Fromm), vliv masové kultury na způsob života (Theodor Adorno, Antonina Kłoskowska), nivelizaci kultury (Ernest van den Haag), permutaci kultury (Alvin Toffler), kulturu postmoderního člověka (Zygmunt Bauman, Bernd Guggenberger), fenomén kulturního kapitálu (Pierre Bourdieu), komunikační aspekty kultury (Marshall McLuhan) aj. Prioritními soudobými otázkami se staly problémy kulturní změny a možnosti její predikce, ochrany kultury, předávání kultury a podpory kultury. Výzkumy osobnosti a kultury dnes představují mezioborovou oblast, na které participuje sociální psychologie, psychologie osobnosti, psychologická antropologie, sociologie kultury, psycholingvistika, srovnávací pedagogika apod.

Přestože studium kultury na všech třech úrovních probíhá již mnoho let velice intenzivně, nedošlo dosud k sjednocení přístupů a poznatků. Snaha konstituovat kvalitativně nový integrální přístup k studiu kultury se odráží v úsilí vybudovat novou vědní disciplínu **kulturologii jako integrální vědu studující kulturní jevy na úrovni lidského rodu (generická kultura), úrovni sociokulturních systémů (kultur, subkultur, kontrakultur) a jednotlivce (osobnostní kultura).**

Vznik a expanze antropologického pojetí kultury ovšem neznamena, že došlo k opuštění tradičního axiologického (hodnotícího) významu tohoto pojmu. Ve filozofii, v uměnovědních disciplínách i běžném jazyce se i nadále často používá pojmu kultura v jeho původním, humanistickém hodnotícím smyslu. Obecně lze konstatovat, že v současné odborné literatuře převládají **tři základní přístupy k vymezení rozsahu a obsahu pojmu kultura:**

I. Tradiční axiologické pojetí kultury vycházející z humanistické a osvícenské tradice používání tohoto pojmu ve filozofii a uměnovědách. Axiologická koncepce kultury je výrazně hodnotící. Omezuje rozsah třídy kulturních jevů

pouze na sféru pozitivních hodnot, které přispívají ke kultivaci a humanizaci člověka a k progresivnímu rozvoji lidské společnosti. Do kultury jsou tak tradičně zahrnovány zejména takové oblasti duchovních hodnot společnosti jako umění, věda, literatura, osvěta, výchova, ušlechtilé a pokrokové ideje apod.

II. Globální antropologické pojetí kultury zahrnující do kultury nejen pozitivní hodnoty, ale všechny nadbiologické prostředky a mechanismy, jejichž prostřednictvím se člověk jako člen společnosti adaptuje k vnějšímu prostředí. Antropologické pojetí kultury nemá hodnotící funkci. Díky tomu lze charakterizovat a klasifikovat různá společenství v čase a prostoru podle jejich specifických kulturních prvků a komplexů. To umožňuje komparativní výzkum sociokulturních systémů (kultur, subkultur, kontrakultur) v čase a prostoru. Antropologické pojetí kultury chápané jako systém artefaktů, sociokulturních regulativů a idejí sdílených a předávaných členy určité společnosti se prosadilo zejména v sociální a kulturní antropologii, archeologii, etnografii, etnologii, sociologii, psychologii a kulturologii.

III. Redukcionistické pojetí kultury zahrnuje velké množství přístupů, pro které je typická snaha omezit rozsah pojmu kultura pouze na určitý výsek sociokulturní reality. Snaha vymezit antropologický pojem kultury tak, aby zahrnoval méně a odhaloval více, je charakteristická například pro přístupy rozvíjené v rámci směrů současné kognitivní a symbolické antropologie. V protikladu ke globálnímu pojetí kultury jsou rozvíjeny zejména sémiotické přístupy, které redukují pojem kultura na systém znaků, symbolů a významů sdílených členy určité společnosti;

Další kontexty pojmu kultura:

3. lidské společenství, charakterizované společnou kulturou (příklad: kultura s moravskou malovanou keramikou, kultura, únětická, kultura, vědská);

4. označení toho, co je třeba pěstovat nebo co se pěstuje (příklad: kultura vína, kultura bavlníku, lesní kultura). (Jde o původní význam termínu, jak plyne i z jeho etymologie.);

5. buňky, tkáně nebo mikroorganismy pěstované v umělém prostředí pro výzkumné účely.

XXXXX

Příroda

(řecky: *fysis*, latinsky: *natura*; odvozeno z řeckého *fyesthai*, „získat sám sebou formu, utvořit se“)

V běžném smyslu ta část světa, jejíž vznik, zákonitosti, jevové formy a projevy (vlivy, účinky) nezávisejí na lidských činech či pohnutkách, anebo mohou být myšleny jako na člověku nezávislé. (Jedno z prvních vydělení městského člověka z přírody zobrazuje babylonský *Epos o Gilgamešovi* [Ša *nagba imuru*, doslova *Toho, jenž vše zřel*], kolem roku 2000 př. n. l.).

Užívání termínu příroda se ve filozofii zakládá na řadě vymezujících diferencí, například příroda – rozum, příroda – dějiny, příroda – technika, příroda – kultura, příroda – duch atd. Tato antitetická vymezení se objevují již **v antice a užívají se dodnes**. První významné pojetí přírody z hlediska vědy pochází z Aristotelovy fyziky a metafyziky. Aristotelés přestal jako první hledat celkovou souvislost světa přírody a zaměřil pozornost na výzkum přírodních jednotlivin, „věcí“, s nimiž se v přírodě setkáváme. Ty podřazoval vlivu vlastních filozoficky formulovaných kategorií, jako je *dynamis*, působící síla, *energeia*, účel a pohyb věcí za vlastním cílem (*entelechia*). Teorie přírody se v Aristotelově fyzikálním konceptu stává teorií přirozených věcí, která je celkově spojena pojmem podstaty (*usia*), ústředním v řecké metafyzice. Toto propojení znamená, že vědění o přirozených přírodních věcech přináší současně vědění o přirozenosti, tj. podstatě věcí (*usia* je termín používaný často synonymicky k *fysis*; v latině je *natura* současně přírodou a přirozeností).

Během **středověku**, počínaje zejména Augustinem, převládalo spíše platónské chápání přírody; *ordo naturae* je myšlen jako božský řád stvoření, hierarchicky uspořádaný směrem k božskému. Naproti tomu aristotelsky představovaná *systema mundi*, světový systém složený z přírodních zkoumatelných věcí, ožívá teprve na přelomu renesance a novověku, s počátky rozvoje empirických přírodovědeckých, zvláště astronomických výzkumů. Historické kyvadlo se postupně vychýlilo na stranu experimentálně filozofického mechanicismu, který vidí v přírodě jako celku *mechanismus cosmicus* a předpokládá, že odhalením jeho relativně jednoduchých zákonů bude moci přírodu také jednoduše ovládnout.

Novověký racionalismus Descartova, Baconova nebo Leibnizova typu rozvíjí spíše než filozofické systémy metodologii přírodních věd, jejichž předpokládanou povinností je přinášet bezprostřední užitek z poznání přírody. Vztah mezi lidským (kulturním) a přírodním se mění stejně, jako vztah mezi subjektem a objektem: tím, že se příroda stává objektem lidské činnosti, ocitá se v historicky nebývalém postavení, které dovoluje její neomezené využívání pro lidské účely bez ohledu na stav a potřeby samotné přírody. Po celé 19. a 20. století se tento typ zacházení s přírodou pouze zintenzivňuje. Řečeno metaforicky, mění-li se představa lesa v představu vytěžitelných a zpeněžitelných kubických metrů dřeva, je již vtaž mezi člověkem a přírodou zásadně narušen.

Návazně na tuto situaci se rozvíjí v zásadě dvojí reakce. Jednak vzniká vědecký obor ekologie, který hledá cesty k obnovení rovnovážného poměru mezi kulturními a přírodními zájmy, a jednak se rozvíjí nová mystika přírody, jež přechází až do podob nových náboženství či přírodních kultů. Do prostoru mezi těmito dvěma póly spadají diskuse o právech přírody, právech živých tvorů na život, projekty návratu člověka do přírodního stavu, vize nové „zelené“ skromnosti, vznik oficiální „zelené politiky“ s heslem trvale udržitelného života, která se během posledních třiceti let stala součástí politických programů všech

etablovaných demokratických vlád, a nakonec také radikální teze o jednotě přírody. Ve všech ohledech se však z filozofického a antropologického problému přírody a postavení člověka v přírodě stal problém politický, což znamená, že pro něj nemůže být nalezeno žádné odpovídající řešení.

kultury primátů, chování založené na sociálním učení. Zvířata, která žijí ve skupinách patřících k stejnému druhu, pohlaví a věku, se ve většině případů chovají podobně. To je dáno především tím, že mají podobný genetický základ a individuální a sociální zkušenosti. Čas od času se ovšem objevuje nový prvek chování, inovace, kterou si mohou, ale nemusejí osvojit další členové skupiny, v níž inovace vznikla. Je pak důležité, zda a jak se ostatní členové skupiny učí novým dovednostem. V případě, že se nové chování ve skupině (populaci) ujme, rozšíří se mezi její členy a předává se pomocí učení (nikoli geneticky) i dalším generacím zvířat, můžeme mluvit o vzniku tradice nebo „kultury“ v jednotlivých populacích různých druhů zvířat. Tento proces trvá poměrně dlouho a často je spojen s mnohaletým učením se novým dovednostem. V odborné literatuře se o kulturním chování nejen primátů, ale i jiných savců nebo ptáků objevuje stále víc poznatků, nejčastěji se však přece jen týkají primátů používajících nástroje.

Profesor Andrew Whiten s kolegy, kteří studovali nástrojovou činnost šimpanzů v různých lokalitách v Africe (Cultures in Chimpanzees. *Nature*, 399, 1999, 682–685), považují inovace za tradice či kulturu, kde hlavní roli v získání a udržení dovedností hraje sociální učení. Podle práce Christopa Boesche a Michaela Tomasella z Max Planckova institutu pro evoluční antropologii v Lipsku z roku 1998 (Chimpanzee and Human Cultures. *Current Anthropology*, 39, 591–614) můžeme chování označit jako kulturní, jen pokud jsou splněny tři následující podmínky:

1. populace jednoho druhu se odlišují navzájem svým chováním (důležité je, aby se chování vyskytovalo u všech nebo aspoň u většiny jedinců dané věkově pohlavní skupiny, například u dospělých samců);

2. prostředí populací se neliší natolik, aby se pomocí těchto rozdílů dalo vysvětlit, proč se populace chovají jinak;

3. členové populací mají stejnou genetickou výbavu, takže odlišné chování není možné objasnit ani z genetického hlediska.

Kulturní tradicí pak rozumíme chování jedinců v jedné populaci, které si osvojili sociálním učením, je u všech členů stejné a plní stejnou funkci.

Carl van Schaik s kolegy v roce 1999 (*The Conditions for Tool Use in Primates: Implications for the Evolution of Material Culture. Journal of Human Evolution*, 36, 719–741) popsali podmínky pro výskyt nástrojové činnosti u primátů.

Jejich model vycházel z předpokladu, že nástrojová činnost v přírodě je závislá na:

1. vhodných ekologických podmínkách;
2. manipulačních schopnostech jedinců;
3. určité míře inteligence;
4. sociální toleranci ve společenském uspořádání, která umožňuje jak nalézání nové nástrojové činnosti, tak její předávání.

Kritickým bodem pro rozšíření nástrojové činnosti v populaci je předávání nové dovednosti. Nejčastější způsob předávání u primátů je tzv. vertikální, tj. od matky k dětem. Pro upevnění nástrojové techniky v celé populaci je však zásadní tzv. předávání horizontální. To již vyžaduje určitý stupeň socializace, proto je nepravděpodobné u samotářsky nebo skoro samotářsky žijících zvířat, která se potkávají spíše výjimečně. Předávání rovněž vyžaduje blízkost v situacích, které jsou spojeny s jídlem – tato podmínka je ale často obtížně dosažitelná, protože primáti se nemusejí krmit ve stejnou dobu, navíc dominantní samec bývá často agresivní, když se podřízený samec přiblíží příliš blízko. Proto je pro předávání dovedností velmi důležitá sociální tolerance. Ta umožňuje pozorování z blízké vzdálenosti, omezuje strach, a proto mají zvířata

větší odvahu a možnosti zkoušet nové dovednosti. Redukuje také hrozbu ztráty jídla během zkoušení dovednosti.

kultura, antropologická, systém idejí, norem, sociokulturních regulativů a artefaktů sdílených a předávaných členy určité společnosti. Antropologickou kulturu můžeme chápat realisticky jako nadosobní ideu, slaběji jako duchovní dědictví či tradici, nebo naopak nominalisticky jako soubor vnějších projevů, kterými je zcela určena – soubor činností, výtvorů a idejí (například pro Alfreda Louise Kroebera je kultura výtvozem společnosti o extrasomatickém charakteru, předávaným jinými prostředky, než je dědičnost). Jednotlivé kultury mohou být vymezeny jako formální pomůcka třídění (Alfred Louis Kroeber: pomáhá nám uspořádat velké množství faktů do přehledného pořádku), organicisticky (Oswald Spengler: kultury jsou organismy) či funkcionálně (Bronislaw Malinowski: kultura je instrumentálním aparátem). Je-li pojata jako soubor konvencí, norem a vzorů, lze i ty interpretovat jako transcendentální hodnoty nebo jako sociální fakta. (Pojem kultury má obdobu v pojmu slohu v dějinách umění, v některých historických pojmech a druhu v biologii. Také v biologii jejich pojetí kolísá. Tak Carlu Linnéovi je druh neměnnou jednotkou, charakterizovanou plně vnějšími vlastnostmi, Georgesu Cuvierovi je už vyšší anatomickou jednotou, zatímco dnes se druh chápe jako proměnná a měnící se populace. Rovněž zde může metodologie vést k ontologickým závěrům a naopak.)

Antropologické definice kultury je možno rozdělit do několika typů: 1. Definice zdůrazňující sociální dědictví: kulturou je každý sociálně zděděný element v životě člověka, ať materiální či duchovní. 2. Definice zdůrazňující naučené chování: kultura je sociologický pojem pro naučené chování. 3. Definice zdůrazňující ideje: kultura je jistá asociace komplexu idejí. 4. Definice zdůrazňující standardizované chování: kultura se skládá z více nebo méně standardizovaných idejí, postojů a zvyků. 5. Definice zdůrazňující superorganický přístup: kulturu tvoří superbiologický nebo extrasomatický

soubor událostí. 6. Definice zdůrazňující jméno třídy, věci nebo události: kultura je slovo, kterým označujeme třídu fenoménů, věcí nebo událostí.

kultura, archeologická, soubor prvků hmotné frakce kultury, vyskytující se v archeologickém materiálu a zastoupený jak rozsáhlou a svéráznou škálou typů, tak těsně vzájemně spojených (teritoriálně i chronologicky, stylisticky, společným výskytem nebo kovariací), že tento soubor může být chápán jako výsledek archeologizace dílčí kultury. K tomuto pojetí se archeologie dopracovává od konce 19. století a zejména v prvních desetiletích a v dalším průběhu století dvacátého; děje se tak díky stoupajícímu počtu nálezů, preciznějším exkavačním a dokumentačním technikám, používání kartografických metod a vzrůstajícím možnostem etnoarcheologických paralel. Vzniká tak možnost pro otázku, nakolik lze ztotožnit archeologickou kulturu (branou jako soubor hmotných památek) s lidmi, kteří ony věci vytvářeli.

Tyto souvislosti byly sledovány samozřejmě dílčím způsobem i dříve, avšak první, kdo se soustavně zabýval tímto problémem, byl německý archeolog Gustaf Kossinna (1858–1931). Od té doby se archeologická kultura stává jednotkou, kterou je prehistorická minulost popisována. Je zde patrná jistá paralela k problémům samotné historie. Ta se v zásadě nemůže vázat na jednotlivá individua, ale na širší celky, které jsou představovány společenskými skupinami, státy, národy atd. V prehistorii odpovídá – při všech rozdílech – společenským celkům kultura. „Prehistorická historie“, abychom užili tohoto neobvyklého spojení, nám pak podává časový a prostorový přehled kultur spolu s jejich charakteristikami a některými vazbami. Její analogií by byla například taková historie, která by znala jen časový a prostorový přehled států spolu s jejich obecnými charakteristikami a některými vzájemnými vazbami.

A protože už tehdy bylo zřejmé, že stát, kmen, etnos, rasa v prehistorii nebo její části existovaly, stejně jako archeologické kultury, vzniká logicky otázka, nakolik lze tyto jednotlivé kategorie sloučit, jaký je jejich vzájemný vztah. Je to otázka, jakým způsobem lze kulturu v těchto pojmech interpretovat. Tehdejší

archeologie a vědění vůbec nastoluje tedy otázky vysvětlení vztahů a změn kultur a problémy etnogenetické.

Ideálními explanačními prostředky se zdají být prostorové koncepce a archeologie se jim také plně otevírá. Jednou z nich je migracionismus, který prohlašuje, že téměř každá změna kultury znamená příchod nového lidu s jinou kulturou.

Polycentrický migracionismus, jehož předním tvůrcem a stoupencem je například francouzský archeolog Henri Breuil (1877–1961) přivádí nové kultury z různých oblastí, neznámých z těch, které jsou málo prozkoumané nebo téměř neznámé.

Gustaf Kossinna konstruuje monocentrický migracionismus (migracionismus), jehož centrum umísťuje do severního Německa a Skandinávie – „pravlasti Indogermánů“. Z této pravlasti vycházejí do všech směrů germánští nositelé a šířitelé vyšší kultury. Ale přibývající nálezy vedou k tomu, že z archeologických map mizí bílá místa a tím se polymigracionismu zužuje prostor k manévrování. Mnohá předpokládaná ohniska migrace mizí a nová se hledají jen s obtížemi.

Široký komplex etnických a etnogenetických problémů musí nutně vycházet z některých jazykovědných a antropologických koncepcí. Koncem 19. století s plnou silou ožívá filologická indoevropská teorie – vzniklá koncem 18. a na počátku 19. století – o společném původu indických a evropských jazyků (viz Indoárijci, Indoevropané). Později jsou zavedena synonyma indogermánský (nacionálně chápaný termín použitý poprvé v roce 1823 Heinrichem Juliem Klaprothem) a árijský (ztotožnění árijského s indogermánským zastával zejména Karl Penka roku 1883) (viz ideologie, árijská). Začíná se počítat s příchodem Indoevropanů z východu, z Asie do Evropy, kde měli asi v době bronzové překrýt původní neindoevropské obyvatelstvo. Zároveň se rozvíjí nordická rasová teorie.

V roce 1895 vystoupil Gustaf Kossinna pod vlivem indogermánské jazykovědy a nordického rasového učení s tezemi, že archeologie je schopná vymezit „kulturní oblasti“ (německy: *Kulturprovinzen*), které lze ztotožnit se zcela určitými etnickými a národnostními celky a ty sledovat pomocí retrospektivní metody hluboko do pravěké minulosti. Věřil, že národ a jeho kultura jsou prastarými entitami, které se vyvíjely z hlubokého pravěku (Germáni v severní Evropě od mezolitu), století po století až po současnost. A co horšího, tendenčními analýzami i interpretacemi a posouváním chronologie se snažil zajistit pro Germány kulturní nadřazenost nad ostatními evropskými etniky a vypracovat mohutné germánské migrace ovládající rozsáhlé prostory. Kossinnovo učení bylo v Německu před 1. světovou válkou uznáno za oficiální a upevňováno jeho žáky, hlavně Erichem Blumem a Martinem Jahnem. Po nástupu nacismu bylo jeho učení prohlášeno za paradigma a stalo se součástí takzvaného nordického mýtu, na němž byla založena vnitřní i zahraniční politika země. K těmto představám se přidružila myšlenka na vybudování Germánie, o níž se soudilo, že „spočívá na dědictví předků“, od Flander k Visle, od Alp až po Severní Skandinávii. Archeologie, jejíž výsledky byly považovány za „Starý zákon německého národa“, se stala význačnou složkou obrazu světa v Třetí říši. Stála ve službách státní ideologie a panoval názor, že má obstarávat rozhodující důkazy o právu Němců na území, jež dobyla Wehrmacht. Nelze se pak příliš divit vzedmuté vlně reakcí po 2. světové válce, která pomocí týchž pochybných metod a předpokladů preferovala jiná etnika, například slovanská (Aleksandr Jakovlevič Brjusov, Józef Kostrzewski, Jan Filip aj.).

Přístup Kossinnův a jeho stoupenců se stal sice předmětem kritiky řady archeologů, lingvistů a historiků, ale teprve důkladný rozbor německého archeologa Ernsta Wahla v roce 1941 diskreditoval krátké a schematické spojení: v každé době určitá kultura = určité etnikum. Rozborem archeologických pramenů, zejména z protohistorické doby (lze je konfrontovat s prameny písemnými a jazykovými), Wahle dokázal, že jedna kultura může

zahrnovat různé etnické celky nebo jejich zárodky a že změna etnika nemusí vyvolat novou kulturu, a naopak nová kultura nemusí znamenat nové etnikum.

Přes všechna scestí, na která se Kossinna dostal při uplatňování svých teoretických předpokladů, přinesl aktiva (nebo možná lépe: výrazně postuloval a hledal metody k řešení otázek, uvažovaných před ním jen implicitně), kterými obohatil metodologii archeologie. Do jejího zorného pole posunul prostorovou vázanost kultury. Téměř všeobecně je uznávána jeho zásluha o zavedení a propracování nových kartografických metod v archeologii. Teoreticky zdůvodnil jejich nutnost a učinil zvykem sestavovat pouze mapy rozšíření různých druhů památek, leč také mapy kultur. Z jeho podnětu se objevila na mapách archeologů kulturní dynamika, kontinuita, migrace. Jeho přínosem je také vyzvednutí problému etnického výkladu archeologického materiálu, pro nějž se snažil nalézt platné řešení. Mnoho chybných, avšak několik úspěšných speciálních řešení ukázalo, že určité postupy jsou i v tomto směru v zásadě možné a že nastolený problém je nosný.

Lze tedy vidět shody mezi archeologickou kulturou a etnografickou kulturou nebo historickou kulturou. Etnická kultura nebo etnikum (ethnos) se s ní přímo neshodují, přestože v praxi se s ní mohou shodovat, avšak nikoli nevyhnutelně a nikoli pravidelně; shody je nutné zjišťovat v každém případě zvlášť na základě syntézy informací z různých druhů pramenů. Archeologické kultury se v dnešním pojetí rozpadají na nižší entity, které jsou nazývány subkultura (užívají se i termíny typ a facie, které však mají v archeologii ještě i jiné významy) nebo naopak skládají vyšší entity – skupina kultur, kulturní okruh (facie kulturního okruhu), komplex kultur, technokomplex, civilizace. V případě, že tvůrci archeologické kultury jsou společnosti etnicky neznámé, jsou užívány názvy archeologické kultury odvozené podle naleziště (například únětická kultura), podle výzdoby nádob (kultura s moravskou malovanou keramikou) nebo podle charakteristického znaku, například v pohřebním ritu (kultura, mohylová).

kultura, archeologizovaná, soubor prvků materiální kultury, který zůstane po procesu její archeologizace – tj. po zániku jedněch jejích složek a po transformaci části druhých složek – během doby mezi uložením a nalezením.

kultura, axiologická, třída pozitivních hodnot přispívajících k humanizaci člověka a rozvoji jeho schopností.

kultura, dílčí (anglicky: *a culture*), systém vzájemně sladěných norem a jejich realizací v jednání, věcech, idejích a v tělesném vzhledu lidí, mající jeden a tentýž hlavní smysl, jeden a tentýž význam (hodnotu) pro určitou pospolitost lidí a podstatně se lišící od jiných obdobných systémů, jichž se přidržují jiné pospolitosti lidí. Dílčí kultura je časově i prostorově omezena, přestože není vždy výrazně ohraničena (nezřídka jsou hranice nejasné, ale vždy existují). Dílčí kultura zpravidla zahrnuje veliké společenství lidí, je rozšířena na značném území a zaujímá výrazný časový úsek.

V existenci dílčích kultur je vyjádřena diskrétnost kultury. Základem tohoto fenoménu jsou dvě okolnosti: různorodost komplexu lidstva z hlediska hustoty, jeho seskupení do různých společenství (s tím jsou spojeny rozdíly v hustotě kontaktů a vzájemných vztahů, výskyt pásem izolace a odcizení); konvenčnost a svoboda výběru mnoha složek kultury, rozsáhlé možnosti pro různá konstruktivní řešení stejných úloh, pro různé provedení a realizaci stejných funkcí pro různou symbolizaci (s tím je spojena náhodnost a neopakovatelnost mnoha forem kultury, vzájemná souvislost jejich a areálu se sítí kontaktů, s reálnými skupinami: kontaktujícími lidmi). Mohou to být kontakty hospodářské nebo kultovní, svatební nebo válečné, intenzivní, ale krátkodobé, nebo slabé, avšak velmi dlouhodobé a posílené shodou pokud jde o podmínky života. Protože kultura je stabilní, může dílčí kultura dlouho uchovávat ucelenost i po rozpadu sítě kontaktů, v níž vznikla – potom se na existenci dílčí kultury projevují nikoli aktuální kontakty, nýbrž kontakty minulosti.

kultura, etnická, soubor prvků kultury jednoho etnika (etnosu). Neshoduje se vždy s etnografickou kulturou a nevytváří vždy samostatnou kulturu jako ucelený a všezahrnující systém.

kultura, etnografická, dílčí kultura, přístupná pozorování etnografů.

Podle typů kontaktů, které byly základem pro její vytvoření, se etnografické kultury dělí na hospodářsko-kulturní typy a historicko-etnografická společenství.

Základem hospodářsko-kulturních typů je shoda hospodářství a každodenního života spojená s kontakty v podmínkách jednoty přírodního prostředí a celkovou úrovní vývoje.

Základem historicko-etnografických společenství jsou dlouhodobé intenzivní kontakty a příbuznost, hmotná část může být zjištěna archeologicky.

Od etnografické kultury se v zásadě liší etnická kultura, založená na zvláštní jednotě historických osudů.

kultura, explicitní, zjevné formy kultury vystupující jako typické a výrazné, empiricky pozorovatelné, projevy chování.

Explicitní kultura zahrnuje verbální i neverbální jednání sdílené členy určité společnosti.

Představuje primární zdroj empirických dat, která antropologové získávají v průběhu antropologického terénního výzkumu.

Explicitní kultura je determinována implicitní kulturou – skrytým systémem hodnot, norem, názorů a premis, které tvoří „kulturní gramatiku“ každé společnosti.

kultura, generická, označení kultury v atributivním smyslu (kultury lidstva) jako univerzálně lidského fenoménu a základního znaku, který odlišuje lidský rod od ostatních živočichů.

kultura, historická, dílčí kultura, která existovala v dávné minulosti a zanikla, aniž by ji etnografové stačili prozkoumat; podmíněně ji lze přirovnat k etnografické kultuře.

kultura chudoby, koncepce kultury chudoby (*The Culture of Poverty*; některými autory překládáno též jako „kultura bídy“), (která je v této souvislosti velice blízká pojetí *sociální exkluze* [vyloučení] a konceptu *underclassu*) vychází z premisy, že obyvatelé sociálně vyloučených lokalit *jsou nositeli specifického kulturního vzorce, který vznikl v procesu adaptace na dlouhodobou chudobu*, stejně jako sociální, symbolické i prostorové vyloučení (nejčastěji v urbánním prostředí) a jako reakce na tyto skutečnosti.

Daný specifický kulturní vzorec konceptualizovaný jako kultura chudoby je, slovy svého tvůrce Oscara Lewise, „jak adaptací, tak i reakcí chudých na jejich okrajovou pozici v třídně uspořádané, vysoce individualizované, kapitalistické společnosti“, přičemž „mnohé znaky kultury chudoby můžeme považovat za lokální, spontánní úsilí uspokojovat potřeby, které chudým instituce a orgány většinové společnosti neposkytují, protože chudí nejsou způsobilí tyto služby užívat, nemohou si je dovolit, nebo jsou nevzdělaní a nedůvěřiví“.

Kultura chudoby je *subkulturou moderní komplexní společnosti*, na níž je v mnoha ohledech závislá, na druhou stranu však funguje jako relativně autonomní kulturní systém s většinou klasických atributů takového útvaru, „má vlastní strukturu a vnitřní logiku, a vlastní způsob života předávaný v rodinách z generace na generaci“. Kultura chudoby tedy „není pouze záležitostí strádání a neuspořádanosti, tedy stavem nedostatku něčeho. Je to kultura v tradičním antropologickém pojetí, tedy taková, která poskytuje lidským bytostem návod na život, připravený soubor řešení problémů, a plní tedy významnou adaptivní funkci“.

Tento specifický kulturní vzorec, jehož jádrem je soubor alternativních hodnot a od nich odvozené jednání, pak sice dotyčným lidem umožňuje v dané pozici (pře)žít a obstát, zároveň jim však znemožňují zpětnou integraci do struktur majoritní společnosti – tito lidé nejsou schopni „chopit se šance“ na změnu životního stylu, která se jim naskytne ani využít programů nabízených jim ať již státem či nevládními organizacemi.

Dojde-li přitom jednou k etablování vzorců kultury chudoby (tedy k adaptaci na dlouhodobou chudobu jakožto *životní strategii*), má tato tendenci se reprodukovat a mezigeneračně předávat, takže následující generace je do něj již primárně socializována.

Za charakteristické rysy tohoto specifického kulturního systému jsou považovány zejména:

nedůvěra ke státním institucím, solidarita omezená především na nukleární (respektive rozšířenou) rodinu,

životní strategie zaměřená na přítomnost, absence majetku,

uzavřený ekonomický systém charakterizovaný zastavováním věcí a půjčováním peněz na vysoké úroky,

tendence a vysoká míra tolerance k sociálním patologiím, rané sexuální zkušenosti, vysoká porodnost a častý výskyt rodin/domácností matrifokálního typu (tedy „domácností, jejichž životaschopnost závisí zejména na přínosu žen“, přičemž „spojení muže s jeho prokreační rodinou je obvykle volné a nepravidelné; a tak se pro ženaté muže stává domácnost matky „domovem“),

časté pocity fatalismu, v případě mužů slabé ego projevující se vychloubačností a zdůrazňováním vlastní maskulinity a další.

Základem Lewisova konceptu je též *rozlišení mezi chudobou a kulturou chudoby*. Jak O. Lewis dokládá, existuje či existovalo mnoho společenství, jako například nejnižší kasty v Indii, židovské komunity ve východní Evropě či většina preliterárních společností, které trpěly značnou materiální chudobou, ale nevykazovaly rysy charakteristické pro kulturu chudoby (tyto společnosti měly například vysoce diferencovanou a bohatou sociální organizaci s ustavenými kanály reprezentace a autority [náčelnictví, *paňčájat*, institut rabína, etc.]).

Definičním znakem kultury chudoby a jejím ustavujícím prvkem tedy není chudoba jako taková, měřená například výší průměrné mzdy v dané oblasti, ale charakteristický soubor hodnot a norem (a od nich odvozené postoje a jednání), které osoby v daném společenství sdílí.

Kultura chudoby vykazuje všude na světě shodné strukturální rysy a to nezávisle na „etnické“, „rasové“, religiózní, jazykové, regionální či národnostní příslušnosti jejich nositelů. V tomto úhlu pohledu se přitom ukazuje, že *projevy kultury chudoby jsou velice často mylně interpretovány jako důsledky „etnické“ či „rasové“ příslušnosti* a nikoli primárně jako důsledky dlouhodobého sociálního vyloučení.

xxx

kultura, implicitní, vnitřní dimenze kultury zahrnující systém hodnot, norem, názorů a premis, tvořících jádro „kulturní gramatiky“ každé společnosti. Pro implicitní kulturu je charakteristické, že si její determinující tlak většina členů dané kultury nijak zvlášť trvale nebo systematicky neuvědomuje. Implicitní formy kultury jsou skryty za explicitní kulturou – zjevným vnějším chováním příslušníků určité společnosti. Analýza implicitní kultury je nezbytným předpokladem pochopení jednání lidí v konkrétní historické nebo lokální společnosti. Implicitní formy kultury dodávají lidskému chování a prožívání vnitřní smysl, logiku, koherenci a pravidelnosti, které jsou pak více nebo méně manifestovány v explicitní kultuře.

kultura, karnevalová, formy a projevy středověké zábavy, vyznačující se travestiemi a parodiemi, mimetickými hereckými a divadelními formami; průvody a reje masek i scénické divadelní výstupy v provedení profesionálů či amatérů; renesanční tradice těchto zábav pokračovala v barokním divadle a v lidovém divadle.

kultura, lidová, souhrnné označení pro kulturu venkovského a městského obyvatelstva. Původně míněny jevy, které bylo možné z hlediska romantických a evolucionistických představ považovat buď za tzv. přežitky dávného způsobu života, nebo za typické pro etnicky neporušené prostředí (například české). Od poloviny 20. století obvykle jevy spojované s tzv. vrstvami „pracujících či vykořisťovaných“.

kultura, lokální, označení kulturní, historické a geografické specifiky různých kulturních systémů. Na rozdíl od obecného pojmu kultura (generická kultura), který je užíván k označení třídy všech nadbiologicky vypracovaných prostředků a mechanismů, jejichž prostřednictvím se druh *Homo sapiens* adaptoval k vnějšímu prostředí, pojem lokální kultura fixuje fakt plurality kultur. Základní gnozeologickou funkcí pojmu lokální kultura je vést hraniční čáru mezi odlišnými způsoby kulturní adaptace, které si v průběhu dějin vypracovaly historické pospolitosti a společnosti obývající různé geografické regiony. Lokální kultury existují jako relativně autonomní, regionálně, časově i prostorově omezené kulturní systémy, které zahrnují artefakty, sociokulturní regulativy (obyčeje, mravnost, zákony, tabu) a ideje (kognitivní a symbolické systémy) sdílené a předávané členy určitého společenství. Z hlediska vnitřní organizace je každá lokální kultura tvořená celou řadou komplexně spjatých subsystémů (ekonomický, sociální, sociálně psychologický, politický, ideový, náboženský, jazykový, ideologický aj.), jejichž prostřednictvím reaguje kulturní systém na vnější prostředí. V tomto smyslu je možné každou lokální kulturu studovat jako adaptivní systém, který prochází různými stavy a při interakci s vnějším prostředím modifikuje a proměňuje svoji strukturu.

kultura, materiální, ta frakce kultury, která je objektivizována ve věcech – diskrétních souhrnech látky, zformovaných pracovními činnostmi lidí. Přes běžnou představu ji lze klást do protikladu nejen k duchovní kultuře (psychické nebo kultuře citů a idejí), ale i ke kultuře chování a fyzické kultuře.

kultura, populární, označení kultury sdílené širokými vrstvami populace. Je spjata zejména s prostředky masové komunikace – tiskem, filmem, rozhlasem, televizí, videem a internetem.

kultura, postmoderní, postmodernismus.

postmodernismus (z latiny: *post*, „potom, nato“ a *modo*, „nyní, nedávno“), rozporné a protichůdné hnutí směřující k novému, členitému pojetí kultury, poznání světa a prosazující se od počátku 70. let 20. století v umění, filozofii,

vědě, ale také v životní orientaci jednotlivců a ve společenských institucích. Vychází z poznatku, že evropská, popřípadě euroamerická civilizace a kultura budovaná na anticko-křesťanských základech byla dosud příliš soustředěna na sebe, takže nebyla schopna a ani ochotna považovat jiné alternativní kultury (to znamená kultury africké, jihoamerické a orientální, které jsou nejednou založeny na jiných principech) za rovnoprávné a rovnocenné. Průlomem do euroamerické kulturní nadvlády v literatuře byl jihoamerický magický realismus (Gabriel García Márquez), ve filmovém umění japonská nová vlna (Akira Kurosawa).

Postmodernismus zpochybňuje nejen evropocentrismus, ale samotné základy evropské kultury – racionalismus, senzocentrismus a univerzalismus. Odtud módní zájem o orientální myšlenková hnutí (zejména o orientální náboženství a filozofii), založen na spirituální meditaci, nebo zájem o drogy, které jsou zdánlivě s to rozšířit hranice lidského vnímání. Postmodernismus vystoupil dále proti falocentrismu evropské kultury a liberálním konceptům trhu. Nejvyhroceněji se tyto tendence projeví ve feministickém hnutí a ekologických aktivitách. Postmodernismus se staví proti moderně a avantgardě a jejím principům, zejména zpochybňuje přínos těch směrů a hnutí, které svůj program zakládaly na myšlenkách revolučních obrátů (ve vývoji umění i společnosti) jako pozitivních činů (Jean-François Lyotard).

Postmodernismus chápe svět (a také historii a prehistorii) jako v širokém slova smyslu mnohohrstevný a členitý „text“, jako produkt lidského dorozumívání, a tudíž i jako proces několikanásobného kódování a dekodování. Postmoderní svět je představován jako labyrint významů, hodnot a kontextů, kde netvoří pravda a nepravda protichůdné kategorie, ale výsledek svobodného pojmenování. (Viz též New age.)

kultura, primitivní, označení kultury domněle svázané s jednoduchou a neměnnou životní formou na nejnižší příčce evolučního žebříčku, za jakou byly – v době počátků antropologie jako samostatné disciplíny (zejména v průběhu

19. století) – považovány například kultury lovců a sběračů, vnímané nadto jako statické a radikálně odlišné od dynamických a komplexních kultur Západu.

Falešnou představu o „primitivních“ a neměnných kulturách definitivně vyvrátily kulturně-ekologické výzkumy v 60. letech 20. století, především ty, které prováděl americký antropolog Irvin DeVore a další badatelé u Sanů v oblasti Kalahari. V dnešní antropologii je termín „primitivní kultura“ nepřijatelný.

kultura, romská národní, kultura programově budovaná jako analogie kultury majoritní, a proto ve všech důležitých ohledech s majoritní kulturou shodná. Základním principem společenství nositelů této kultury je jejich primární identifikace s romským národem – příslušnost k romskému národu je tedy bázovou identitou nositelů národní romské kultury. Ústřední myšlenkou, na níž romský národ stojí, je představa, že všichni „Romové“ jsou příslušníky romského národa a sdílejí jednu – romskou národní – identitu, stejně jako loajalitu ke „svému“ národu. (Všimněme si principiálního rozporu s premisami romské tradiční kultury.)

Právě z řad nositelů *této* kultury se rekrutují tzv. romské elity, romští lídři a zejména pak romská politická reprezentace (v tradiční romské kultuře takové skupiny nemají místo, neboť nemají ničí mandát – překračují totiž příbuzenské linie).

Romská národní kultura je kulturou psanou, předává se prostřednictvím standardizovaného jazyka zejména školní výukou (na rozdíl od kultury tradiční romské, která je předávána výhradně ústně během života v rámci daného příbuzenského společenství). Romské dějiny, tak jak se s nimi setkáváme v podobě publikací, stejně jako standardizovaná podoba romštiny zaznamenaná ve všemožných učebnicích, slovnících a slabikářích, stejně jako všechna „romská“ periodika tedy *náleží výhradně k této kultuře* (jinými slovy: z výše uvedených důvodů *nemohou být součástí tradiční romské kultury*).

Vedle těchto pilířů národní romské kultury se s touto (a z těch „romských“ výhradně s touto) pojí romská hymna, romská (národní) vlajka, romský kalendář, romská kuchařka, knižní vydání romských pohádek, jakož i romská muzea, divadla, televizní pořady, rozhlasové relace a další, které v tradiční romské kultuře nenacházíme a jež jsou často v rozporu s jejími principy.

Dnes se velice často hovoří o romském „národním obrození“, jímž se míní právě aktivity spojené s etablováním a rozvojem romské národní kultury. Vpravdě se ovšem nejedná o „obrození“, ale o *vytváření, konstrukci* (analogie s českým národním obrozením je v tomto případě zavádějící, to totiž navazovalo na český národ středověký a raně novověký, zatímco v případě romského národa takový předchůdce chybí – není tedy co obrozovat či budít).

Přestože romské národní kultuře se dostává výrazné podpory, romský národ dosud nikterak výraznou „členskou základnu“ nemá; počet jeho příslušníků zhruba odpovídá počtu osob hlásících se k romské národnosti (32 903 v roce 1991 a 11 746 v roce 2001). Tento nesoulad je způsoben zejména zahrnutím (často z neznalosti věci, často záměrně) nositelů tradiční romské kultury do počtu participantů romského národa. Tento akt je však nelegitimní, neboť základní principy obou kultur se vzájemně vylučují.

kultura, romská tradiční, kultura, jejímž jedním z patrně nejvýznamnějších rysů je skutečnost, že ve společenstvích jejích nositelů je *dominantním organizačním principem příbuzenství*. To mimo jiné znamená, že nositel tradiční romské kultury se *primárně cítí být příslušníkem příbuzenské skupiny*, od níž také *odvozuje svou identitu* a vůči níž je též přednostně loajální.

Společenství nositelů tradiční romské kultury tedy patří mezi populace, u nichž dichotomizace my – oni, neprobíhá v etnické rovině. V souboru kolektivních identit nositelů tradiční romské kultury národnost či etnicita chybí, přičemž skutečnost, že institucionální sférou s funkcionální prioritou je v jejich skupinách příbuzenství, ustavení zmiňovaných kategorií vylučují. Z tohoto důvodu jsou snahy o uchopení (například v průběhu sčítání lidu) odlišnosti

nositelů tradiční romské kultury v etnických či národnostních kategoriích neporozuměním jejich jinakosti“; jedná se totiž o populace – užijeme-li termínu Petra Lozoviuka – *etnicky indiferentní*.

Vedle principu příbuzenského je velice významným strukturačním faktorem těchto společenství koncept *rituální nečistoty*. Jeho jádro tvoří víra v magicky pojímanou kvalitu, která v rituálním (tedy nikoli hygienickém) smyslu poskvrňuje svého nositele. Rituálně nečistou osobou se může člověk a) narodit (jsou-li jeho rodiče rituálně nečistí), b) stát během života stykem s jiným nositelem rituální nečistoty nebo kontaktem s věcí či zvířetem (v případě zvířat se jedná zejména o jejich pozření), které je nečisté svou vlastní povahou (pes, ježek, šnek, fekálie, ...). Své rituální nečistoty se přitom dotýčná osoba (jak v případě A, tak i B) zbavit nemůže. Hranice rituální nečistoty se pak kryjí s hranicemi velkorodin, takže tyto *jsou vzájemně endogamní*, tedy nedochází mezi nimi k výměně manželských partnerů (důvodem je skutečnost, že sňatkem, respektive následným soužitím by došlo ke znečištění).

Posledním významným faktorem organizace společenství nositelů tradiční romské kultury je *subskupinová příslušnost*. Celé společenství nositelů tradiční romské kultury se dělí na Romy olašské, slovenské (v tomto smyslu se jedná o arbitrární označení, nesouvisející dnes již s územím Slovenska), maďarské a zbytky populace Romů českých, respektive moravských a subskupinu Sintů. Tyto subskupiny se většinou navzájem považují za rituálně nečisté a jsou tedy opět vzájemně endogamní. Základem subskupin jsou, jak jsme již uvedli, příbuzenské skupiny, takže princip rituální nečistoty, stejně jako subskupinová příslušnost, nakonec vždy kopíruje příbuzenské linie.

Rituální nečistota (a analogicky pojímaná subskupinová příslušnost) jsou Romy pojímány jako substanciálně chápané vlastnosti ovlivňující kvalitu samotného lidství (a nakonec i samotný ontologický status), které toto určují a ovlivňují jeho „hodnotu“ či „kvalitu“. Jednotlivé romské skupiny takto se navzájem lišící přiznávanou hodnotou lidství se pak navzájem neuznávají,

opovrhují sebou a liší se mírou vzájemně přiznávané důstojnosti. Jednotlivé skupiny tedy nejsou podílníky rovného, univerzálního a obecně sdíleného lidství, ale naopak jsou reprezentanty jeho jednotlivých, hierarchicky pojímaných forem, které mohou být nahlíženy buď jako zvláštní lidské „druhy“, lišící se navzájem svou kvalitou, nebo jako sice náležející do téže kategorie, nicméně lišící se opět její kvalitou či mírou. Lidství je tedy v této optice nahlíženo jako (vertikálně) diferencovaná kategorie, jejíž jednotliví nositelé jsou si, na základě příslušnosti k některé z jeho konkrétních forem, nerovni co do jeho kvality a jednotlivé skupiny se liší mírou sociální úcty, která je jim prokazována. Myšlenka přirozené lidské rovnosti zde absentuje, základem sociálního řádu v tradiční romské kultuře je představa o bytostné nerovnosti lidí.

Skutečnost, že rituální znečištění je dědičné, přičemž není možné se jej jakoukoli aktivitou zbavit, tedy že status rituálně znečištěné osoby je člověku při narození připsán, je faktorem významně ovlivňujícím sociální strukturu společenství nositelů dané kultury, která tak v mnoha ohledech výrazně připomíná situaci indických kast (podle mnoha autorů je dokonce přímým dědicem dávného indického kastovního systému), neboť i zde se distance mezi oběma skupinami projevuje zejména vyhraněnou endogamií.

Základem sociální organizace je v tradiční romské kultuře tedy je (principiální, apriorní a dědičná) nerovnost lidských bytostí, která je výrazem skupinové příslušnosti. Pokud uvedeme tento rys do vztahu se skutečností, že pro politiku je (občanská) rovnost axiálním principem, ukáže se, že v souvislosti s tradiční romskou kulturou nemůžeme hovořit o existenci politiky v přísném slova smyslu.

Jiným důvodem pro absenci politiky jako institucionální sféry v tradiční romské kultuře je skutečnost, že jedinec je v této kultuře pevně vklíněn do rodinných struktur. Jedinec zde nepatří sám sobě, ale rodině, jejímž je příslušníkem. Ve všeobjímajícím prostředí (tradiční) romské rodiny není možné rozlišit jednotlivá individua jakožto soukromé osoby, které jediné se mohou

účastnit veřejného života ve vlastním smyslu, protože občanskou veřejnost lze předně chápat jako sféru soukromých osob shromážděných v publikum.

Veřejnost je tvořena soukromými osobami, které svůj status jako takový získávají právě podílem na veřejných aktivitách. Sféra soukromá a veřejná jsou na sobě závislé a ustavují se ve vzájemném dialektickém vztahu společnou diferenciací od příbuzenského nexu ovládaného rodinami a jejich zájmy. Pro politiku je ale existence veřejnosti podmínkou *sine qua non*. Neexistence veřejnosti tak nutně znamená nepřítomnost politiky.

V tradiční romské kultuře tedy *není ustavena sféra veřejného* v úzkém slova smyslu. To *inter alia* znamená, že věc, záležitost nebo aktivita náleží konkrétní rodině, nebo se této netýká. Sdílení za hranicí rodiny je nepředstavitelné (sdílet je možno *pouze v rámci rodiny*, co je vně, je buď irelevantní, nebo to hrozí možným rituálním znečištěním). S touto skutečností jde pak ruku v ruce i *absence veřejné (či politické) autority a reprezentace*. Jedinou uznávanou a legitimní autoritou a reprezentací nositelů tradiční romské kultury je reprezentace a autorita založená na *příbuzenství*.

Nahlíženo z jiné strany: absence politiky jako organizačního principu v tradiční romské kultuře znamená nemožnost politické reprezentace nositelů této kultury. Právě uvedená skutečnost pak vedla Palomu Gay Y Blasco k tomu, že označuje romské populace jako *akefální* a Willa Guye zase k tomu, že psal o podobnostech mezi sociální organizací romských skupin a „*leaderless political systems*“.

Uvedené skutečnosti též do značné míry ovlivňují specifické sídelní vzorce nositelů dané kultury. Právě absence veřejného, tedy sdíleného (zopakujme: sdílet je možno *pouze v rámci rodiny*, co je vně, je buď irelevantní, nebo ohrožuje aktéry možným rituálním znečištěním) způsobuje, že o „veřejný“ prostor nikdo nedbá (tento fakt přitom velice často ostře kontrastuje s komfortním, čistým a hýčkaným obytným prostorem jednotlivých rodin). Sídelní struktury nositelů tradiční romské kultury („nejtradičnější“ jsou v tomto

ohledu romské osady na východním Slovensku) nemají *obecní* (v úzkém smyslu) charakter – jednotlivé rodiny v nich žijí *vedle sebe*, ale nikoli *spolu*.

kultura, tělesná, úroveň poznatků, činností a zvyklostí v dané společnosti, souvisejících se všestrannou péčí o tělesný rozvoj člověka; zahrnuje tělesnou výchovu (tělocvik), sport a pohybovou rekreaci; tvoří jednotu s kulturou duchovní už od antiky (ideál kalokagathie, tj. člověka krásného tělesně a dobrého duchovně).

kalokagathia (z řečtiny: *kálos*, „krásný, dobrý“ a *agathos*, „dobrý, mravný“), pojem vyjadřující harmonické propojení více aspektů krásy fyzické i duševní, které bylo cílem řecké výchovy dokonalého muže, bojovníka, občana. Tento pojem se užívá pro označení estetického ideálu klasického období 5. století př. n. l., kdy byla dovršena řecká demokracie. Kalokagathia se však v Řecku vyvíjela po dlouhou dobu a pojem *agathos* v sobě nese ještě pozůstatek aristokratického přístupu, kdy kvalita dobrého člověka byla primárně dána jeho původem, urozeností. Klasická kalokagathia zahrnovala i jiné aspekty, za krásné bylo v Řecku považováno jen to, co bylo zároveň účelné a užitečné, krása tam nebyla jednostranná a odtažitá, ale byla spjatá se všemi aspekty života.

Základní pojmy kalokagathie obnovili humanističtí vychovatelé, kteří se snažili v reakci na středověký asketismus zavádět do škol tělesná cvičení. V tom je následoval i Jan Amos Komenský. Princip kalokagathie vtělil do zásad Sokola i docent estetiky na Univerzitě Karlově v Praze a jeho zakladatel Miroslav Tyrš (1832–1884).

kulturologie (z latiny: *colere*, *cultus*, „pěstovat“ a z řečtiny: *logos*, „věda, nauka“), vědní obor zabývající se studiem zákonitostí vzniku, vývoje a fungování sociokulturních systémů v čase a prostoru. Má dlouhou historii, během níž prodělal řadu proměn, a v současné době usiluje stát se transdisciplinárním oborem integrujícím metody a poznatky věd, jejichž předmětem je výzkum kultury (antropologie, archeologie, etnologie, etnografie, psychologie, sociologie atd.).

Pojem kulturologie uvedl do vědy v práci *Die Energetischen Grundlagen der Kulturwissenschaft* (Energetické základy věd o kultuře, 1909) německý chemik a filozof a jeden z prvních laureátů Nobelovy ceny Wilhelm Ostwald (1853–1932). V souladu se svojí filozofickou koncepcí energeticismu požadoval studium a interpretaci kultury jako projevu transformace a kontroly energie. Ostwald se jako jeden z prvních pokusil vymezit specifikum sociologického a kulturologického výzkumu sociokulturní reality. Jeho klasifikace věd a pojetí kultury se ale neseťkaly s všeobecným přijetím a byly zejména ze strany sociologů (Max Weber aj.) podrobeny řadě kritik.

Nejvlivnější koncepci kulturologie jako samostatné vědní disciplíny vypracoval v průběhu 30. a 40. let 20. století americký kulturní antropolog Leslie Alvin White. Výchozím bodem jeho koncepce bylo hledání odpovědi na otázku, čím se člověk liší od ostatních živočichů. Podle Whita je to především specificky lidská schopnost symbolizace, která člověku umožňuje vytvářet a udílet věcem a jevům význam. Protože však třída věcí a jevů závislých na lidské schopnosti symbolizace neměla dosud ve společenských vědách označení, navrhl pro ni White termín „symboláty“. Odvodil z nich podstatu kultury i existenci nového vědního oboru – kulturologie. Podle Whita je totiž možné symboláty zkoumat v různých kontextech. Uvažujeme-li o nich ve vztahu k lidskému organismu (což je somatický kontext), jedná se o chování, které studuje psychologie. Jestliže se zabýváme symboláty v jejich vzájemném vztahu (což je extrasomatický kontext), jedná se o kulturu a oborem, který je studuje, je kulturologie.

Whitova koncepce kulturologie výrazně ovlivnila kulturní antropologii druhé poloviny 20. století (Robert L. Carneiro, Gertrude E. Dole aj.). S nejrůznějšími modifikacemi jeho pojetí kultury se setkáme v neoevolucionismu, kulturní ekologii, kulturním materialismu a nové archeologii. Vliv Whitovy kulturologie výrazně překročil rámec americké antropologie a její ohlas lze zaznamenat také ve Velké Británii, Francii, v Nizozemsku a v dalších zemích.

Podle českého kulturologa Václava Soukupa: „Současné snahy vybudovat kulturologii nepředstavují pouhé oživení myšlenek L. A. Whita. Jsou bezprostřední reakcí na dezintegraci výzkumů člověka, společnosti a kultury, ke které došlo v důsledku formování nových přístupů, teorií a metod. Aspirace kulturologie, které v Čechách nejsou dosud ani plně pochopeny, natož uznávány, směřují k vybudování mnohem komplexnějšího typu explanace sociokulturních jevů, než je ten, který umožňují tradiční přístupy paralelního a často izolovaného výzkumu. Současná kulturologie vychází z globálního antropologického chápání kultury jako systému nadbiologických prostředků a mechanismů, jejichž prostřednictvím se člověk adaptoval k vnějšímu prostředí. Zatímco jednotlivé speciální vědy o člověku, společnosti a kultuře studují kulturu z různých zorných úhlů a v různé rovině abstrakce, kulturologie se pokouší odhalit vnitřní vztahy mezi jednotlivými dimenzemi kultury. Vychází přitom z předpokladu, že kulturu je možné zkoumat na třech základních úrovních, které by neměly být vzájemně zaměňovány. První představuje výzkum kultury v atributivním smyslu jako univerzálně lidského fenoménu, systému extrasomatických prostředků a mechanismů, které motivují, usměrňují, koordinují, realizují a zajišťují lidskou činnost na úrovni druhu *Homo sapiens*. Výzkum vedený z tohoto zorného úhlu usiluje objasnit specifickou kulturu jako univerzální technologie lidstva a vést hraniční čáru mezi specificky lidskou činností a biologickými formami života. Předmětem výzkumu je tedy kultura obecně (generická kultura) jako nejvýznamnější znak, jímž se druh *Homo sapiens* odlišuje od ostatních subhumánních bytostí. Druhou rovinu výzkumu představuje studium kultury v distributivním smyslu na úrovni kultur, subkultur a kontrakultur. Předmětem výzkumu již tedy není kultura obecně, ale konkrétní sociokulturní systémy, které je možné identifikovat v čase a prostoru. Tento přístup vychází z faktu, že generická kultura se aktuálně manifestuje v nesmírné varietě dílčích, lokálních kultur, tj. ve zvláštním způsobu života různých skupin lidí. Studium kultury na úrovni sociokulturních systémů akceptuje fakt

kulturního pluralismu a metodologicky se opírá o zásadu kulturního relativismu. Kultury z tohoto hlediska představují jedinečné a unikátní konfigurace artefaktů, sociokulturních regulativů, idejí, norem, modelů chování, institucí a kulturních vzorů typických pro určitou společnost nebo sociální skupinu. Jednotlivé kultury je přitom možné studovat jako relativně autonomní, vnitřně strukturované a integrované, superorganické adaptivní systémy, které se transformují a dále vyvíjejí pod stimulujičím, limitujícím a determinujícím vlivem ekologických, technologických, ekonomických a demografických faktorů. Třetí rovinu výzkumu představuje studium kultury na úrovni jednotlivce. Předmětem je zde osobnostní kultura a provádí se analýza vztahu kultury, osobnosti, jazyka a myšlení v konkrétním sociokulturním kontextu. Výzkumný akcent je tedy přenesen z roviny atributivní a distributivní kultury do polohy jednotlivce jako tvůrce a zároveň produktu kultury. Studium kultury na všech třech zmíněných úrovních má samozřejmě velice dlouhou tradici. Ale výzkumy na úrovni druhu (tj. kultury obecně), na úrovni sociokulturních systémů (tj. jednotlivých kultur, subkultur a kontrakultur) a na úrovni jednotlivce (osobnostní kultury) probíhají velice často izolovaně, bez vzájemné souvislosti a v různém společenském kontextu. Navíc dosud nedošlo k sjednocení přístupů a poznatků, kterých bylo v jednotlivých oblastech dosaženo. Snaha konstituovat kvalitativně nový integrální přístup ke studiu kultury, který by umožnil systémový výzkum a syntetickou interpretaci kulturních jevů na úrovni atributivní, distributivní i osobnostní kultury, se tedy zcela logicky odrazila v úsilí vybudovat novou vědní disciplínu – kulturologii. Je ovšem otázkou, zda tento úkol není příliš náročný, zda spojení, respektive sladění řady odlišných přístupů a vědeckých erudicí je reálné. V každém případě je to jedna ze sugestivních postmoderních výzev.“

V uvedeném smyslu je kulturologie právě díky zejména aktivitám Václava Soukupa v českém prostředí rozvíjena na Katedře teorie kultury (kulturologie) Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

kulturalismus, jeden z ústředních termínů z oblasti kulturních studií, jehož účelem je časové a tematické odlišení rané fáze kulturních studií od pozdějších období. Pojem je neologismus, který zavedl roku 1980 britský kulturní antropolog Stuart McPhail Hall (in *Cultural Studies: Two Paradigms* [Kulturní studie: Dvě paradigmata] 1980), aby odlišil strukturalistickou fázi ve vývoji kulturní antropologie od fáze, která ještě pracuje s nestrukturalistickým pojetím kultury, to znamená zhruba přelom 70. let 20. století. Do interpretace kultur se prostřednictvím kulturalismu vnesl aspekt zkušenosti, protože kultura se chápe jako proces vzájemného prolínání objektivních skutečností se subjektivními zkušenostmi a jednáním. Ideové a filozofické základy kulturalismus měly poměrně blízko k marxismu, avšak bez marxisticko-leninského schematismu základny a nadstavby.

V současnosti, kdy je pojem kultury dále pluralizován, se kulturalismus hodnotí spíše jako pozůstatek starších překonaných teorií.

Etnicita, rasa, jazyk

etno- (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“), v složených slovech první část s významem: národ, národní, národnost, národnostní, etnický.

etnická antropologie, subdisciplína antropologie studující původ, tělesný vzhled a variabilitu morfologických a fyziologických znaků lidských plemen, různých pospolitostí a antropologických typů včetně kulturních rysů, psychických projevů atd.

etnolingvistika, vědní obor zabývající se vztahem jazyka a kultury, úlohou jazyka v životě sociální skupiny, v meziethnických vztazích apod.

eticita, souhrn znaků (kulturní hodnoty, normy, případně jazyk aj.) charakterizující *etnikum* a odlišující je od jiných etnik.

etnikum, stabilní seskupení lidí, které se vyznačuje jednotností některých reálných příznaků, odrážející se ve společenském vědomí (nejen těchto lidí

samých, ale i jejich sousedů) jako jednota historických osudů v rámci jednotného sociálního organismu nebo v souvislosti s ním.

Sjednocujícími a poznávacími rysy mohou být: *jazyk, náboženství, rasa* aj., avšak v demografické praxi je určujícím znakem etnické sebeuvědomění, formálně vyjadřované ve vlastním názvu a reálně objektivizované v sociálních poměrech, politických akcích, kulturních preferencích, v ideologických deklamacích atd.

V etnickém vědomí (a sebeuvědomění) se odráží korelace kulturních příznaků individua s jeho sociálním postavením, vztahy a možnostmi. Společenské vědomí staví na místo etnických vlastností hned jeden z objektivních sjednocujících faktorů, hned zase jiný a chápe tuto jednotu zpravidla ve formě přesvědčení o společném původu. Proto tedy různé objektivní faktory – hned jeden, hned druhý, každý samostatně i v různých kombinacích – mohou být diagnostickými příznaky etnu (*ethnos*).

Důležitým je to, jakou reálnou solidaritu společnost očekává od lidí, vyznačujících se danou vlastností nebo danými vlastnostmi. Přitom máme na zřeteli nikoli jakoukoli solidaritu (vždyť existuje třídní, profesionální, věková atd.), ale takovou, která je zaměřena na vytvoření, podporu, obrození (nebo zachování možností obrození) sociálního organismu – samostatné společnosti, která je schopna samostatně existovat a zajišťovat stálou výrobu na určité úrovni, chránit před živelnými pohromami sebe i svoji reprodukci.

jazyk, systém vyjadřovacích a dorozumívacích prostředků znakové povahy. Rozlišují se tyto typy: 1. jazyk přirozený, jazyk užívaný příslušníky lidského (nejčastěji národního) společenství k ústnímu a písemnému sdělování; 2. jazyk mrtvý (vymřelý), jazyk, který už nemá rodilé mluvčí; 3. jazyk živý, jazyk dosud užívaný k dorozumívání a vyvíjející se; 4. jazyk umělý, jazyk nevzniklý přirozeným vývojem, ale vytvořený jedincem (esperanto, programovací jazyk); 5. jazyk dorozumívací, označovaný též *lingua franca*, jazyk užívaný v mnohojazyčných státních celcích či oblastech, kde pro podstatnou část

uživatelů není mateřštinou; 6. jazyk úřední, zákonem stanovený jazyk, v němž je v daném státu možné vést úřední právně platná jednání, respektive, do něhož je nutné při úředním jednání cizinců tlumočit; 7. jazyk národní, jazyk národa, jeho reprezentativní znak; 8. jazyk mateřský (mateřština), jazyk, který si mluvčí v dětství osvojil jako první; 9. jazyk druhý, v bilingvním prostředí jazyk ovládaný na úrovni mateřského, ale osvojený později, zpravidla nikoli výukou, ale v komunikaci; 10. jazyk cizí, jazyk jiného národního společenství, osvojený učením.

náboženství, vztah člověka k transcendentní skutečnosti, k něčemu, co jej přesahuje a na čem je závislý, a souhrn projevů této závislosti. Je-li předmět náboženství chápán osobně (jako bůh nebo bohové), jedná se o teistické náboženství (islám, křesťanství aj.), v opačném případě o neteistické (buddhismus, taoismus aj.). Polyteistické náboženství (polyteismus) uctívá bohů více, monoteistické náboženství (monoteismus) jen jednoho. Podle rozšíření se dělí na kmenové, národní (hinduismus, judaismus, šintoismus), nadnárodní a světové (buddhismus, islám, křesťanství).

Náboženství se v různých vývojových stupních a formách vyskytuje u všech národů a civilizací; o vzniku náboženství byla vytvořena řada teorií, žádná však není obecně přijímána: deismus; henoteismus; panteismus.

Pro evropskou kulturu mají zvláštní význam náboženství biblická (judaismus, křesťanství a do jisté míry i islám), charakterizovaná těmito rysy: 1. jediný a svrchovaný Bůh není součástí světa (skutečnosti), nýbrž jeho stvořitelem (původcem); 2. přesto se tento Bůh o svět a každého člověka neustále stará a zve ho k přijetí svého zjevení a svých zaslíbení; 3. těžiště náboženského vztahu tak leží v budoucnosti, v níž věřící doufá (odtud vysoké hodnocení naděje); 4. odpovědí na toto pozvání je víra, to nejcennější, co může člověk do vztahu k Bohu přinést; 5. náboženský vztah vděčnosti zavazuje každého i vůči ostatním lidem, zprvu soukmenovcům a souvěrcům, později ke všem vůbec; 6. svět a společnost nejsou tudíž nábožensky lhostejné, nýbrž mají své dějiny, v nichž se

vztah k Bohu odehrává, často proti mocenským silám. – V křesťanství je vrcholem tohoto vztahu skutečnost, že v Ježíši Kristu se Bůh sám stal člověkem a vzal na sebe lidský osud (vtělení).

rasa (z italštiny: *razza*, „rod, druh“, z francouzštiny [původně z arabštiny: *unsur*, „rasa, rod“]: *race*, „plemeno, rasa; rod, kmen; původ, pokolení“); v českém jazyce se termín „rasa“ objevil až ve 20. století, kdy byl převzat z němčiny [*die Rasse*], ale hned nato byl počeštěn na „plemeno“, rozdílné somatické vlastnosti používané ke kategorizaci velkých skupin lidí; tradiční taxonomická kategorie sloužící k popisu biologické rozmanitosti lidských populací na základě společně sdílených fenotypových znaků (barvy pleti, struktury vlasů, obličejových rysů aj.). Rasy se údajně od sebe liší svým geografickým rozšířením a sdílenými biologickými znaky, zděděnými po společných předcích.

Současná molekulární genetika nepotvrdila existenci relevantních rozdílů v genomu mezi lidskými populacemi a zpochybnila pojem rasy jako striktně oddělené biologické kategorie. (Genom [z řečtiny a latiny: *genus*, „rod, původ“], genetický materiál buňky nebo jedince tvořený deoxyribonukleovou kyselinou nebo ribonukleovou kyselinou [jen u RNA-virů], který se vyznačuje replikací a dědí se na potomstvo. V užším slova smyslu se tento termín vztahuje k souboru genů určité gamety.)

ethnos, na jedné straně je to odraz sociálního organismu (existujícího nebo zaniklého) v kultuře (včetně jazyka a vědomí) a somatické lidí, na straně druhé jde o sociální organismus v tendenci i potenci. Dokud odraz (ethnos) nevznikl, sociální organismus se ještě nestal etnosociálním, když sociální organismus zanikl, je jeho otisk (ethnos) pouze etnikosem se zánikem tendence a potence vytvoření sociálního organismu už ethnos neexistuje. Vztah etnosu k těm či oněm zvláštnostem materiální kultury není závazný a pravidelný.

ethnicismus, touha uchovat nebo znovunabýt politickou identitu založenou na rase, náboženství nebo nějaké tradici. Zdrojem je příslušnost k nějaké etnické

skupině (tj. skupině, jejíž členy lze identifikovat nikoli v pojmech politických institucí, ale pokrevních vztahů, jazyka a vazeb k určitému území).

tradice (z latiny: *trādere*, „předávat, podávat, doručovat, odevzdávat“), předávání – termín mající v praxi obvykle dva významy:

1. jakékoli zprávy o historických faktech, speciálně určené pro uchování a předání znalostí o těchto faktech – kroniky, memoáry, vyprávění atd. Tyto zprávy hovoří o faktech, popisují je, ale samy tyto fakty bezprostředně v jejich hmotnosti nefixují a nepřenášejí do současnosti. Fakta jsou předávána prostřednictvím vědomí. V tomto významu se podání staví do protikladu vůči pozůstatkům a je synonymem (historické) tradice;

2. řetězec ústního předávání informace o historické minulosti od nejstarších dob k mladším – v ságách, eposech, epických útvarech, písních atd. V tomto významu se podání považuje za protiklad (historické) tradice jako ústní podání – písemné, literární.

etnická kultura, soubor prvků kultury jednoho etnika (etnosu). Neshoduje se vždy s **etnografickou kulturou** a nevytváří vždy samostatnou kulturu jako ucelený a všezahrnující systém.

etnografická kultura, dílčí kultura, přístupná pozorování etnografů. Podle typů kontaktů, které byly základem pro její vytvoření, se etnografické kultury dělí na hospodářsko-kulturní typy a historicko-etnografická společenství. Základem hospodářsko-kulturních typů je shoda hospodářství a každodenního života spojená s kontakty v podmínkách jednoty přírodního prostředí a celkovou úrovní vývoje. Základem historicko-etnografických společenství jsou dlouhodobé intenzivní kontakty a příbuznost, hmotná část může být zjištěna archeologicky. Od etnografické kultury se v zásadě liší etnická kultura, založená na zvláštní jednotě historických osudů.

etnická menšina, společenství občanů žijících na území daného státu, kteří se odlišují od ostatních občanů zpravidla společným etnickým původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují

vůli být považováni za národnostní menšinu za účelem společného úsilí o zachování a rozvoj vlastní svébytnosti, jazyka a kultury a za účelem vyjádření a ochrany zájmů jejich společenství, které se historicky utvořilo.

Například v České republice jsou v současné době oficiálně deklarovány tyto národnostní menšiny: Bulhaři, Chorvati, Maďaři, Němci, Poláci, Romové, Rusíni, Rusové, Řekové, Slováci, Srbové, Ukrajinci, Vietnamci a další.

etnická skupina, historicky vzniklá skupina lidí, kteří mají společný původ (mnohdy zakotvený již v rodové a kmenové společnosti v období prehistorie, protohistorie nebo starověku), rasový typ, jazyk, materiální a duchovní kulturu, mentalitu, tradice a obývají společné území. Na rozdíl od sociálních skupin jsou etnické skupiny stálé, unikátní a liší se vzájemně také antropologickým složením – příslušníci každé etnické skupiny náležejí zpravidla k určitým výrazným typům a rasám.

Kromě toho je pro etnické skupiny charakteristické i určité území, na kterém buď vznikaly, nebo se po dlouhou dobu vyvíjely. Toto území není vždy totožné s územím státu; častěji zaujímá etnická skupina menší území uvnitř státu, nebo území větší a pak zasahuje i do států sousedních (v Evropě například Maďaři, Poláci aj.).

V některých případech, zejména na území bývalých britských a francouzských kolonií v západní Africe neodpovídají hranice států vůbec přirozeným hranicím etnických skupin, takže příslušníci téže etnické skupiny (například Fulbové nebo Hausové) žijí v různých státech s odlišným hospodářským, společenským a politickým zřízením. (Jaroslav Malina)

etnografická skupina, homogenní část národa odlišující se kulturou, nářečím, krojem apod. (například Chodové a Valaši v rámci českého národa).

etnický antagonismus, nepřátelství nebo konflikty mezi různými etnickými skupinami nebo komunitami.

etnocentrismus (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“ a *kentron*, „střed“), přístup, jenž vnímá myšlenky nebo praktiky jiné kultury výhradně

podle hledisek vlastního společenství (etnického, národního, politického, náboženského). Etnocentrická hodnocení bývají zkreslená, protože nedokáží rozpoznat skutečné kvality jiných kultur. Jejich autoři a stoupenci obvykle nejsou schopni nebo ochotni přiznat jiným kulturám jejich vlastní hodnotová měřítká. Pojem etnocentrismu zavedl do společenských věd v roce 1906 americký sociolog, antropolog a ekonom William Graham Sumner (1840–1910) a interpretuje ho jako postoj, jenž za správnou normu považuje jen vlastní kulturu, s níž se identifikuje. Podle amerického antropologa Geoga Petera Murdocka je etnocentrismus emocionálním i intelektuálním zdůvodněním nadřazenosti vlastní sociální skupiny.

Etnocentrismus bývá přisuzován jedinci, a pokud si ho osvojí skupiny, hovoří se o syngenismu (Charles Horton Cooley, Ludwig Gumplowicz, William Graham Sumner aj.). Oba pojmy však v praxi splývají.

Podle sociální funkce lze etnocentrismus rozlišit na základní, umírněný a agresivní. Základní etnocentrismus je výsledkem socializace a enkulturace, ztotožnění osobnosti s vlastní skupinou a jejími hodnotami. Působí na sebeuvědomění, soudržnost a vymezení vůči jiným skupinám.

Umírněný etnocentrismus podporuje sociální integraci, staví vlastní názory a hodnoty na první místo, ve vztahu k alternativním kulturám je přesto tolerantní.

Agresivní etnocentrismus charakterizuje ideologická vypjatost, absolutní nadvláda nad jinými kulturami, nesnášenlivost. Typické jsou projevy *nacionalismu*, *rasismu* nebo náboženského *fanatismu*. Nezřídka přerůstá agresivní etnocentrismus ve válečné konflikty.

Etnocentrismus je nebezpečný i ve vědě, protože stimuluje neobjektivní hodnotící přístupy k studiu sociální reality. Sociální a kulturní antropologii 20. století se podařilo odstranit doktrínu etnocentrismu ze společenských věd při studiu mimoevropských národů a prosadit hledisko kulturního relativismu.

nacionalismus (z latiny: *nātiō*, „narození, rod; kmen, národ“):

1. ideologie a politika, jež přikládá nepodmíněnou hodnotu vlastnímu národu či národnosti. Vzniká počátkem 19. století jako náhrada společenské funkce náboženství. S tímto pozitivním nacionalismem se často spojují i pohrdavé postoje vůči jiným národům, xenofobie apod. Nacionalismus tedy představuje vědomí příslušnosti k jednomu národu (většinou zejména vymezením se vůči národu jinému). Později se stal součástí politického i společenského diskurzu, politických doktrín i argumentací. Nacionalismus je kolektivní vědomí soudržnosti s jedním národem, etnikem či územím, jež je motivováno snahou o dosažení autonomie či úspěšnou expanzí na jiná území. Ve svém vývoji i v současné době se vyskytoval a vyskytuje kromě jiného v řadě umírněných i extrémních, agresivních projevů. Nacionalismus je kolektivní ideologie, to znamená, že jej lze slučovat nikoli pouze s jednotlivci, ale se skupinami. Nacionalismus definuje národy na základě různých kritérií, podle nichž se rozlišují skupiny, které rysy národa vykazují a které nikoli, a jak se jednotlivé národy od sebe liší. Tato kritéria byla často značně oportunistická a zneužívaná. Mezi nejčastější charakteristiky národa patří společný jazyk, kultura, dějiny a území, které jeho členové trvale obývají, a někdy také náboženství (Severní Irsko, bývalá Federativní republika Jugoslávie).

Tato charakteristika vznikla v Evropě v 19. století, a proto je nejvhodněji aplikovatelná právě na evropské národy. Nacionalisté pohlíží na vývoj a rozvoj svého státu prizmatem své ideologie. Často (zejména ve svých extrémních projevech) upřednostňují zájmy svého národa před celkovým rozvojem širšího společenství států (typický byl tento stav v 19. století v době kolonialismu, jiným příkladem jsou současné národně orientované tendence proti jednotícím snahám Evropské unie). Nacionalismus měl výrazný vliv na evropské a světové dějiny od 19. století. Dříve je velmi obtížné o nacionalismu hovořit (řada odborníků dokonce odmítá použít tento termín pro období před Velkou francouzskou revolucí, neboť i slovo národ mělo značně odlišný obsah než dnes). Kritici tohoto názoru naopak namítají, že nacionalismus je daleko staršího

data, což například v českých podmínkách dokládá obsah a pojetí *Dalimilovy kroniky* (počátek 14. století) vymezující se vůči cizincům. Nacionalismus přispěl k formování národního uvědomění a snahy o národní nezávislost u nesamostatných etnik (Baskové, Češi, Italové, Němci, Poláci a jiné evropské národy, mimo Evropu například Brazilci nebo Indové). U již existujících národů, obývajících autonomní území (Američané [USA], Britové, Francouzi, Japonci) posiloval vnitřní politické a ekonomické úsilí uvnitř jednotlivých států v zájmu hospodářsky předstihnout ostatní soupeřící státy (koloniální expanze, rozvoj průmyslu, vědy a dopravy). Specifický je židovský nacionalismus, který se ve své politické rovině projevuje sionismem; jeho významná složka spočívá na židovském náboženství a představě „vyvoleného národa“.

Některé aspekty nacionalismu byly zneužity k formování a obhajobě řady totalitních či diktátorských ideologií a doktrín (frankismus, nacismus, perónismus). Nacionalismus dal vzniknout řadě (často evidentně falešných) národních mýtů, které měly či mají podpořit národní soudržnost či národní uvědomění uvnitř skupiny.

Nacionalismus je ústředním tématem díla česko-britského antropologa [Ernesta Gellnera](#), jenž odmítl všeobecně rozšířené pojetí, že nacionalismus je projevem „probouzejících“ se národů. Národnost není podle něho součástí lidské přirozenosti, národnost byla zkonstruována až jako požadavek nacionalismu: nacionalismus vytváří národ, a ne naopak. Vznik nacionalismu Gellner spojuje s průmyslovou epochou – poslední ze tří etap vývoje lidstva: moderní svět průmyslu je nejen prostředím, kde se nacionalismus mohl objevit a prosadit, tedy předpokladem jeho vzniku, ale také naopak, nacionalismus je nutným projevem a požadavkem moderní doby. Klíčovými rysy průmyslové éry a nacionalismu jsou mu stejnorodost, gramotnost a anonymita. Nacionalismus je speciálním typem patriotismu uskutečňovaným v kulturně homogenních jednotkách. Tyto jednotky musí být dostatečně velké, aby mohly mít naději na udržování vzdělávací soustavy. Další podmínkou vzniku nacionalismu je totiž

vysoká „vzdělanostní“ společnost, která ke své existenci potřebuje právě vzdělávací soustavu. Třetí podmínkou nacionalismu je anonymita obyvatelstva. Pro jednotlivce podle Gellnera není již stěžejní členství v podskupině (komunita, církev, široká rodina, obec, cech), ale je přímo jednotkou „národa“.

Na rozdíl od Ernesta Gellnera a jiných teoretiků moderního nacionalismu stoupenci primordialismu vždy přisuzují primát etnicitě, od níž je veškerá národní existence pouze odvozena;

2. vlastenectví.

Gellner, Ernest André (někdy také Arnošt Gellner) (9. 12. 1925, Paříž, Francie – 5. 11. 1995, Praha), česko-britský filozof, antropolog a sociolog židovského původu; proslul zejména analýzou nacionalismu a muslimské společnosti. Narodil se v německy mluvící židovské rodině; dětství a raná školní léta prožil v Praze. V roce 1939 emigroval s rodiči do Anglie, kde po dostudování střední školy vstoupil do československé armády, s níž se v roce 1945 vrátil do Prahy. Zde začal studovat na Univerzitě Karlově, navštěvoval přednášky Jana Patočky a dalších filozofů. Předvídal politický vývoj země a již v roce 1946 Československo opět opustil a vrátil se do Anglie.

Studoval filozofii a sociální antropologii na univerzitě v Oxfordu a na London School of Economics. Mezi jeho učitele patřili například antropolog Alfred Reginald Radcliffe-Brown a filozof Karl Raimund Popper, který Gellnera ovlivnil svým kritickým racionalismem. Po studiích působil Gellner jako profesor filozofie a sociologie na London School of Economics, od roku 1984 vedl na univerzitě v Cambridgi Katedru sociální antropologie. Do Československa se vrátil nejprve jako návštěvník na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století, kdy se stýkal s místním disentem; po listopadu 1989 zde zůstal natrvalo. Přednášel na Středoevropské univerzitě a na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

Z Gellnerovy analýzy nacionalismu vyplývá, že tento fenomén je vlastní pouze moderním industriálním společnostem, ve kterých představuje kulturní

centralizace a homogenizace nutnou podmínku fungování komplexního hospodářství. Slavná je i jeho definice nacionalismu, podle níž se jedná „primárně o politický princip, který tvrdí, že politická a národní jednotka by měly být shodné“ – přičemž z této definice by plynulo, že jako vůdčí politický princip je nacionalismus bezedným „sudem střelného prachu“.

Z díla: *Muslim Society* (Muslimská společnost, 1981), *Nations and Nationalism* (1983, česky: *Národy a nacionalismus*, 1993), *Plough, Sword and Book* (česky: *Pluh, meč a kniha*, Brno, 2001).

nacionalismus, liberální (z latiny: *nātiō*, „narození, rod; kmen, národ“, *līberālis*, „týkající se svobodného člověka, důstojný“), zdánlivě paradoxní spojení dvou politicko-ideologických směrů, které nicméně stálo v základu formování moderních národních států. Logika spojení liberalismu a nacionalismu je následující: Tichým předpokladem existence homogenních národů byla v dějinách existence národního státu, tedy politické jednotky disponující mocenskou suverenitou na území daného teritoria (fenomén vycházející z Vestfálského míru 1648 a zásady *cuis regio, eius religio* [„čí moc, toho náboženství“]). Pod vlivem Velké francouzské revoluce (konec 18. století) a vzpoury vůči monarchickým principům a monopolu římskokatolické církve se ve stále větší míře začal za skutečného suveréna považovat lid (*démos*), přičemž s rozvojem národní myšlenky v 19. století byl tento „lid“ postupně definován jako „národ“. V okamžiku, kdy se umírněná forma nacionalismu spojila s ideou politických a občanských práv, vzniká právě liberální nacionalismus, v němž se snoubí demokratický ideál samosprávy lidu a ideál sebeurčení národů. V tomto smyslu se jedná o vzájemně komplementární, či přímo podporující se ideály. Liberální nacionalismus byl vůdčí myšlenkou Společnosti národů (1920–1946), jejíž zastánci (mimo jiné americký prezident Thomas Woodrow Wilson [1856–1924]) se inspirovali Kantovou představou mírového soužití mezi republikami.

Liberální nacionalismus vykazuje v praxi dva závažné nedostatky. Za prvé, podceňuje problém sebeurčení národnostních a etnických menšin – jinými slovy,

prakticky žádný stát není státem čistě „národním“, ale zahrnuje také v různorodé míře nároky menšinových skupin (tento problém v důsledku vedl na Západě k teorii multikulturalismu). Za druhé, právo sebeurčení národů, myšlené původně jako nástroj obrany proti útlaku mnohonárodnostních říší a posléze koloniálních mocností, dává v podobě principu územní suverenity politickým elitám do rukou nástroj útlaku vůči vlastnímu obyvatelstvu (například etnickým menšinám); může se tak dostat do konfliktu s hodnotou lidských práv a dalšími mezinárodními úmluvami.

fanatismus (z latiny: *fanaticus*, „posedlý vírou; v náboženském vytržení“; od *fānum*, „svatyně, místo kultu“):

1. vášnivá, nekritická zaujatost pro někoho nebo něco;
2. vášnivě horování pro něco spojené s neshovívavostí k jiným postojům.

etnogeneze (z řečtiny: *ethnos*, „rod, kmen, pospolitost“ a *genesis* „zrození, vznik“), proces vzniku a formování etnických skupin a jejich vývoj od nejjednodušších rodových a kmenových struktur po vytvoření **národností** a **národů**.

národnost, příslušnost osoby k určitému národu. Určovat národnost člověka lze od jeho narození, a to podle toho, jaké národnosti jsou jeho rodiče nebo v jaké oblasti nebo státě se narodil nebo žil od narození. Národnost je v průběhu života neměnná narozdíl od státní příslušnosti, kterou lze získat sňatkem s osobou jiné národnosti nebo imigrací do cílového státu a má název podle státu, ve kterém má osoba trvalé bydliště apod. Nikdo (narozdíl od státní příslušnosti) nemůže mít dvě národnosti. Národnost vznikala v období rozpadu rodové a kmenové společnosti a v procesu utváření sociálně stratifikované společnosti a státu; to znamená ve starověkých státech nebo ještě později.

Česká národnost například vznikla z několika jazykově a historicky příbuzných etnik ve středověkém českém státě Přemyslovců. Naproti tomu národnosti v Indii nebo v Nigérii vznikaly na podkladě mnoha různých etnických skupin v průběhu novověku.

stát (kalk z italského *stato*, „stav“), mocenská organizace ve společnosti na určitém území; toto území. Jde o novověké označení (Niccolò Machiavelli) pro mocenský útvar, který na jistém území a v jisté společnosti má monopol na legitimní užívání donucovacích prostředků, zákonodárství, ustavení měny a udržování veřejného pořádku. Tím se liší od starších říší, království apod., která se chápala spíše organicky jako přirozená „těla“ s vlastními záměry, cíli a programy. Proto se i legitimita státu odvozuje od shodné nebo většinové vůle občanů a sám stát, aspoň teoreticky, chápe jako služba společnosti. Protože faktická moc státu v novověku nesmírně vzrostla, je důležité hledat prostředky, jak její použití omezit a chránit proti zneužití. Jedním z nich je zásada vlády práva: právo a zákon zavazuje a omezuje i státní moc, nejen občany. Další je princip dělby moci, který zakazuje, aby zákonodárství, výkonná moc a soudnictví byly v jedné ruce (Charles Montesquieu). Nejúčinnější obranou proti zvláštnímu státu je však princip občanských práv: práva a svobody jednotlivých lidí nejsou privilegia, udělovaná státem, nýbrž na státu nezávislejší a pocházejí odjinud. Prakticky se projevují v možnosti svobodné kritiky státu (opozice, svobodný tisk) a v záruce svobody dílčích společností a společenství, na státu nezávislých (svoboda sdružování).

Specifickými znaky moderního státu tedy jsou: a) organizace podle území; státní moc je nezávislá, omezená pouze rozsahem tohoto území; b) uplatnění státní moci (zvláštní veřejná moc, spočívající ve státním aparátu, který disponuje možností donucení); c) svrchovanost. Lze jej chápat v souhrně několika protikladných skutečností: 1) jako vládu, exekutivní moc; 2) jako souhrn a jednotu všech organizací, institucí a úřadů ve společnosti (legislativní, exekutivní a právní moc jsou chápány jako jediné); 3) jako celou společnost v protikladu k rodině, skupinám, stranám či organizacím; 4) jako útvar, v němž lid, vládnoucí moc a území spadají pod jednu podstatu. Toto vymezení charakterizuje politické jednotky vznikající v období po Vestfálském míru (1648), přičemž na konci 20. a začátku 21. století se neotřesitelné postavení

moderního státu stává předmětem pochyb, například v souvislosti s procesem ekonomické globalizace, šířením diskursu lidských práv, teoriemi globální spravedlnosti, existencí Evropské unie a podobně. (Viz též typy sociální a politické organizace společnosti.)

typy sociální a politické organizace společnosti, podle amerického antropologa Elmana Rogerse Servicea se během kulturní evoluce postupně vyvinuly čtyři základní typy sociální a politické organizace společnosti: *tlupa* (malá, nejvýše padesátičlenná, převážně sběračská společnost s dělbou pracovních činností podle věku a pohlaví, umožňující všem svým členům přístup k majetku, moci a prestiži), *kmen* (rozsáhlejší společnost zemědělců nebo pastevců organizovaná na principu příbuzenských vztahů, bez centralizované vlády a socioekonomické stratifikace), *náčelnictví* (stratifikovaná společnost, obvykle větší než kmen, v níž mají privilegovaný přístup k majetku, moci a prestiži náčelník a jeho blízcí příbuzní), *stát* (stratifikovaná společnost rozvíjející se díky kvalitní řemeslné produkci, obchodu a užívání písma, s centrální vládou zajišťující výkon administrativy, vybírání poplatků a daní aj.).

Machiavelli, Niccolò (3. 5. 1469, Florencie, Itálie – 22. 6. 1527, Florencie, Itálie), Florencie, Itálie), italský politik, diplomat, spisovatel, historik a vojenský teoretik. Na základě vlastní bohaté diplomatické činnosti a popisu soudobých politických událostí analyzoval podstatu lidského chování; své názory na uspořádání společnosti a vládnutí popsal v knize *Il Principe* (Vladař): „(...) Nedělám totiž nic jiného než malíři: aby poznali povahu hor a vrchů, zůstávají v údolí, a vystupují na vrcholky, aby lépe přehlédli krajinu v nížině. Stejně tak mohou pochopit charakter národů jen ti, co sedí na knížecím stolci, zatímco ten, kdo chce zkoumat úděl mocných, musí žít mezi lidem.“ Touto metaforou charakterizoval autor svou metodu v úvodu knihy, která bývá považována za jedno z prvních pojednání ustavujících evropskou politologii.

Dílo je produktem autorovy vlastní politické fantazie a také produktem tehdejší politické situace. Machiavelli touží po sjednocení země, vytvoření

mocného a pevného státu. To se může podařit jen moudrému a silnému vládci. Vzorem takového vládce mu byl Cesare Borgia (1475–1507), schopný, ale bezohledný pragmatický politik. V díle *Vladař* se Machiavelli soustředil na rady vládcům k uchopení a udržení moci, to pro něj byla centrální otázka. O úspěchu vladaře nerozhoduje morální hodnota, nýbrž účinek jednání, zájmy státu mají vždy přednost před etickými normami.

V *Rozpravách o prvních deseti knihách Tita Livie* přenáší Machiavelli svoji pozornost od panovníka (respektive monarchie) k republikánskému zřízení, když zkoumá příčiny velikosti, slávy a bohatství antického Říma, a jejich možnou aplikaci v podmínkách renesančních italských městských států. Toto dílo tak značí zrod novověké tradice republikanismu.

Z díla: *Il Principe* (Vladař, vznik 1513–1514, vydáno posmrtně 1532), *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (Rozpravy o prvních deseti knihách Tita Livie, 1512–1517, vydáno posmrtně 1531), *Mandragola* (Mandragora, komedie v próze o pěti dějstvích s veršovaným prologem, 1513 nebo 1514), *Dell'arte della guerra* (Úvahy o umění válečném, vznik 1518–1520), *Istorie florentine* (Florentské letopisy, 8 svazků, vznik 1521–1525), *Clizia* (Clizia, komedie v próze, 1524).

machiavellismus:

1. označení teorie o vládnutí Niccoly Machiavelliho (1469–1527), podle níž vládce musí zajistit moc státu a blaho poddaných, a proto případně nesmí váhat užít i násilí a lsti;

2. v běžném užití machiavellismus znamená pragmatické až cynické jednání, bezohlednou vypočítavost, snahu dosáhnout cíle libovolnými prostředky – ve smyslu „účel světi prostředky“.

národ (etymologicky z latiny: *nātiō*, „narození, rod; plemeno, kmen, národ“), pojem národ můžeme historicky vysledovat do údobí pozdní římské republiky, kdy jej použil Marcus Tullius Cicero v pejorativním smyslu pro entitu, která je opakem společenství svobodných římských občanů. Jakožto označení skupiny

lidí sdílejících jazyk a území je slovo národ známo z raného středověku. Během vrcholného středověku byly za národ (*nation*) označovány komunity univerzitních studentů pocházející ze stejné země a hovořící jedním jazykem (například na univerzitě v Praze byl rozlišován národ bavorský, český, polský a saský).

Stoupenci **primordialismu** zdůrazňují společný původ, dějiny a tradici, teritoriální příslušnost, sdílený jazyk jako základní kritéria národní identity. Podle primordialistů není národ produktem modernity nebo romantického hnutí 19. století reagujícího například na výzvu Velké francouzské revoluce, ale představuje pozdní (a nikoliv výlučnou) manifestaci primární etnicity vyznačující se dlouhodobou historickou kontinuitou (na způsob *la longue durée*, „dlouhé trvání“) a emocionální působivostí zastiňující jiné formy kolektivní identity.

Stanoviska primordialismu formuloval ve své polemice s modernistou Ernestem Gellnerem v devadesátých letech 20. století historik Anthony Smith, který se nicméně s tímto označením odmítl identifikovat. Oproti Gellnerovi, podle něhož je národ především sociální adaptací na nároky modernizace, industrializace a urbanizace, je Anthony Smith přesvědčen o tom, že moderní národy se vyvinuly z preexistujících skupin, jež nazývá „*ethnies*“, a které spojuje zakladatelský mýtus, kolektivní historická paměť, společná kultura, teritorium a určitá míra solidarity, pocíťovaná přinejmenším elitami. Moderní národ disponující moderní technologií, ekonomikou a politickou kulturou, které zvyšují efektivitu jeho vnitřní solidarity a soudržnosti, vyrůstá z těchto archaických základů. Ve středomořském starověkém světě dosáhly určité formy proto-národního bytí například Židé, Arméni nebo Řekové, přičemž rozsáhlý proces formování národů probíhal údajně již ve středověku. Proměna z *ethnie* v moderní národ se mohla uskutečnit dvěma způsoby: aristokraticko-laterálním, nebo demoticko-vertikálním. V prvním případě například francouzská aristokracie šířila z mocenského centra elitní kulturu mezi široké vrstvy

prostřednictvím byrokratických nástrojů rodícího se moderního státu. V druhém případě čeští vzdělanci a obrozenci reprezentující politicky marginální etnickou skupinu (*ethnie*) v reakci na expanzi mocensky privilegované kultury (germanizace) prosazovali alternativní program etnické revitalizace, který vyústil do vzniku moderního národa.

Donald L. Horowitz nebo Walker Conner vztahující historický úspěch etnicity, která jako princip solidarity zastínila například třídu, ke skutečnosti, že etnicita prezentující se jako rozšířené pokrevní příbuzenství poskytuje silnější metaforický slovník sounáležitosti než alternativní formy kolektivní identity. Mezi primordialisty je řazen také Pierre L. Van den Berghe, který vysvětloval projevy etnické, národní nebo rasové solidarity sociobiologickými argumenty.

primordialismus (z latiny: *prīmōrdium*, „počátek, prvopočátek“), souhrnný název označující velmi různorodé teze řady autorů, kteří na rozdíl od instrumentalistického pojetí, podle něhož je etnicita jedním z možných zdrojů mobilizace v zápase o (re)distribuci moderních sociálních výhod, zdůrazňují, že etnická skupina jakožto archaická realita existovala „před“ nebo „pod“ modernitou, případně se objevuje v jejích trhlinách. Primordialisté zdůrazňují při studiu etnicity a nacionalismu následující ideje a entity: společný původ, teritoriální příslušnost, sdílený jazyk, myšlenku, že národy nejsou „vytvářeny“, ale organicky „vyrůstají“ ze staršího etnického substrátu a emocionálního pouta loajality zprostředkované prostřednictvím národního jazyka a symbolů.

Podle primordialistů jsou místo narození, příbuzenské vztahy, náboženství, jazyk a sociální praktiky tím, co zařazuje jednotlivce do určité skupiny a odlišuje je od ostatních. Tyto vazby jsou neměnné a svobodnou vůlí nezměnitelné danosti lidské existence, unikají jeho svobodnému rozhodování a jsou neracionálním základem osobnosti člověka.

Na rozdíl od jiných teoretiků moderního nacionalismu primordialisté vždy přisuzují primát etnicitě, od níž je veškerá národní existence pouze odvozena. Clifford Geertz, jeden z autorů blízkých primordialismu, napsal: „Spojitosti

krve, řeči, zvyku atd. se zdají mít v sobě nevyslovitelnou a často nepřemožitelnou nutnost. Člověk je vázán k svému soukmenovci, sousedu, souvěrci *ipso facto* (tím samým): nejen v důsledku osobního citu, praktické nutnosti, společného zájmu či uvaleného závazku, ale do velké míry díky jisté nevysvětlitelné absolutní důležitosti přisuzované samé vazbě pro ni samu. Obecná síla takových primordiálních vazeb a jejich základní typy se liší od osoby k osobě, od společnosti k společnosti a od jednoho období k jinému. Zdá se však, že snad pro každou osobu, v každé společnosti, takřka ve všech dobách pocházejí některé vazby více z pocitu přirozené – někteří by řekli duchovní – příbuznosti než ze sociální interakce.“

národ, moderní, nejvyšší forma etnického společenství vzniklá na podkladě společného jazyka, kultury, ekonomiky, historického vývoje i psychického založení. Jeho rozvoj nastal teprve v průmyslových společnostech, které se vyvíjely podle sociální a politické struktury a vlády a podle charakteru ekonomiky, a kdy se zároveň uskutečnily všechny podmínky pro vznik a vývoj národa. Některé národy světa procházely dlouhým vývojem od kmenové struktury a sociálně nestratifikované společnosti přes formování národností v období feudálních států až po vznik moderního národa v průmyslově vyspělých společnostech, jiné, zejména ve 20. století, se formovaly v moderní národ z kmenové struktury (například na území bývalých britských kolonií v Africe nebo na území někdejšího Sovětského svazu). Uvnitř těchto národů mohou existovat ještě jiné skupiny obyvatelstva, které se vyznačují určitými etnickými, etnografickými, jazykovými a jinými zvláštnostmi (skupina, etnografická, skupina, národnostní).

rasová teorie, teorie představující pokus o vytvoření vědecké klasifikace lidstva na základě vrozených fyzických atributů různých lidských ras. Rasová teorie je produktem sekularizace, naturalizace lidských dějin a represivní homogenizace a instrumentalizace uplatňované vůči mimoevropským

domorodým populacím koloniální administrativou v raném novověku a na prahu moderní doby.

K průkopníkům rasové teorie náleželi [François Bernier](#), [Johann Friedrich Blumenbach](#), [Petrus Camper](#), [Georges Louis Leclerc de Buffon](#) a [Immanuel Kant](#). Její vznik byl součástí širšího procesu proměny západních věd o člověku v souvislosti se sekularizací, ústupem autority tradiční křesťanské teologie a naturalizací lidských dějin. Ospravedlňování a reprodukce asymetrické distribuce politické, ekonomické a symbolické moci biologickými faktory je však mnohem staršího data. Redukce politické existence člověka na jeho somatické určení prošla během uplynulého půl druhého tisíciletí třemi hlavními stadii, které můžeme označit jako *postoj*, *nauku* a *hnutí*.

Postoj: Je zřejmé, že neexistence artikulované doktríny rasové nadřazenosti neznamena, že určitá skupina lidí není znevýhodněna na základě své fyziognomické odlišnosti. To byl případ islámské civilizace, která byla od druhé poloviny 1. tisíciletí ohniskem světového obchodu s otroky. Geopolitické faktory způsobily, že se hlavní zdrojovou oblastí otrocké síly stala v rámci Starého světa subsaharská Afrika. Mezi muslimy a později rovněž mezi obyvateli křesťanského Západu vznikl v době „africké fáze“ ve vývoji světového otrokářství *postoj* intuitivně pokládající barvu kůže za signifikantní příznak příslušnosti k otrockému nebo sociálně marginálnímu statusu. Můžeme hovořit o zrodu *pigmentokracie*, jež se projevila v uspořádání středověké a raně novověké společnosti ve Středomoří, na Blízkém východě, ale rovněž v zámořských západních koloniích. Pigmentokracie, za jejíhož typického mluvčího lze označit arabského historika Ibn Chaldúna (1332–1406), je odpovědná za vytvoření biologizujících metafor a stereotypů, které se staly trvalou součástí rasového myšlení a jež připravovaly cestu k nástupu rasového esencialismu.

Nauka: Přejít od postoje k *nauce*, jež by na základě vědeckého diskurzu konceptuálně trvale znevolnila nebo marginalizovala vymežitelnou kategorii

lidí, byl v rámci západní civilizace relativně obtížný. Tradiční středověké paradigma věd o člověku, které zahrnovalo klasický environmentalismus, aristotelský hylemorfismus, Hippokratovo učení, křesťanský monogenismus a ortodoxní doktrínu o svobodné lidské vůli, ustavení rasového esencialismu jako systematické nauky vzdorovalo. Francouzský myslitel [Jean Bodin](#) byl v 16. století přesvědčen o tom, že efektivní politický řád musí respektovat „povahu místa“, nikoliv biologických kvalit těla podléhajících environmentální (a astrální) nahodilosti. Jorge Canizares Esguerra a Sabine MacCormacková tvrdí, že první ranou formu rasové ideologie, spočívající v popření antického a středověkého environmentalismu a přiznání vrozených kvalit lidskému tělu, které jsou nezávislé na přírodním prostředí, vytvořili v 17. století vzdělaní mestici v Novém světě, míšenci bělochů a indiánů, již se snažili obhájit americkou společnost vůči předsudkům, animozitě a stereotypům kolujícím v Evropě. Neměli však pravděpodobně větší vliv na intelektuální vývoj probíhající v hlavních centrech západního myšlení. V 17. a zejména v 18. století začala být takřka nekonečná sociokulturní rozmanitost afrických a amerických populací ujařmena a homogenizována imperiální administrativou a byrokracií západních koloniálních mocností. V rámci tohoto procesu vznikla potřeba velkých kategorií kontinentálních rozměrů, které by umožnily vytvořit „přehlednou“ a racionální klasifikaci lidstva odpovídající nárokům moderní instrumentalizace. Naturalisté a osvícenci zároveň relativizovali privilegovaný ontologický status lidského těla a rozumu, které pozbyly nárok na univerzalitu zakotvenou v autoritě evangelia. Tím se zhroutily kulturní zábrany vůči heterodoxnímu polygenismu. Postavení environmentalismu jako dominantního způsobu konceptualizace lidské rozmanitosti a odlišnosti bylo ve druhé polovině 18. století relativizováno, mimo jiné na základě odkazů na zjištění nové generace západních cestovatelů, kteří již nebyli spjati s misijní aktivitou. Místní uskutečňování těla, jež byla dříve pokládána za projev environmentální proměnlivosti, získala v rámci rasové příslušnosti povahu esenciální danosti.

Z esencionalizace somatických kvalit a behaviorálních modů vyrůstala legitimizace sociální, politické a ekonomické nerovnosti. Důležitou úlohu při ustavení sekulárních věd o člověku včetně rasové teorie sehrála idea „řetězce bytí“ a přírodní historie, která učinila z lidských dějin součást jednotného fyzikálního a organického vesmírného procesu a jež nahradila původní křesťanské pojetí dějin. Bez této rámcové změny základní narativity lidstva by se rasová ideologie jako vlivná součást politické ideologie Západu pravděpodobně nedokázala prosadit. První rasová členění lidstva, k jejichž tvůrcům náleželi [François Bernier](#), [Carl Linné](#), [Georges Louis Le Clerk de Buffon](#), [Immanuel Kant](#) a zejména [Johann Friedrich Blumenbach](#), průkopníci moderní antropologie, se zrodila na pozadí souběhu zmíněných intelektuálních a civilizačních dějů.

XXXXX

Hnutí: Osmnácté století proběhlo ve znamení definitivní proměny pigmentokratického „rasismu bez rasy“ v explicitní rasovou nauku. V 70. letech 18. století se objevila myšlenka o rozkladném působení míšení ras, které může lidské bytosti připravit o jejich důstojné postavení v hierarchii bytí. Tento prvek výrazně přispěl k transformaci rasové teorie v rasovou ideologii a posléze v *palingenetické hnutí* ([palingeneze](#)), k čemuž došlo v důsledku dramatických historických událostí přelomu 18. a 19. století. Abolicionistické hnutí, požadující zrušení otroctví a emancipaci a modernizaci zámořských území, významně oslabovalo praktické dopady rasové teorie na postavení původního obyvatelstva v západních koloniích a z učení o biologické nerovnosti lidských ras se ve stále výraznější míře teorie měnila v politický nástroj boje a občanské války uvnitř samotné západní společnosti.

Rasová ideologie dosáhla tak značného ohlasu a přitažlivosti především proto, že se stala integrální součástí totalitní imaginace, která se pokusila v uplynulých

dvou staletích o selektivní překonání dramatických důsledků modernity, fragmentarizace společnosti a nejednoznačnosti sociálního kosmu. Podílela se na velké protimodernizační revoltě, přičemž obdobně jako například marxistická eschatologie nabízela iluzi aliance mezi vědou a radikálním útokem na podstatu modernity. **Scientismus** nabývající podobu „kontrarevoluce vědy“ splynul v rámci rasové ideologie s tradičním předsudkem a odmítnutí relativizující rozmanitosti světa získalo zdání vědecké autenticity. Moralizující patriotický holismus, který na sklonku **osvícenství** prostoupil francouzskou politickou imaginací, vytvořil příznivé podmínky pro začlenění rasové ideologie do politické kultury Západu.

Spontaneita politického života měla být podřízena harmonické organické společnosti, v níž byla dána přednost vládě rozumu před vládou svobody. Ideologové v čele s **Pierrem Cabanisé** (1757–1808) a **Antoinem Destuttem de Tracy** (1754–1836) usilovali o institucionální stabilizaci Velké francouzské revoluce na základě „fyziologických zákonů“, což společně s imaginací totální lidové mobilizace, krve prolévané na bojištích a popravištích, patriotismu a etnicity vytvářelo příhodnou půdu pro šíření „rasového výkladu dějin“.

Představu, že fyziologie a vrozené rasové kvality lidí poskytují východisko k ustavení hodnověrné „pozitivní“ sociální a politické vědy, jež umožní radikální transformaci společnosti z chaotického shluku egoistických zájmů do harmonického sociálního organismu, sdíleli mnozí **Saint-Simonovi** žáci a explicitně ji v nejucelenější podobě vyslovil jako první **Victor Courtet**. Saint-simonisté se snažili odhalit biologicky zakotvené, a proto esenciálně nepřekonatelné lidské odlišnosti, jež by jim posloužily jako základní stavební kameny racionálního politického řádu. Přenesení principu saint-simonské meritokracie na etnické a rasové vztahy vyústilo do vize společnosti založené na nerovných biologicky podmíněných kvalitách jednotlivých rasových skupin, jejímž vzdáleným archaickým předobrazem byl indický kastovní systém.

K sblížení mezi rasovou teorií a [socialismem](#), které představovalo výbušnou směs v podobě nacistického [totalitarismu](#), došlo v rámci saint-simonismu již sto let před nástupem Hitlera k moci. Kategorie rasy znamenala zároveň dekonstrukci moderního vymezení národa, protože rasoví teoretici tvrdili, že příslušníci dílčích rasových skupin, z nichž se národ údajně skládá, pocítují mezi sebou v důsledku své biologické výlučnosti a instinktu vyšší míru vzájemné loajality než k abstraktní ideji národa. Zrodila se vize rasové revoluce, které je určeno revitalizovat evropskou společnost tím, že uvede do souladu přírodní a sociální řád. Tato revoluce každé rase přidělí opět místo, které jí náleží v hierarchii bytí, na základě jejích vrozených schopností a kvalit. Šlo o snahu prosadit znovu ve společnosti přírodní zákony jako zdroj poslušnosti a tím zpochybnit vyloučení nároků přírody ze společenské smlouvy modernity, jež je podmínkou moderního individualismu a lidské svobody.

Hlasatelem celoevropské rasové revoluce byl [Victor Courtet](#), [Arthur de Gobineau](#), pohroužen do historického fatalismu, ji odmítl; k jejímu étosu se na sklonku 19. století vrátili [Georges Vacher de Lapouge](#) a [Houston Stewart Chamberlain](#). Rasová ideologie v sobě vždy implicitně či explicitně obsahovala politické aspirace spočívající v úsilí prosadit ve společnosti hierarchii, jež se vymyká sociálnímu konsenzu.

Teorie rasy byla navzdory naturalistickému slovníku především teorií politiky a lidská rasová existence splývala s existencí politickou. Aplikace rasové ideologie na mimoevropské, fyziognomicky a etnicky odlišné lidské populace byla navzdory svým tragickým důsledkům v moderní době jen vedlejším projevem hnutí směřujícího především ke stabilizaci evropské společnosti, otřesené modernizací. Devalorizace a inferiorizace přírodních národů prostřednictvím rasové teorie nebyla prvotním cílem moderní rasové instrumentalizace, ale pouze dodatečnou racionalizací strategie zaměřené do nitra západní společnosti. Srdcem temnoty byl Západ. Za hlavní dějiště realizace moderní rasové ideologie byl určen Západ, mimoevropskému světu byla

přidělena role komparzu, jenž měl pouze názorně prokázat věrohodnost rasové kategorizace jako nástroje západní občanské války zahájené Velkou francouzskou revolucí.

Přibližně v letech 1850 až 1950 představovala rasová teorie respektovanou součástí západních věd o člověku. Politické a ideologické zneužití rasové teorie v podobě **rasismu** a vzestup sociálního konstruktivismu kriticky poukazujícího na úlohu mimovědeckých faktorů a zájmů při vymezení jednotlivých lidských **ras** způsobily, že vědecká hodnota rasové teorie je od šedesátých let 20. století většinou badatelů relativizována.

Blumenbach, Johann Friedrich (11. 5. 1752, Gotha, Německo – 22. 1. 1840, Göttingen, Německo), německý lékař, antropolog a fyziolog; jeden ze zakladatelů rasové klasifikace (rasa, rasismus, teorie, rasová) lidstva a moderní vědecké antropologie, kterou vymezil jako přírodní nauku o lidských rasách; teprve Edward Burnett Tylor a zejména Franz Boas učinili po více než sto letech z antropologie vědu o kultuře. Blumenbachovým programem bylo začlenit lidskou historii do přírodních dějin. Studia lékařství, která zahájil v Jeně, ukončil na univerzitě v Göttingenu v roce 1775 obhajobou disertační práce *De generis humani varietate nativa* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu), jež je pokládána za základní dílo rasového členění lidstva.

Blumenbach rozdělil lidstvo do pěti hlavních „odrůd“: evropské, mongolské, etiopské, americké a malajské. Pojem „kavkazská odrůda“ (*varietas*) vytvořil až v roce 1781. V třetím vydání své studie z roku 1795 nahradil linnéovský termín „odrůda“ pojmem *gens*, který byl do němčiny a do dalších jazyků překládán jako „rasa“. Blumenbach, jenž byl Buffonovým žákem, zastával názor, že jednotlivé rasy se zrodily v důsledku procesu degenerace. Výchozím typem byla kavkazská rasa reprezentovaná soudobými Evropany, jejichž degenerací vznikly rasy etiopská a mongolská. Prostřednictvím jejich opětovného smíšení s rasou kavkazskou se vytvořily dvě „přechodné rasy“, americká a malajská.

Blumenbach dosáhl celoevropské proslulosti a byl zvolen členem řady předních západních vědeckých společností. Jeho nejrozsáhlejším dílem jsou *Collectionis suae craniorum diversarum gentium illustratae decades* (Ilustrované dekády [tj. soubory po deseti buď podle řazení na obrazových tabulích, případně podle jiné klasifikace dotyčné sbírky] lebek různých národů z vlastní sbírky, 1790–1828). Blumenbachovým přítelem byl mimo jiné Johann Wolfgang von Goethe a mezi jeho žáky náležel Alexander von Humboldt.

rasa, alpská, označení populací obývajících především střední a východní Evropu a zahrnujících zejména brachykranní jedince s hnědými vlasy a nižšího vzrůstu. Alpskou rasu vymezil v roce 1899 americký ekonom a rasový teoretik William Zebina Ripley (1867–1941), podle něhož představovala alpská rasa vedle severní nordické a jižní mediteránní rasy jednu ze tří hlavních evropských rasových kategorií. Americký rasový ideolog Madison Grant v knize *The Passing of the Great Race* (Pomíjivost velké rasy, 1916) předpokládal, že příslušníci alpské rasy migrovali do Evropy v období 3000 až 1800 př. n. l. z Asie a vytlačili z Britských ostrovů, území dnešní Francie a jižního Německa představitele mediteránní a nordické rasy. Expanzi alpské rasy spojoval Grant s rasovým úpadkem Evropy, přičemž zrod antické a středověké civilizace dával do souvislosti s opětovným šířením nordické rasy.

V rámci nacistické antropologie se za reprezentanty alpské rasy označovaly rasově „méněcenné“ populace slovanského a keltského původu.

Po 2. světové válce byl pojem alpská rasa nadále používán především pro obyvatele větší části střední Francie, jižního Německa, Čech, Moravy, Slovenska, Rakouska, Polska, Pobaltí, Ukrajiny a severního Balkánu (například v klasifikaci amerického fyzického antropologa Carletona Stevensa Coona [1904–1981]).

rasa, americká, označení původních obyvatel Ameriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Až do 18. století byli indiáni odlišováni od evropských a afrických přistěhovalců primárně na základě

kulturních kritérií, přičemž biologické rozdíly nebyly příliš zdůrazňovány. V nejstarší známé rasové klasifikaci z roku 1684 *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) neviděl její autor François Bernier žádný rasově konceptualizovatelný rozdíl mezi Evropany a indiány.

Situace se změnila v době osvícenství v souvislosti s rozvojem přírodních věd a taxonomie. Potřebu začlenění sociokulturně a lingvisticky velmi rozmanitých domorodých populací do jediné kategorie zdůraznil skotský historik William Robertson. Carl Linné použil roku 1735 pojem *Homo americanus rubescens* (Člověk americký rudý). Ve studii *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 Johann Friedrich Blumenbach učinil z americké rasy jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), která se zrodila druhotným míšením mezi hierarchicky „nejvyšší“ rasou evropskou a „degenerovanou“ rasou mongolskou. Podle známého Darwinova oponenta Louise Agassize žilo v Severní a Jižní Americe celkem pět odlišných rasových skupin (arktická rasa, západní americká rasa mírného pásma, východní americká rasa mírného pásma, americká rasa tropického pásma, jihoamerická rasa tropického pásma).

V rámci velkých rasových klasifikací vzniklých po 2. světové válce rozlišil samostatnou americkou rasu William Clouser Boyd, zatímco americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon (1904–1981) začlenil původní obyvatele Ameriky do mongoloidní rasy obývající rovněž východní Asii; francouzský antropolog a paleontolog Henri Victor Vallois (1889–1981) pokládal indiány společně s východoasijskými, indonéskými, polynéskými a eskymáckými populacemi za součást velké xantodermní rasy.

rasa, árijská, Árijci, Árjové.

Árijci (ze staroindického *árja*, v původním významu „oddaný, laskavý, zbožný“, později „vznešený, urozený“):

1. dnes již překonaný souhrnný název pro kočovné euroasijské kmeny indoevropského původu, které přicházely na přelomu 3. a 2. tisíciletí př. n. l. z oblasti mezi Volhou a Kaspickým mořem do Íránu a Indie, kde si podmanily původní (snad drávidské či mundské) obyvatelstvo (viz Árijové);

2. starší lingvistické označení etnik hovořících indoíránskými jazyky. V 1. polovině 19. století evropští jazykovědci takto označovali všechny indoevropské (v německé literatuře „indogermánské“) jazyky, později se název árijské (někdy též árské) jazyky zúžil na indoíránskou větev indoevropštiny, jež se později rozdělila na dvě samostatné skupiny: jazyky íránské a indické (též indoárijské či indoárské). Z lingvistického a etnografického hlediska tak původní Árijci (Árijové) tvořili součást indoíránské kmenové pospolitosti, po jejímž rozpadu (někdy na počátku 2. tisíciletí př. n. l.) se íránské kmeny usazovaly na území dnešního Íránu a Afghánistánu, zatímco Indoárjové (Indoáriji) pronikali přes pohoří Hindúkuš na indický subkontinent.

Pojem Árijci byl znám již Hérodotovi, ale do povědomí západních vzdělanců se dostal v 18. a 19. století především díky francouzskému orientalistovi Abrahamu Hyacinthovi Anquetilu-Duperronovi a německému indologovi působícímu v Oxfordu Friedrichu Maxi Müllerovi. Joseph Arthur de Gobineau označil za Árijce prehistorickou populaci, díky níž vznikl civilizovaný způsob života. Postupně zanikli smíšením s jinými rasovými skupinami (proces tzv. *semitizace*) a nyní lze jejich zbytky nalézt pouze v izolovaných rybářských komunitách na Newfoundlandu. Joseph Arthur de Gobineau tak nikdy neztotožnil Árijce s Němci nebo jiným moderním evropským národem; představovali pro něho prakticky vyhynulou skupinu bez naděje na vzkříšení.

Identifikace Árijců s novodobými rasově nadřazenými populacemi (tzv. nordickou rasou, dolichokranními jedinci apod.), která je základem árijské rasové ideologie, je dílem až rasistických myslitelů, jako byli Madison Grant (1865–1937), Houston Stuart Chamberlain, Georges Vacher de Lapouge nebo Arthur Rosenberg.

Za nacismu zejména v době 2. světové války byla árijská ideologie zneužita k hospodářské a politické diskriminaci (antisemitismus, arizace) a k vyhlazování celých národů a etnických skupin (šoa). (Jan Filipický)

Árjové (ve starší literatuře též Áriové, Ariové, Arjové), společný název indoevropských kmenových populací jakožto nositelů indoíránských jazyků. Podle jedné z nejrozšířenějších hypotéz se vydělili z indoevropského společenství zhruba kolem roku 3000 př. n. l. a v postupných vlnách osidlovali jižní část Střední Asie. Zprvu tvořili jedinou jazykovou a kulturní pospolitost Indoíránců, jež se někdy koncem 3. tisíciletí př. n. l. rozpadla na dvě podskupiny, íránskou a indoárijskou. O její někdejší jednotě vypovídají nejenom jazykové podobnosti, ale i shody v materiální a duchovní kultuře starých Indů a Íránců, zejména v oblasti náboženských představ, jak o tom svědčí pozůstatky indoíránské tradice v hymnech indické Rgvédy a íránské Avesty. Jednotlivé kmeny Árjů asi od prvních století 2. tisíciletí př. n. l. postupně přesídlovaly do Íránu (Médové, Peršané) a Indie (Indoárjové) a i do jiných oblastí (například skytské a další kmeny). Jsou tak považováni za předky dnešních národů a menších etnik Íránu, Afghánistánu, Pákistánu, Nepálu, Indie, Bangladéše a Šrí Lanky mluvících jazyky indické a íránské větve indoevropské jazykové rodiny. Vzhledem k neblahým souvislostem s rasismem a jeho zneužitím zvláště za 2. světové války bylo starší označení Árijci nahrazeno termínem Árjové. Podobně někteří autoři dávají před zavedeným jazykovědným označením árijské či indoárijské jazyky přednost hyperkorektnímu novotvaru árské, indoárské.

rasa, australoidní, označení, které zavedl americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon (1904–1981) ve své rasové klasifikaci zveřejněné po 2. světové válce pro původní obyvatele Austrálie, Tasmánie, částečně jihovýchodní Asie a střední Indie na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností.

rasa, etiopská, označení původních obyvatel subsaharské Afriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Nápadná fyziognomická

odlišnost Afričanů projevující se především v pigmentaci zaujala již starověké autory, kteří ji vysvětlovali působením klimatu. Středověcí a raně novověcí myslitelé vesměs ztotožňovali africké populace s biblickými Chámovými potomky, přičemž Noemovo prokletí vysvětlovalo a ospravedlňovalo jejich potenciální otrocký status.

Z této tradice vyrostla nejstarší známá rasová klasifikace z roku 1684 *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) v podání Françoise Berniera, který jako první zavedl pojem africká rasa. Carl Linné použil v roce 1735 termín *Homo africanus negreus* (Člověk africký černý). Ve studii *De generis humani varietate nativa* (O přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 Johann Friedrich Blumenbach učinil z etiopské rasy jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), která se zrodila degenerací evropské (či kavkazské) rasy. Louis Agassiz rozdělil obyvatelstvo subsaharské Afriky do dvou kategorií: „africkou zoologickou rasu“ a „rasu Mysu Dobré naděje“. Na Agassize navázal téměř po sto letech americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon (1904–1981), který rozlišil kongoidní a kapoidní rasu. William Clouser Boyd naproti tomu vyčlenil ve své rasové klasifikaci z počátku padesátých let 20. století jednotnou africkou rasu obývající před zámořskými výpravami celou subsaharskou Afriku.

rasa, europoidní, označení původních obyvatel Evropy na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Termín je často používán ekvivalentně s pojmem rasa kavkazská nebo rasa evropská. Záměna s pojmem rasa árijská, která se objevovala až do 2. světové války, měla silné ideologické konotace.

Rasa europoidní se vyskytuje ve všech velkých rasových klasifikacích počínaje Françoisem Bernierem (*Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* [Nové rozdělení Země

podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají]) z roku 1684 a konče americkým fyzickým antropologem Carletonem Stevensem Coonem (1904–1981) ve druhé polovině 20. století. Jsou do ní zařazováni obyvatelé nejen Evropy (a od raného novověku rovněž Severní a Jižní Ameriky, Austrálie, Nového Zélandu a částečně jižní Afriky), ale také severní Afriky, Blízkého a Středního východu, severní Asie a Indie. Jediné původní etnické skupiny žijící v Evropě, které byly občas začleňovány do odlišné rasové skupiny (pokud pomineme pseudovědecké ideologické vize nacistické antropologie), byli Laponci (François Bernier) a Baskové (William Clouser Boyd).

rasa, germánská, označení především německy hovořících obyvatel Evropy v rámci rasové ideologie a nacistické antropologie. Občas byli do germánské rasy zařazováni všichni mluvčí germánskými jazyky (zejména Němci, Rakušané, Dánové, Norové, Švédové, Nizozemci, Vlámové a Anglosasové).

Novověká ideologie nadřazenosti Germánů (tzv. germanismus) těžila v 15. století z Tacitovy fascinace starověkými Germány ve spise *Germania*. V raném novověku se germanismus rozšířil v souvislosti s reformací a mocenským vzestupem Švédska. Ve Francii se germanismus vyvíjel před Velkou francouzskou revolucí pod vlivem sporu mezi údajnými potomky germánských Franků (aristokracie) a smíšených Galořímanů (třetího stavu). Tezi o nadřazenosti Germánů sdílel Victor Courtet a další zakladatelé moderní rasové ideologie, kteří však podobně jako Arthur de Gobineau za nejčistší představitele germánské rasy pokládali zejména Anglosasy, a nikoliv Němce. Charakteristickým antropologickým rysem reprezentantů germánské rasy byl dolichokranní tvar lebky.

Představa rasové germánské solidarity se údajně nalézala v pozadí Hitlerova rozhodnutí v roce 1940 zastavit německý útok na obležený přístav Dunkerque, které zachránilo britský expediční sbor.

rasa, kapoidní, označení původních obyvatel jižní Afriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Rasoví teoretici 18. a počátku

19. století (Carl Linné, Johann Friedrich Blumenbach aj.) zařazovali všechny populace subsaharské Afriky do jediné africké nebo etiopské rasy. Na údajnou rasovou odlišnost domorodého obyvatelstva jižní Afriky upozornil Darwinův oponent a americký zoolog švýcarského původu Louis Agassiz.

Pojem kapoidní rasa zavedl americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon, který v knize *Origins of Races* (Původ ras, 1962) učinil z kapoidní rasy jednu z pěti základních ras lidského druhu (rasa australoidní, europoidní, kapoidní, kongoidní, mongoloidní), které se vyvíjely vzájemně nezávisle již od úrovně *Homo erectus*.

rasa, kavkazská, označení obyvatel Evropy, severní Afriky a západní Asie, které zavedl v roce 1781 německý lékař a antropolog Johann Friedrich Blumenbach (pod původním označením „odřůda“; od roku 1795 jako „rasa“). Za spoluautora tohoto pojmu je občas vydáván i německý filozof Christoph Meiners (1747–1810). Blumenbach, otec moderní rasové klasifikace, zvolil adjektivum „kavkazský“ kvůli estetickému vzezření Gruzínců a považoval kavkazskou rasu za výchozí rasový typ. Degenerací kavkazské rasy vznikla rasa etiopská a mongolská. Jejich opětovným smíšením s rasou kavkazskou se zrodily dvě „přechodné rasy“, americká a malajská. Pojem kavkazská rasa převzal britský lékař, anatom a fyziolog William Lawrence (1783–1867); rozšířil se v průběhu 19. století. Používali jej rovněž představitelé nacistické antropologie, kteří však dávali přednost termínu árijská či nordická rasa.

Pojem kavkazská rasa se vyskytuje jako ekvivalent termínu europoidní rasa i v mnohých klasifikacích po 2. světové válce.

rasa, kongoidní, označení původních obyvatel subsaharské Afriky kromě jihu kontinentu na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností.

Pojem kapoidní rasa zavedl americký fyzický antropolog Carleton Stevens Coon, který v knize *Origins of Races* (Původ ras, 1962) učinil z kongoidní rasy jednu z pěti základních ras lidského druhu (rasa australoidní, europoidní,

kapoidní, kongoidní, mongoloidní), které se vyvíjely vzájemně nezávisle již z populací *Homo erectus* a dosáhly úrovně *Homo sapiens* v různou dobu.

rasa, malajská, označení původních obyvatel jihovýchodní Asie na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Podle rasové klasifikace *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) Françoise Berniera z roku 1684 obývá jihovýchodní Asii včetně Indonésie, Indočíny, Číny, Koreje a Japonska jednotná rasová skupina. Jeho názor sdílel rovněž Carl Linné. Pojem malajská rasa zavedl ve studii *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 Johann Friedrich Blumenbach, který pokládal malajskou rasu za jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), jež se zrodila druhotným míšením mezi hierarchicky „nejvyšší“ rasou evropskou a „degenerovanou“ rasou etiopskou. Americký zoolog švýcarského původu a Cuvierův žák Louis Agassiz ji označil jako „rasu novoholandskou“.

Ve velkých rasových klasifikacích vzniklých po 2. světové válce pojem malajská rasa vesměs chybí a původní obyvatelé zmíněného regionu jsou začleňováni do rasy mongolské, případně částečně do rasy australoidní (Carleton Stevens Coon [1904–1981]).

rasa, mediteránní, označení populací obývajících pobřeží Středoziemního moře, které zavedl v roce 1878 francouzský přírodovědec Jean Louis Armand de Quatrefages de Bréau (1810–1892) a zpopularizoval především italský antropolog Giuseppe Sergi (1841–1936), profesor antropologie na univerzitě v Bologni a Římě a zakladatel Římské antropologické společnosti (v roce 1893). Giuseppe Sergi, který popsal příslušníky mediteránní rasy jako dolichokranní jedince s hnědými vlasy a středního vzrůstu, polemizoval s představiteli německé rasové ideologie, podle nichž byli skutečnými tvůrci západní civilizace severští představitelé árijské nebo nordické rasy. Sergi nesouhlasil s tvrzením německého historika Theodora Mommsena (1817–1903), podle něhož moderní

Italové vznikli degenerací árijské rasy, a obhajoval příslušnost klasických Římanů k mediteránní rase. Italský politik a diktátor Benito Mussolini (1883–1945) navzdory určitému skepticismu vůči rasové ideologii převzal mnohé Sergiho argumenty a pojem mediteránní rasa byl v Itálii v údobí fašismu značně rozšířený. Termín mediteránní rasa aplikoval ve svých historických rasových spekulacích rovněž americký rasový ideolog Madison Grant.

Po 2. světové válce byl pojem mediteránní rasa nadále používán pro označení části evropské, severoafrické a blízkovýchodní populace (například v klasifikaci amerického fyzického antropologa Carletona Stevens Coona [1904–1981]).

rasa, mongolská, označení původních obyvatel východní Asie a v některých rasových klasifikacích i Severní a Jižní Ameriky na základě jejich specifických dědičných somatických vlastností. Podle rasové klasifikace *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) Françoise Berniera z roku 1684 obývá východní Asii včetně Číny, Koreje a Japonska, ale také Indonésie a Indočíny jednotná rasová skupina. Carl Linné použil v roce 1735 termín *Homo asiaticus horridus*. Ve studii *De generis humani varietate nativa liber* (Kniha o přirozené rozmanitosti lidského rodu) z roku 1775 chápal Johann Friedrich Blumenbach mongolskou rasu jako jednu z pěti hlavních ras lidského druhu (evropská, mongolská, etiopská, americká, malajská), která se zrodila degenerací hierarchicky „nejvyšší“ rasy evropské. Samostatnou rasu mongolskou (či rasu, mongoloidní) rozlišují prakticky všechny velké systémy rasové klasifikace lidské rodiny vytvořené ve druhé polovině 20. století.

rasa, nordická, označení populací severní Evropy, zejména Skandinávie, severního Německa a Britských ostrovů, v dílech některých představitelů rasové ideologie a nacistické antropologie.

Příslušníci nordické rasy se podle amerického právníka a eugenika Madisona Granta vyznačují ve srovnání s jinými rasami nadřazenými mentálními i fyzickými vlastnostmi. Sehráli ústřední úlohu při vzniku západní civilizace a

jejich případné smíšení s odlišnými rasami nebo vymizení může vyústit v její degeneraci nebo pád.

Pojem nordická rasa vznikl poté, kdy badatelé definitivně přemístili hypotetickou pravlast Indoevropanů (Árijců) z vnitrozemí Asie do Evropy a za rasově nadřazenou vrstvu v rámci Eurasie začali být považováni obyvatelé severní Evropy. Charakteristickým antropologickým rysem reprezentantů nordické rasy byl dolichokranní tvar lebky. Koncept nordické rasy byl důležitou součástí nacistické ideologie. (Viz též rasa, germánská.)

rasismus, postoj založený na ospravedlňování, reprodukci nebo úsilí po dosažení asymetrické distribuce politické, ekonomické a symbolické moci na základě esencializace selektivně zvolených lidských somatických znaků, které jsou chápány jako vrozené dispozice lidských rasových skupin přímo ovlivňující kolektivně sdílené intelektuální, sociokulturní a hospodářské chování a výkonnost.

Rasismus jako politický aktivismus a ideologie se snaží o institucionalizaci politického řádu založeného na rasové hierarchii a vymykajícího se politickému konsenzu. Partikularizující rasismus argumentačně těžící z rasové teorie a používající biologické metafory se postupně prosadil proti univerzalistickým aspiracím osvícenství na přelomu 18. a 19. století. V polovině 19. století se zejména prostřednictvím děl Roberta Knoxe nebo Arthura de Gobineaua stal rasismus součástí západní politické kultury. Rasistické postoje se upevnily v období koloniální expanze Západu; zdá se však, že vycházejí z obecných mechanismů předsudku a diskriminace. Po porážce totalitních hnutí nacismu a fašismu a v důsledku rezolucí přijatých mezinárodními organizacemi a celosvětového hnutí za občanská práva byl vliv rasismu v politické kultuře demokratických zemí ve druhé polovině 20. století marginalizován. (Jaroslav Malina)

Knox, Robert (4. 9. 1791, Edinburgh, Skotsko – 20. 12. 1862, Hackney, Anglie), skotský anatom a lékař; propagátor rasové teorie na Britských

ostrovech. V letech 1810 až 1814 studoval na Lékařské fakultě Edinburghské univerzity. Byl žákem jednoho z nejvýznamnějších anatomů počátku 19. století Johna Barclaye. V roce 1815 se Knox jako vojenský lékař účastnil bitvy u Waterloo a v letech 1817 až 1820 sloužil v jižní Africe na východních hranicích Kapska, kde se začal zabývat přírodními vědami, etnologií a antropologií. Po návratu studoval v Paříži u Georgese Cuviera a navázal přátelství s řadou významných francouzských vědců. V roce 1822 přijal nabídku Johna Barclaye vyučovat v Edinburghu anatomii na Anatomy School. O rok později byl zvolen členem Royal Society of Edinburgh.

Knoxovy mimořádné pedagogické schopnosti a průkopnické odborné studie o anatomii oka získaly značný ohlas; na jeho anatomických přednáškách se tísnily stovky posluchačů. Roku 1824 se podílel na zřízení muzea srovnávací anatomie v rámci Royal College of Surgeons v Edinburghu, jehož se stal prvním kurátorem. Od roku 1825 byl členem Royal College of Surgeons a byl pokládán za skutečného nástupce Barclayova, jenž zemřel v roce 1826. Úspěšná Knoxova badatelská a pedagogická dráha byla na přelomu dvacátých a třicátých let 19. století nenapravitelně poškozena skandálem. Roku 1828 vyšlo najevo, že William Hare a William Burke zavraždili minimálně šestnáct osob a těla obětí prodávali k pitevním účelům Knoxově anatomické škole. Ačkoliv Knox nebyl obviněn, veřejné mínění se obrátilo proti němu a jeho reputace byla zničena. V roce 1831 se vzdal místa kurátora a uzavřela se mu cesta k získání prestižní profesury patologie nebo anatomie. Neúspěšně se pokusil o založení anatomické školy v Glasgowě a zájem o jeho přednášky v Edinburghu klesal. Roku 1842 odešel do Londýna, kde přednášel, publikoval odborné studie, věnoval se lékařské praxi v Hackney a po roce 1856 působil jako patolog v Cancer Hospital v Bromptonu a Royal Marsden Hospital. V roce 1854 po propuknutí Krymské války se přihlásil jako dobrovolník, avšak armáda jej odmítla (ačkoliv na Krymu sloužila řada veteránů od Waterloo a z Kapska).

Ve čtyřicátých letech 19. století Knox obnovil svůj zájem o etnologickou a antropologickou problematiku a dospěl k tezi o vrozené intelektuální nerovnosti různých ras. Roku 1850 vydal knihu *The Races of Men: A Fragment* (Lidské rasy: Fragment).

Gobineau, Joseph Arthur de (14. 7. 1816, Paříž, Francie – 13. 10. 1882, Turín, Itálie), francouzský myslitel, diplomat a spisovatel pozdního romantismu; jeden z průkopníků moderní rasové teorie. Podle vlastního tvrzení pocházel ze staré aristokratické normanské rodiny, která se usadila ve 14. století v Guyenne a jejíž osudy Gobineau vylíčil v románu *Histoire d'Ottar Jarl et de sa descendance* (Historie Ottara Jarla a jeho potomstva, 1879). Zdá se však pravděpodobnější, že jeho předky byli zámožní měšťané a úředníci parlamentu v Bordeaux. Gobineau studoval lyceum ve švýcarském městě Bienne, kde se naučil německy. V letech 1833 až 1848 žil v Paříži. Přispíval do *Journal des Débats* a sblížil se s významným liberálním myslitelem a politikem Alexisem de Tocquevillem, který v roce 1848, kdy zastával funkci ministra zahraničí, postavil Gobineaua do čela své ministerské kanceláře. Tocquevillův nástupce v úřadu generál de La Hitte, dávný přítel Gobineauova otce z královské gardy, jmenoval Gobineaua tajemníkem vyslanectví v Bernu. Následovaly diplomatické posty v Hannoveru a Frankfurtu, kde se Gobineau seznámil s baronem von Prokeschem-Ostenem, rakouským diplomatem a znalcem Orientu, s nímž Gobineau udržoval dlouholetou korespondenci.

V tomto údobí vznikalo Gobineauovo nejznámější dílo *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Pojednání o nerovnosti lidských ras, 1853–1856), v němž spojil tradiční tezi o Árijcích jako tvůrcích velkých civilizací s dobovými antropologickými a filologickými poznatky a učením o škodlivosti míšení mezi jednotlivými rasami a vytvořil působivý mytopoetický rasový výklad lidských dějin; spis se stal hlavní inspirací novodobých rasových teorií a ideologií (ideologie, árijská, teorie rasová). Roku 1854 byl Gobineau jmenován prvním tajemníkem velvyslanectví v Persii, kde setrval do roku 1858. Využil při této

příležitosti znalosti perštiny a navštívil Konstantinopol, Arménii, Egypt a Perský záliv. Své zkušenosti shrnul v knize *Trois ans en Asie* (Tři roky v Asii, 1859). Spis *Voyage à Terre-Neuve* (Cesta do Nové země, 1861) těžil z mise, kterou vykonal v souvislosti s jednáním o právech rybolovu na pobřeží Newfoundlandu. V roce 1861 byl jmenován velvyslancem v Teheránu a během cesty do svého působiště poznal Rusko. Roku 1864 byl Gobineau přidělen na diplomatické místo do Athén, kde strávil čtyři roky. Ve zmíněném období vydal odborná pojednání *Traité des inscriptions cunéiformes: Histoire des Perses a Religions et les philosophies de l'Asie centrale* (Pojednání o klínopisných nápisech: Dějiny Peršanů a Náboženství a filozofie ve střední Asii) a básnickou sbírku *Aphroëssa* a věnoval se sochařství. V roce 1868 odešel jako vyslanec do Brazílie, což pokládal za kariérní sestup; v Rio de Janeiro se sblížil s císařem Pedrem II., který znal a obdivoval Gobineauovy spisy a jehož Gobineau doprovázel během cest po Evropě. Pohnuté události prusko-francouzské války roku 1870 prožil na svém zámku v Trie-en-Vexin. Thiersova vláda ho jmenovala v roce 1872 velvyslancem ve Švédsku. Během pěti let strávených ve Stockholmu připravil k vydání básnickou skladbu *Amadis*, divadelní hru *Renaissance* (Renesance) a svůj nejznámější román *Pléiades* (Plejády). Na konci života se sblížil s Richardem Wagnerem a jeho kruhem.

gobinismus, souhrn názorů Josepha Arthura de Gobineaua o nerovnosti ras, na něž navázala další podobná učení a ideologie včetně nacistické rasistické ideologie.

eugenika (z řečtiny: *eu*, „kladný, dobrý, správný“ a *genos*, „rod“ = „dobře narozený“), směr genetiky usilující o zlepšení dědičných vlastností člověka řízenou cestou spočívající ve zmnožení „kladných“ a redukci „záporných“ vloh člověka. Německý sociolog Stefan Kühl označil eugeniku za „sen o genetickém zlepšení lidstva“. S eugenickými pokusy nebo návrhy se setkáváme již u Platóna, ve Spartě nebo Prusku 18. století.

Moderní eugenika představovala svébytnou recepci podnětů raného sociálního darwinismu v atmosféře úzkosti z biologického a intelektuálního úpadku lidstva, který měla způsobovat industrializace a urbanizace. Zmíněnou obavu z negativního působení modernity odrážela například kniha *Degenerace* (1892) Maxe Nordaua (1849–1923). Eugeniku jako moderní aplikovanou vědu prosazoval od roku 1865 bratranec Charlese Darwina Francis Galton (1822–1911), jeden z průkopníků moderní statistiky a autor klasické studie o měření inteligence *Hereditary Genius* (Dědičný génus, 1869), který zavedl termín „eugenika“ roku 1883 v pojednání *Inquiries into Human Faculty and Its Development* (Zkoumání lidských schopností a jejich vývoje). Francis Galton rozlišoval *negativní eugeniku*, která měla za cíl potlačit prostřednictvím účinné sociální kontroly množství nežádoucích dědičných mentálních a tělesných znaků a patologických fenoménů v populaci, a *pozitivní eugeniku*, jež naopak směřovala k podpoře reprodukce a šíření blahodárných duševních a fyzických atributů. První eugenická společnost ve Velké Británii (*Eugenics Education Society*), kde se eugenické hnutí těšilo podpoře osobností, jako byli Ronald A. Fisher, Alexander Graham Bell, Winston Churchill, George Bernard Shaw a Herbert George Wells, vznikla roku 1907. V letech 1911 až 1928 stál v jejím čele Darwinův syn Leonard Darwin (1850–1943).

Ve Spojených státech amerických byla první eugenická společnost zřízena v roce 1910. V této zemi se eugenika těšila podpoře mnohých mecenášů (například Andrewa Carnegieho), díky nimž mohla rozvíjet svoji činnost například laboratoř v Cold Spring Harbor ve státě New York (založená 1904) vedená Charlesem Davenportem (1866–1944). (Tato instituce, s níž bylo nějakým způsobem spojeno na 85 laureátů Nobelovy ceny, je známá také z hlediska vývoje inbredních kmenů laboratorních myší; v této souvislosti stojí za zmínku i to, že zastáncem eugeniky byl i Clarence C. Little, zakladatel známé Jacksonovy laboratoře v Bar Harbor ve státě Maine, která je světovým centrem výzkumu myší a chová všechny existující laboratorní kmeny.) Ve Spojených

státech amerických byly v duchu eugenického programu schváleny v letech 1907 až 1933 v devětatdvaceti státech unie zákony o nedobrovolné sterilizaci, které byly aplikovány přibližně na 16 000 lidech. Stefan Kühl ukázal v knize *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism and National Socialism* (Nacistické propojení: Eugenika, americký rasismus a národní socialismus, 1994), že srovnatelného rozšíření jako ve Spojených státech dosáhla eugenika pouze v nacistickém Německu, jehož vůdcové se neskryvali svým obdivem k severoamerickému příkladu. Zákony o nedobrovolné sterilizaci, které vesměs platily až do sedmdesátých let 20. století, byly přijaty mezi světovými válkami v Austrálii, Dánsku, Estonsku, ve Finsku, Francii, na Islandu, v Kanadě, Norsku, ve Švédsku (62 000 sterilizací během čtyřiceti let), ve Švýcarsku a Velké Británii.

XXXXXXXXXXXXXX

V Německu založil *Německou společnost rasové hygieny* (*Deutsche Gesellschaft für Rassenhygiene*) v roce 1905 lékař Alfred Ploetz (1860–1940), který stál rovněž u zrodu časopisu *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie* (1904), ústředního periodika rasového myšlení a eugeniky, do něhož přispívali autoři z nejrůznějších oblastí akademického života. Roku 1911 se v Drážďanech konal mezinárodní eugenický kongres, který organizovala *Mezinárodní společnost pro rasovou hygienu* (založená 1907) a již se účastnili delegáti z řady zemí Evropy a Severní Ameriky. Ve Francii použil termín „eugenika“ v roce 1886 Georges Vacher de Lapouge. Francie trpěla již v průběhu 19. století znatelným poklesem porodnosti a v roce 1896 byla z podnětu Jacquese Bertillona (1851–1919) a Charlese Richeta založena *Národní aliance proti depopulaci* (*L'Alliance nationale contre la dépopulation*), jejímž členem

byl i spisovatel Émile Zola. Ve stejném roce ustavil Paul Robin (1837–1912) *Ligu pro regeneraci člověka (La Ligue de la Régénération humaine)*. Výrazným propagátorem eugeniky ve Francii byl profesor fyziologie Pařížské univerzity a nositel Nobelovy ceny za medicínu z roku 1913 Charles Richet (1850–1935), autor vlivného eugenického manifestu *Selection humaine* (Lidská selekce, 1913), v němž obhajoval eutanazii. Alexis Carrel (1873–1944), nositel Nobelovy ceny z roku 1912, propagoval eugeniku v knize *L'homme, cet inconnu* (Člověk, tento neznámý) z roku 1935. K eugenickému programu se přihlásila francouzská vláda ve Vichy, která roku 1941 pověřila Carrela řízením *Fondation pour l'Étude des Problèmes Humaines* (Nadace pro studium lidských problémů) za účelem biologického a morálního „zkvalitnění“ francouzského národa.

Nacistický režim, jehož vize rasové revoluce byla inspirována eugenickým hnutím, nařídil od přijetí příslušných zákonů v červenci 1933 nedobrovolnou sterilizaci až 400 000 osob, eutanazii desítek tisíc duševně postižených jedinců a jeho úsilí vyvrcholilo zrušnými experimenty na věznicích v koncentračních táborech (Josef Mengele, Otmar von Verschuer a jiní lékaři a biologové), programem *Lebensborn* (Pramen života) a holocaustem.

Výsledek 2. světové války a výslechy během Norimberského procesu zasadily extrémní formě eugenického hnutí citelnou ránu, stejně jako deklarace UNESCO o rase z roku 1950 a další dokumenty přijaté OSN. Umírněnou verzi eugeniky, která byla zbavena rasové konotace, rozvíjeli ve druhé polovině 20. století například Joseph Fletcher, Garrett Hardin, Paul Popenoe nebo Robert Yerkes. Spíše bizarní podobu má projekt „spermatické banky génů“, kterou založil v roce 1980 Robert Clark Graham a do níž přispěl například nositel Nobelovy ceny William Shockley.

Na tuto situaci reagoval v novele *My Uncle Oswald* (Můj strýček Oswald, 1979) jeden z nejoriginálnějších povídkářů druhé poloviny 20. století anglický spisovatel [Roald Dahl](#) (1916–1990). Novela je koncipována jako vyprávění

strýčka Oswalda; nabízí uzavřený příběh: jeho „hrdinou“ je brouk puchýrník, jehož tělo obsahuje látku s pozoruhodnými afrodiziakálními účinky na mužskou potenci (kantharidin). Tato látka má podstatně silnější účinky než viagra. Jakmile ji muž pozře, způsobuje enormní zvýšení sexuální potřeby; muž – bez ohledu na věk a na to, v jakém se ocitá prostředí – ztrácí rozum, vůli i zábrany a násilím si vynucuje pohlavní akt s nejbližší ženou. Strýček získal větší množství této látky, vyrobí z ní prášky a ty úspěšně prodává v nejvyšších vrstvách společnosti. Využívá ji rovněž k tomu, aby získal sbírku spermatu nejslavnějších mužů 20. století, aristokratů, slavných vědců a umělců. Za tímto účelem si pronajme mladou půvabnou studentku biologie Yasmin. Jejím úkolem je smluvit si s vytypovanými muži schůzku, podstrčit jim afrodiziakum skryté do čokoládového bonbonu a poté do prezervativu zachytit jejich sperma. Další Oswaldův spolupracovník, chemik Woresley, sperma rozdělí na menší dávky a ty zakonzervuje. Oswaldovým cílem je uspokojit bohaté dámy toužící zplodit dítě s géniem a zbohatnout z jejich peněz. Nejzajímavější částí novely jsou vyprávění Yasmin: ta některá svá setkání zvědavému Oswaldovi popisuje a ten je zaznamenává do svého deníku. Kniha se tak stává antologií sexuálního chování známých osobností; patří k nim mimo jiné španělský král Alfonso XIII., Albert Einstein, Sigmund Freud, Joseph Rudyard Kipling, Thomas Mann, Henri Matisse, Claude Monet, Pablo Picasso, Marcel Proust, Giacomo Puccini, Sergej Rachmaninov, Auguste Renoir, George Bernard Shaw, Igor Stravinskij nebo Herbert George Wells.

Odbornou eugenickou debatu oživily v posledním desetiletí výzkumy lidského genomu a úvahy o možnostech genetického inženýrství (Richard Lynn). Opak: dysgenika.

Dahl, Roald (13. 9. 1916, Llandaff, Wales – 23. 11. 1990, Great Missenden, Buckinghamshire, Anglie), norskovo-velšský spisovatel; jeden z neoriginálnějších světových povídkářů druhé poloviny 20. století. Dokázal se však prosadit nejen

jako tvůrce literatury pro dospělé, ale také jako autor literatury pro děti a mládež.

Dahl není moralista, i když jeho základní námětovou oblastí se staly lidské nedostatky a chyby. Tyto poklesky neodsuzuje, naopak je zaznamenává s jistou laskavou shovívavostí, ne-li přímo s pobavením. Má vytříbený smysl pro nápaditou, nečekanou pointu, grotesknost a anglický černý humor, což plně uplatnil i při zpracování témat z oblasti lidské sexuality a erotiky: povídkový soubor *Milostné rošády* (1965), novela *My Uncle Oswald* (Můj strýček Oswald, 1979) aj.

dysgenika (z řečtiny: *dys*, „zeslabený, vadný, porušený“ a *genos*, „rod“), termín vyjadřující zhoršování dědičného základu a vývoje populace; opak: eugenika.

fašismus (z italštiny: *fascismo*, „fašismus“):

1. sociálně-politická doktrína (respektive politická ideologie), která se rozvíjela především v první polovině 20. století a v rámci italského státu byla uvedena i do praxe. Charakteristickými znaky fašismu je vyhraněný antiracionalismus, antiliberalismus, antikapitalismus, odmítání idejí buržoazní třídy, a také antimarxismus. Kromě toho, že se fašisté stavěli proti materialismu a kantovského racionalismu doby osvícenství, se tak vymezovali také vůči dělnické třídě a radikálně subverzivním ideálům marxismu; po neúspěchu proletářské revoluce (s výjimkou Ruska) proto mohli fašisté prohlašovat, že novou hybnou silou dějin je silný a jednotný národ (nacionalismus). Právě v souvislosti s fašismem se poprvé objevil termín třetí cesta (tj. mezi kapitalismem a socialismem).

Zmíněným charakteristikám fašismu odpovídají i ideové prameny, ze kterých tato ideologie čerpala. Vedle revolučního syndikalismu francouzského filozofa Georgese Sorela (1847–1922), který ve spojení s exkluzionistickým nacionalismem formoval základy fašistického hnutí, se jednalo například o

jednorozměrně interpretované myšlenky Friedricha Nietzscheho, v jehož díle lze nalézt příklon k iracionalismu, voluntarismu a specifické ideji nadčlověka, která byla posléze převzata zejména nacismem. K odmítnutí ideálů scientismu a pozitivismu vedla pro změnu vitalistická filozofie života francouzského myslitele Henriho Bergsona, zatímco sociologové jako Robert Michels (1876–1936), Gaetano Mosca (1858–1941) a Vilfredo Pareto a přispěli svými verzemi teorie elit, podle níž existuje ve společnosti vždy úzká vůdčí skupina osob, kterým náleží (má náležet) politická moc. V umění našly fašistické ideály výraz v proudu futurismu, který hlásal rozchod s dosavadními uměleckými tradicemi.

„Vše pro stát, nic proti státu, nic mimo stát“ – toto heslo, jehož autorem je nejvýznamnější teoretik fašismu italský filozof Giovanni Gentile (1875–1944), nejlépe vystihuje podstatu fašistické ideologie v překladu do politické praxe. Jedinec, který stojí ve středu zájmu liberalismu, splývá ve fašistickém pohledu se státem, v jehož rámci teprve dochází svého skutečného etického naplnění. Je to právě tento „totální stát“ (*stato totalitario*), vnitřně jednotný a kulturně homogenní, ke kterému směřovalo úsilí fašistického hnutí. Italské slovo *fascio*, znamenající svazek prutů, vyjadřuje právě touhu po jednotnosti, ve které se ukrývá síla. Takto hypertrofované přimknutí se ke státu bylo zčásti patrně motivováno dřívější roztržitostí Itálie, která dosáhla sjednocení až v 60. letech 19. století – byť tehdy převážně v intencích liberálního nacionalismu. Kromě doktríny tzv. integrálního nacionalismu, který za fundamentální a určující identitu občanů považuje identitu národní, adoptoval fašismus také myšlenky nacionálního šovinismu (víra v nadřazenost vlastního národa) a bojovného expanzionismu, tedy snahy o rozšíření vlastního území. Fenomén boje jak proti vnitřním nepřítelům státu/národa, tak proti ohrožení zvnějšku, pak byl opět hlouběji rozpracován v rámci nacismu;

2. oficiální státní ideologie italského politického režimu v letech 1922–1943 pod vedením Národní fašistické strany a jejího vůdce Benita Mussoliniho

(1883–1945). Jako fašistické se označují i další režimy a politická hnutí tehdejší doby, Itálie přesto zůstává modelovým příkladem uplatnění fašismu v praxi.

nacismus (z němčiny: *Nationalsozialismus*, der, „národní socialismus“, zkráceným výrazem *nacismus*, též *hitlerismus*), totalitní ideologie oficiálně uplatňovaná diktaturou v Německu v letech 1933–1945 (tzv. Třetí říše) prostřednictvím Národně socialistické německé dělnické strany (Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei, zkratka: NSDAP) vedené Adolfem Hitlerem. Nacistická ideologie kombinuje koncepce fašismu a rasismu (antropologie, nacistická) a antisemitismu, vychází také z krajního nacionalismu a některých prvků socialismu. Nacismus vznikl spojením koncepce fašistického státu (zahrnující vůdcovský princip) a rasistických teorií o nadřazenosti árijské rasy (viz Árijci) a o pokroku skrze konflikt mezi vyšší a nižší rasou, řešený podrobením či likvidací nižší rasy (ideologie, árijská, rasismus). Nacistická ideologie dále čerpá ze socialismu (přivlastňuje si prvky kolektivismu či sociální demagogie vyhovující nižším vrstvám), antibolševismu (vyhovující vyšším vrstvám), nacionalismu (umožňující získat podporu konzervativních sil) a antisemitismu. Filozofická podstata nacismu obsahuje prvky výrazného iracionalismu, okultismu a ezoterismu.

Mezi nejvýznamnější nacistické teoretiky lze zařadit Ernsta Hubera a Adolfa Hitlera (1889–1945). Během svého pobytu ve vězení roku 1924 napsal Hitler autobiografii *Mein Kampf* (Můj boj, 1925), ve které definoval některé zásadní ideje nacistické ideologie. Po roce 1933, kdy se NSDAP dostala k moci, a Adolf Hitler se stal říšským kancléřem, učinili nacisté konec nadějím socialistů a komunistů, že se nacistická strana přikloní k socialismu; stejně tak byla zmařena snaha provést revoluci vedenou dělníky. Namísto toho nacistická strana plně podpořila fašistickou koncepci vytvořením absolutní moci státu a vůdce (führera), rasovou politiku a agresivní zahraniční politiku. Ta nakonec byla příčinou 2. světové války. K průniku nacionalistických prvků do socialistického myšlení přispěl i marxistický filozof Werner Sombart, který považoval válku

Německa s Velkou Británií za nevyhnutelnou: válečnický národ Němců musí porazit anglickou obchodnickou civilizaci; jednotlivec by měl obětovat své štěstí i život životu státu a lidu. Nacismus byl po skončení 2. světové války postaven mimo zákon, jeho ideologie však stále přežívá nebo je dokonce obnovována (neonacismus).

antropologie, nacistická, ideologicky a politicky manipulovaná varianta biologické antropologie, která byla jakožto integrální součást nacistické doktríny (nacismus) využita k realizaci programů eugeniky, etnické genocidy a holocaustu (šoa). Nacističtí antropologové, kteří byli ovlivněni sociálním darwinismem, vycházeli z teze, že sociokulturní a mentální schopnosti určité populace jsou přímým důsledkem její rasové příslušnosti (viz rasa) a že tzv. árijská rasa zaujímá nadřazené postavení v rámci rasové hierarchie. Důležitým atributem nacistické antropologie byl antisemitismus a přesvědčení o rasové degeneraci Západu, kterou může odvrátit pouze radikální politická akce včetně válečného konfliktu a masového vyhlazování příslušníků tzv. nižších ras.

Mezi předchůdce nacistické antropologie náleželi zejména Otto Ammon, Victor Courtet, Madison Grant, Ernst Haeckel, Houston Stewart Chamberlain, Alfred Ploetz, Georges Vacher de Lapouge nebo Ludwig Woltmann. Často zdůrazňovaná souvislost mezi nacistickou antropologií a rasovým učením Arthura de Gobineaua bývá přeceňována vzhledem k absenci antisemitismu a rasistického aktivismu v díle zmíněného francouzského spisovatele a diplomata.

Nacistická antropologie byla do značné míry součástí modernistického étosu, který spočíval ve snaze radikálně rekonstruovat lidskou společnost a zahrnoval mimo jiné různé kolektivní tělovýchovné, sportovní a paramilitaristické aktivity a esteticky motivovaný kult těla. Existuje bezpochyby přímá souvislost mezi rozvojem tzv. rasové hygieny v Německu, inspirované anglosaským eugenickým hnutím, a antropologického výzkumu německých badatelů v zámořských koloniích před 1. světovou válkou (Eugen Fischer) na straně jedné a formováním nacistické antropologie na straně druhé. Prvním profesorem

rasové hygieny v Německu se stal v roce 1923 na Mnichovské univerzitě Fritz Lenz, který roku 1921 vydal společně s Erwinem Baurem a Eugenem Fischerem *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene* (Základy nauky o dědičnosti člověka a rasová hygiena, 1921), spis, který měl velký vliv na Adolfa Hitlera v době, kdy ve vězení v Landsbergu psal *Mein Kampf* (Můj boj, 1924) a formuloval své antisemitské a rasistické názory a představu o vůdčí roli nordické rasy. Ačkoliv za oficiální představitele rasové ideologie byli v Německu pokládáni především antropolog a eugenik Hans Friedrich Karl Günther, autor *Rassenkunde des deutschen Volkes* (Rasová nauka německého národa, 1922, v roce 1933 16. vydání), a Alfred Rosenberg, klíčovou úlohu při šíření nacistické antropologie sehrál berlínský ústav *Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie*, v jehož čele stál až do roku 1942 Eugen Fischer a který se po roce 1933 plně přihlásil k nacistické rasistické a antisemitské ideologii včetně Norimberských zákonů. Fischerův nástupce Otmar von Verschuer a jeho asistent Josef Mengele byli odpovědní za hrůzné experimenty prováděné v koncentračních táborech. Nacistická antropologie nabyla v pojetí některých ideologů, popularizátorů a politiků (například Walthera Darré, Heinricha Himmlera, Adolfa Hitlera) výrazně manicheistické, pseudonáboženské a okultní podoby.

Institucionální existenci nacistické antropologie ukončila porážka Německa ve 2. světové válce. Odborné odsouzení nacistické antropologie zaznělo již ve 30. letech, kdy se o ně zasloužila také česká věda zejména v osobě Vojtěcha Suka (spoluautor protirasistického sborníku *Rovnocennost evropských plemen a cesty k jejich zušlechťování*, 1934); autor spisu *Divoši ve střední Evropě: Mythus rasistů o nás. Napsal Homo ferus, příslušník střeoevropských divochů* [německé vydání: *Die Wilden Mitteleuropas der Mythus der Rassenisten – Homo ferus*], 1938). Kritické zúčtování z pohledu antropologie a dalších věd však nastalo teprve v poválečném období, kdy byla uveřejněna řada studií a monografií; z nich svou zevrubností vyniká zvláště publikace *Die Rassenlehre*

des Nationalsozialismus in Wissenschaft und Propaganda (Rasové učení národního socialismu ve vědě a v propagandě, Progress-Verlag, Darmstadt 1961) z pera německého antropologa Karla Sallera.

Lebensborn (z němčiny: *Lebensborn*, der, „Pramen života“, „Studnice života“; bývá však překládáno též jako „Lidská farma“), nacistický eugenicky a sociálně darwinisticky zaměřený program, jehož účelem bylo prostřednictvím řízeného křížení rasově „vhodných“ osob přispívat k vytváření nadřazené árijské rasy, i když o hlavní náplni a rozsahu celé iniciativy se v důsledku zničení archivního materiálu stále vedou spory.

Organizace *Lebensborn e.V. (eingetragener Verein*, „zapsaný spolek“) byla založena 12. prosince 1935 z iniciativy Heinricha Himmlera v Mnichově, přičemž jejím účelem bylo zvýšit porodnost především mezi rodinnými příslušníky SS (*Schutzstaffel*, „ochranný oddíl“; původně osobní ochranka Adolfa Hitlera), kteří měli v případě potřeby nalézt ve speciálních domech zřízených v rámci programu sociální a lékařskou pomoc (první azylový dům byl otevřen v roce 1936 ve Steinhöringu u Mnichova). V září 1936 označil Himmler za smysl organizace *Lebensborn e.V.* podporovat rasově a biologicky hodnotné rodiny, poskytovat útočiště rasově a biologicky cenným svobodným matkám v nouzi a starat se o osiřelé rasově a biologicky vhodné děti. Instituce byla do roku 1938 součástí *SS Rasse- und Siedlungshauptamt* („Hlavní rasový a osidlovací úřad SS“); poté byla zařazena do *SS Hauptamt Persönlicher Stab Reichsführer* („Hlavní úřad osobního štábu říšského vůdce SS“) a podřízena přímému Himmlerovu doзору. V čele *Lebensborn e.V.* stáli Max Sollmann a Gregor Ebner.

Po roce 1941 byly domy náležející *Lebensborn e.V.* otevřeny v Rakousku (tři), v okupované východní Evropě (tři), Dánsku (dva) a po jednom v Belgii, Lucembursku, ve Francii a v Nizozemí. V Německu existovalo jedenáct domů a v Norsku údajně až patnáct; toto vysoké číslo pravděpodobně odráží skutečnost, že se zmíněnou skandinávskou zemí nacističtí rasoví teoretikové spojovali

výskyt rasově nejčistších představitelů árijské rasy. Celkem prošlo domy patřícími *Lebensborn e.V.* až sedmdesát tisíc žen a dětí. Často šlo o ženy pocházející z místní populace, které otěhotněly s německými vojáky; v Německu pak o vdovy a ženy po padlých vojácích. Vždy před přijetím musely podstoupit důkladné „rasové vyšetření“.

Po 2. světové válce byla organizace *Lebensborn e.V.* obviněna především ve východní Evropě z násilného odebírání rasově „vhodných“ dětí, případně z nedobrovolného křížení „rasově čistých“ partnerů za účelem vyšlechtění „vyšší rasy“. Soudní proces, jenž byl proti vůdcům *Lebensborn e.V.* veden v americké okupační zóně, byl však ukončen pro nedostatek důkazů.

Program *Lebensborn* přitahoval pozornost mnohých spisovatelů a filmových tvůrců, kteří zacházeli s historickou látkou dosti volně (viz rovněž český film *Pramen života*, 2000).

V listopadu 2006 se uskutečnilo mezinárodní setkání osob narozených v rámci programu *Lebensborn*.

Himmler, Luitpold Heinrich (7. 10. 1900, Mnichov, Německo – 23. 5. 1945, Lüneburg, Německo), německý politik v období nacismu, říšský vůdce SS, šéf gestapa, velitel zbraní SS, v letech 1943–1945 ministr vnitra. Jako stoupenec nacistické ideologie, rasové hygieny a teze o nadřazenosti tzv. nordické rasy organizoval genocidu tzv. nižších ras, zejména židů (holocaust).

Tento muž na klíčovém místě nacistické diktatury zodpovídal za germanizaci východních oblastí a za likvidaci jejich židovských obyvatel. V roce 1941 ho Adolf Hitler pověřil „konečným řešením židovské otázky“. Na konkrétním plánu a realizaci holocaustu se významně podíleli Reinhard Heydrich a Adolf Eichmann; systematické a organizované vyhlazování evropských židů řídil Himmler. První koncentrační tábor zřídil v Dachau (1933), největší vyhlazovací tábor byl na jeho rozkaz založen roku 1940 v Osvětimi (viz tábor, koncentrační).

Heinrich Himmler byl též autorem tzv. konečného řešení slovanské otázky, obsaženého v generálním plánu Východ z roku 1940 a v programu Heinrich (1941), který předpokládal přesídlení slovanského obyvatelstva na dobytá sovětská území a kolonizaci vysídlených území etnickými Němci.

Himmler, propagátor pangermanismu, prosazoval árijský mýtus o „nadledech“ a usiloval o vytvoření rasové elity na základě „zákonů výběru“. V roce 1935 zavedl Lebensborn – lidské farmy k zajištění početí „čistokrevného“ potomstva; početným rasově bezúhonným rodinám byla poskytována finanční pomoc. Ke zdrojům Himmlerovy inspirace pro přesvědčení o dokonalosti, výlučnosti a jedinečnosti germánské rasy, předurčujícími ji k očištění a ovládnutí světa, patřily okultní filozofie (například sám sebe považoval za reinkarnaci německého panovníka Jindřicha I. Ptáčníka [kolem 876–936]), jako bylo například antisemitsky zaměřené ariosofické hnutí. Pátral též po pozůstatcích dávné germánské civilizace, vyslal archeologické expedice na Island, do Grónska, Jižní Ameriky, a dokonce do Tibetu. Fanatický rasista byl iniciátorem boje lidí s „podlidmi“ (Untermenschen), podle něj podřadnými „kreaturami“ (tělesně či duševně postiženými, asociály a příslušníky nečistých ras). Tento odvěký boj přirovnával k zápasu zdravého těla s morovou nákazou a za nezbytnou považoval kastraci, izolaci, likvidaci podlidí. Velikou horlivost vyvinul například v pronásledování homosexuálů; v roce 1936 vytvořil Říšskou centrálu pro potírání homosexuality a potratů, homosexuálové se stali obětmi zločinné nacistické ideologie, stejně jako židé, Romové ...

Hitler, Adolf (20. 4. 1889, Braunau am Inn, Rakousko – 30. 4. 1945, Berlín, Německo), německý politik rakouského původu, státník, ideolog nacismu. V roce 1934 se Hitler prohlásil vůdcem německého národa – spojení funkce říšského prezidenta a říšského kancléře mu zajistilo neomezenou moc. Úspěchy, jichž na cestě k této pozici dosáhl, mimo jiné díky pozvednutí německé ekonomiky a zdolání nezaměstnanosti za hospodářské krize ve 30. letech, a mazaná propaganda zastínily jeho politiku zastrasování, teroru, politických

vražd (noc dlouhých nožů 1934), znovuvyzbrojování a zejména jeho radikální antisemitismus. Hitlerův písemný rozkaz ke genocidě Židů sice neexistuje, ale tzv. konečné řešení židovské otázky naznačil již ve svém stěžejním díle *Mein Kampf* (Můj boj, 1925), v projevu v Říšském sněmu roku 1939 otevřeně mluvil o likvidaci židovské rasy v Evropě. Předválečný postup proti Židům byl zaměřen na sociální a ekonomickou diskriminaci, sílící po roce 1933, s podporou legislativních opatření (Norimberské zákony, 1935). Protižidovský pogrom z 9. na 10. listopadu 1938, tzv. „křišťálová noc“, je považován za „počátek konce“ židovské existence v Německu. Židé, kteří se nezachránili útekem z Německa, byli deportováni do ghatt a koncentračních táborů a fyzicky likvidováni. Vyhlazovací tábory se nenacházely jen mimo německé území. Například koncentrační tábory Kaufering v okolí Landsbergu v letech 1944–1945 byly označovány jako „studená krematoria“ – zde uplatňovali nacisté tzv. „likvidaci prací“, těžce pracující vězni umírali vysílením. K boji proti Židům vyzýval rasista Hitler ještě i ve svém politickém testamentu – den předtím, než spáchal sebevraždu.

Cílem nacistické ideologie bylo vytvořit nadřazený „panský národ“ a za tím účelem očistit společnost od „nežádoucích elementů“. Program tzv. eutanazie, podpořený „vědeckými“ argumenty rasových hygieniků a antropologů, vznikl již ve 30. letech; šlo o plánované systematické vraždy tělesně či duševně postižených a jiných rasově nehodnotných lidí (viz antropologie, nacistická). Akce začala prováděním eutanazie na dětech s dědičným onemocněním, pokračovala eutanazií dospělých. V roce 1939 nařídil Hitler tzv. Akci T4 (název podle organizační centrály na berlínské adrese Tiergarten 4), který stál život nejméně 90 tisíc dospělých a 100 tisíc dětí. Eutanazie byla prováděna plynem, smrtící injekcí, vyhladověním; léčebny a nemocnice se proměňovaly na likvidační zařízení. Rozsáhlé vraždy probíhaly zpočátku v utajení, plynové komory byly maskovány jako sprchy, lékařské zprávy o úmrtí se falšovaly. Kvůli rostoucím protestům veřejnosti a církve Hitler v roce 1941 nařídil akci

zastavit; ta však i po svém oficiálním odvolání pokračovala v decentralizované podobě v nacistických léčebnách a nemocnicích až do konce války.

Důležitou složkou Hitlerovy koncepce ovládnutí životního prostoru pro vyvolenou rasu byla mládežnická organizace Hitlerjugend (1926–1945), součást Národně socialistické německé dělnické strany (Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei, zkratka: NSDAP). Cílem výchovy jejích členů, probíhající v souladu s nacistickou ideologií, byla slepá poslušnost, obětavost a bezmezná oddanost režimu, přesvědčení o mimořádném poslání čisté rasy, fyzická zdatnost a předvojenská příprava. Do této polovojenské organizace byly vedle Hitlerovy mládeže (Hitlerjugend – chlapci ve věku 14–18 let) začleněny další složky: Německá mládež (Jungvolk – chlapci ve věku 10–14 let) a Liga německých dívek (Bund deutscher Mädel, BDM), připravující dívky na roli budoucích matek. V roce 1936 bylo zákonem stanoveno povinné členství v Hitlerjugend. Za války byla Hitlerova mládež pomocnou složkou německé armády, od roku 1943 nasazována i v armádě (12. SS divize Hitlerjugend), v roce 1945 nastoupili na obranu Berlína patnáctiletí chlapci v roli „zachránců říše“. Fanatická oddanost režimu byla obětí celé generace Hitlerjugend.

Norimberské zákony, soubor několika zákonných opatření, přijatých německým Říšským sněmem 15. 9. 1935, které dodaly zdání legitimacy nacistickému antisemitismu a vyústily do systematické perzekuce a holocaustu židovských obyvatel Německa a posléze dalších zemí okupované Evropy. Tyto zákony (následně doplňované prováděcími nařízeními [poslední vyhlášeno 1. 7. 1943]) reagovaly na pokračující protižidovské násilí ze strany radikálních aktivistů v Nacionálně socialistické německé dělnické straně (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei*, zkratka: NSDAP) a příslušníků Úderných oddílů (*Sturmabteilung*, zkratka: SA). Násilné útoky totiž neměly oporu v zákonech a jejich policejní tolerance nepřispívala k pověsti režimu mezi širokým obyvatelstvem. Politika německého státu vůči židovskému obyvatelstvu si žádala jednoznačné stanovisko k „židovské otázce“. Adolf Hitler zřejmě chápal přijetí Norimberských zákonů u příležitosti stranického sjezdu v září 1935 v Norimberku jako vstřícné gesto vůči extremistickým antisemitům

v NSDAP, kteří nelibě nesli argumentaci některých německých ministrů, že živelné pogromy poškozují národní hospodářství. Dne 18. srpna 1935 Adolf Hitler s ohledem na ekonomické aspekty odsoudil v projevu v Královci individuální protižidovské násilí. Vzhledem k tomu, že antisemitismus a řešení „židovské otázky“ představovaly důležitou mobilizující součást ideologie nacistického hnutí, riskoval tím kritikou, že ve jménu konformismu a etatismu zrazuje německou revoluci.

Jako odpověď na tuto situaci byly v září 1935 na stranickém sjezdu NSDAP v Norimberku narychlo sepsány a Říšským sněmem přijaty dva zákony, které jsou považovány za jádro Norimberských zákonů, k nimž lze počítat také zákon o vlajce a státním znaku a zákon o zdravém manželství.

(1) *Zákon o říšském občanství* rozděloval osoby žijící na území Německa do dvou kategorií – na „říšské občany“ (*Reichsbürger*), kterými se mohli stát pouze Němci nebo osoby s „příbuznou krví“. Ti měli od státu zaručen plný rozsah občanských a politických práv a svobod. Druhou kategorií pak byli „státní příslušníci“ (*Staatsangehörige*); jejich občanská a politická práva byla postupně stále více omezována několika prováděcími zákony (nařízeními).

(2) *Zákon na ochranu německé krve a německé cti* zakazoval sňatky a pohlavní styky mezi Židy a příslušníky árijské rasy. Nebylo povoleno zaměstnávat v židovských domácnostech „árijské“ služebné mladší pětáctýřiceti let a Židé se nesměli dotýkat německé vlajky.

Z účinnosti zákonů nebyli vyňati ani váleční veteráni židovského původu. Adolf Hitler dal vypustit z návrhu zákonů větu, podle níž se opatření vztahovala pouze na „stoprocentní“ Židy. Tím vznikla kontroverze o vymezení příslušníka židovské rasy. Podle prvního ze třinácti dekretů, které byly zveřejněny 14. listopadu 1935, byly osoby se třemi nebo čtyřmi židovskými prarodiči „plnokrevnými“ Židy. Lidé s dvěma „árijskými“ a dvěma židovskými prarodiči byli označeni za „poloviční“ Židy, přičemž norimberská rasová opatření se na ně vztahovala v případě, že praktikovali judaismus, měli partnera židovského

původu nebo jeden z jejich rodičů byl Žid. Osoby splňující tyto podmínky byly označeny jako *Geltungsjuden* a odlišeny od *Mischlinge*, kategorie zahrnující osoby s dvěma židovskými prarodiči, na které se nicméně norimberská ustanovení nevztahovala. Příslušnost k Ne-Árijcům byla určována jak na základě členství v židovské obci, tak podle náboženského vyznání rodičů a prarodičů, případně manžela/manželky. Bylo tak v podstatě nemožné svoji identitu zastříť. Norimberské rasové zákony byly Německou tiskovou agenturou zdůvodněny rovněž jako odpověď na prohlášení Mezinárodního sionistického kongresu, podle kterého Židé představují „samostatný národ“.

Odpor německé veřejnosti k norimberským rasovým opatřením byl relativně slabý a omezoval se na představitele liberální inteligence, místní katolické kruhy (například v diecézi v Cáchách) a podnikatele, kteří se obávali negativního dopadu zákonů na zahraniční obchod.

Antisemitismus a jim odpovídající oficiální politika provázejí lidskou civilizaci odedávna a výjimkou nebyly v první polovině 20. století ani ostatní evropské státy či USA. V případě nacismu pak nabyl antisemitismus radikální a specificky rasistické podoby (rasismus), spojené s organizačními a donucovacími možnostmi moderního státu.

koncentrační tábor (anglicky: *concentration camp*, německy: *Konzentrationslager*, das), instituce, jejíž zřízení vychází ze záměru soustředění větších skupin obyvatelstva na základě nejrůznějších kritérií (etnických, náboženských, rasových, třídních, politických či jiných) za účelem jejich odloučení od zbytku společnosti a následného dozoru a manipulace s nimi. Osoby v táborech zadržované nejsou válečnými zajatci ani s nimi ve většině případů neproběhlo řádné soudní řízení založené na obžalobě z konkrétního trestného činu.

Koncentrační tábory mají historicky různý účel – od čistě separačních přes pracovní a indoktrinační až po likvidační (tzv. vyhlazovací tábory či tábory smrti).

Historie koncentračních táborů spadá do konce 19. století, kdy byly první z táborů tohoto druhu zřízeny na Kubě v průběhu války za nezávislost ostrova na Španělsku. Generál Valeriano Weyler založil mezi léty 1896–1897 několik táborů (první z nich v Pinar del Río západně od Havany), jejichž cílem bylo soustředit (španělsky: *reconcentración*) obyvatelstvo vesnic i menších měst do dobře chráněných center „strategických vesnic“ tak, aby protišpanělské guerilly nemohly spoléhat na jejich materiální a jinou podporu.

Samotný termín koncentrační tábor se objevil o několik let později v souvislosti s búrskou válkou (známá také pod názvem jihoafrická válka) (1899–1902), kdy jej použili kritici anglické protibúrské politiky. Anglická administrativa pod vedením Alfreda Milnera a generála Horacia Herberta Kitchenera zřídila několik táborů (zvaných uprchlické či vládní) pro rebelující búrské obyvatelstvo, které vzdorovalo plánům na sjednocení nezávislých búrských republik s Kapskem. Do táborů byly umístovány především ženy a děti – oběti politiky spálené země, kterou se anglická vojska snažila omezit akceschopnost búrských komand úspěšně operujících díky znalosti terénu a podpoře místního obyvatelstva. Během velmi krátké doby došlo v táborech v důsledku zanedbání lékařské péče a nedostatku potravin i sanitárního zázemí k úmrtí téměř tří desítek tisíc osob, povětšinou dětí.

První „tábory smrti“ byly zřízeny v Německé jihozápadní Africe (území dnešní Namibie) v letech 1904–1907 jako součást pacifikačních opatření za povstání Hererů a Namů proti německé nadvládě. Pod vedením generála Lothara von Trothy bylo zřízeno množství táborů po celé zemi, z nichž některé měly pro kruté zacházení s internovanými jasně vyhlazovací charakter (tábor Shark Island), jiné byly pracovními koloniemi. Do táborů byly pod pohrůžkou násilí či pod falešnými sliby přemístovány celé rodiny, v některých případech byly na zadržovaných prováděny pseudovědecké experimenty sloužící k obhajobě principů eugeniky (Eugen Fischer).

Fischer, Eugen (5. 7. 1874, Karlsruhe, Německo – 9. 7. 1967, Freiburg im Breisgau, Německo), německý lékař, antropolog a eugenik; ředitel Institutu císaře Viléma pro antropologii, dědičnost a eugeniku, profesor a rektor Berlínské univerzity. Zabýval se problematikou míšení ras a dědičnosti, kterou intenzivně rozvíjel zejména od roku 1904, kdy působil v tzv. Německé jihozápadní Africe (zhruba území dnešní Namibie), ovládané tehdy císařským Německem. **Zkoumal děti, které byly zplozeny bělochy pocházejícími z Německa a černoškami z afrického etnika Hererů a Namů. Dospěl k závěru, že tyto děti jsou ve srovnání s dětmi čistě německými psychicky i fyzicky méněcenné.** Tyto a další rasistické názory (například o dominanci tzv. nordické rasy a potřebě uchování její „čistoty“) shrnul v publikaci *Grundriss der menschlichen Erblchkeitslehre und Rassenhygiene* (Základy nauky o dědičnosti člověka a rasová hygiena), 2 svazky, 1921, s Erwinem Baurem a Fritzem Lenzem); zastával je v dalších svých knihách a člancích, které měly značný ohlas a přispěly k jejich šíření a přijetí v císařském a republikánském Německu a v nejvyhrocenější podobě v nacistickém Německu (1933–1945), kdy se staly součástí ideologie a politiky.

Eugen Fischer vstoupil brzy po založení Národně socialistické německé dělnické strany (Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei, zkratka: NSDAP) do jejích řad; po uchopení moci nacisty (nacismus) v roce 1933 se jeho hypotézy staly oficiální rasovou doktrínou. V témže roce byl Adolfem Hitlerem jmenován do funkce rektora Berlínské univerzity, v jejímž rámci byl až do roku 1942 v čele ústavu Kaiser-Wilhelm-Institut für Anthropologie, který byl hlavním inspirátorem a šířitelem nacistické antropologie (mezi jeho žáky patřili také Hans Günther a lékař Josef Mengele, neblaze proslulý svými experimenty v koncentračním táboře v Osvětimi). Za nacistické éry sestavil Fischer systém hodnocení antropometrických a fyziologických znaků sloužících k určování rasového původu jedince. Z díla: *Rassen und Völker* (Rasy a národy, 1912), *Die Rehobother Bastards und das Bastardierungsproblem beim Menschen*

(Rehebothští bastardi a problém bastardizace u lidí, 1913, reprint 1961), *Das Problem der Rassenkreuzung beim Menschen* (Problém rasového míšení mezi lidmi, 1914), *Deutsche Köpfe nordischer Rasse* (Německé hlavy nordické rasy, 1927), *Rasse und Rasse-Entstehung beim Menschen* (Rasa a vznik rasy u lidí, 1927), *Zur Rassenfrage der Etrusker* (K rasové otázce Etrusků, 1938), *Die menschlichen Rassen als Gruppen mit gleichen Gen-Sätzen* (Lidské rasy jako skupiny se stejnou genovou výbavou, 1940).

Dobře zmapovanou kapitolou jsou nacistické koncentrační tábory vzniklé za jejich vlády v Německu i jinde v Evropě (1933–1945). Prvními obyvateli nacistických táborů byli většinou političtí odpůrci a společensky diskriminovaní jedinci (tzv. asociálové, homosexuálové apod.) současně s kriminálními živly. Později tvořili nejpočetnější skupinu evropských Židů a příslušníci jiných etnik na základě ideologického klíče (Romové, Poláci apod.) a také váleční zajatci. Kromě tranzitních táborů a ghett existovalo množství táborů pracovních (Sachsenhausen) a vyhlazovacích (Treblinka) či spojujících jednotlivé účely (Osvětim, Mauthausen). Tábory mnohdy fungovaly také jako zdroje levné pracovní síly pro privátní německé průmyslové koncerny (například Siemens, I. G. Farben), které tak mají svůj podíl na hrůzách holocaustu. Pobyt v nacistických koncentračních táborech nepřežilo téměř 10 milionů lidí (z toho více než 250 000 občanů Československa). Na mnoha místech se tábory pod vedením nacistických lékařů (Josef Mengele) staly místem lékařských pokusů s lidským organismem (viz též antropologie, nacistická, Himmler, Luitpold Heinrich, Hitler, Adolf, Rosenberg, Alfred, zákony, Norimberské).

Mengele, Josef (16. 3. 1911, Günzburg, Německo – 7. 2. 1979, Bertioga, Brazílie), německý lékař a antropolog; představitel nacistické antropologie a válečný zločinec. Mengele vystudoval antropologii a medicínu na univerzitě v Mnichově, kde v roce 1935 získal doktorát z antropologie. Od roku 1938 byl členem SS, v níž dosáhl hodnosti kapitána. Roku 1942 byl zraněn na východní

frontě a zproštěn vojenské služby. Jako asistent antropologa a eugenika Otmara von Verschuera se podílel na výzkumech ve vyhlazovacím koncentračním táboře v Osvětimi. Nechvalně proslul rovněž jako táborový lékař, který prováděl selekci osob bezprostředně po jejich příjezdu do Osvětimi. Tato činnost a jeho zruďné experimenty mu vynesly přezdívku „Anděl smrti“. Podle některých autorů nemohl ani Mengele přisuzovat svým pokusům vědecký charakter.

Po skončení 2. světové války se Mengele skrýval v Bavorsku a v roce 1949 uprchl do Argentiny, kde pracoval jako praktický lékař na předměstí Buenos Aires. Po únosu Adolfa Eichmanna izraelskou tajnou službou Mossad se Mengele přestěhoval do Paraguaye a posléze do Brazílie, kde žil v ústraní neustálém strachu z dopadení. V roce 1979 podlehl pravděpodobně srdeční slabosti během koupání v moři. Roku 1985 byly jeho ostatky exhumovány a identifikovány

Dalším z režimů nechvalně proslulých výstavbou koncentračních táborů byl Sovětský svaz. Od počátku 20. let 20. století zde byla budována síť primárně pracovních táborů, pro niž se vžil název Gulag (odvozeno z ruského názvu: Glavnoje upravlenije ispraviteľno-trudovych lagerej [Hlavní správa nápravně-pracovních táborů], zkratka: GULAG). Pracovní užitek těchto táborů je však vzhledem k výsledkům práce a vysoké úmrtnosti zadržovaných silně diskutabilní (Kolyma). V táborech bylo během Stalinovy vlády internováno průběžně 20 milionů lidí z důvodů politických a etnických (ovšem i čistě arbitrárních), z nichž zde téměř desetina zemřela. Oficiálně byly tábory GULAG zrušeny po odhalení kultu osobnosti v roce 1960, dále však existovala řada jiných až do zániku SSSR v roce 1991.

Koncentrační tábory byly v průběhu 2. světové války budovány i na území USA. Bylo v nich shromážděno několik desítek tisíc osob především japonského, ale i německého původu, s cílem zabránit jim v případné intervenci působit ve prospěch zemí svého původu.

Po skončení 2. světové války byl v souvislosti s odhalením zločinů páchaných v nacistických táborech samotný pojem koncentrační tábor spíše opuštěn a nahradily jej jeho různé variace: internační tábor, sběrný tábor, filtrační tábor, nápravný tábor apod.

Nápravně pracovní tábory byly od konce 40. let 20. století zřizovány i komunistickým režimem v Československu, nejčastěji při rudných (uranových) dolech (Jáchymov, Příbram). Část internovaných tvořili političtí vězňové, další skupinou byly osoby odsouzené za kriminální přečiny (celkem na 20 000 osob). Otročská práce v záměrně primitivních pracovních podmínkách, špatná ochrana proti radiaci v uranových dolech a kruté zacházení s vězni za dohledu sovětských poradců vedly k tisícům úmrtí. Tábory byly povětšinou zrušeny v 60. letech, rehabilitace postižených však proběhla až po roce 1989.

Koncentrační tábory jsou i v současnosti zřizovány v zemích, jejichž režimy se vyznačují autoritářskými či totalitárními rysy vlády (Čínská lidová republika, Korejská lidově demokratická republika) nebo i jinde v obdobích válečných konfliktů.

Existuje značně obsáhlá faktografická literatura i beletrie popisující správu táborů a život v nich: Applebaum, Anne (2004): *Gulag: A History* (Gulag: Historie); Friedlander, Henry (1995): *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution* (Počátky nacistické genocidy: Od eutanazie po konečné řešení); Kertész, Imre (1975): *Sorstalanság* (Člověk bez osudu); Pecka, Karel (1968): *Na co umírají muži*; Pecka, Karel (1978): *Motáky nezvěstnému*; Solženicyn, Alexandr (1962): *Odin deň Ivana Denisoviča* (Jeden den Ivana Denisoviče); Solženicyn, Alexandr (1973): *Arčipelag Gulag* (Souostroví Gulag).

mezikulturní dialog (z řečtiny: *dia-logos*, „rozhovor“), původně termín odvozený z dialogické filozofie 20. století (Martin Buber, Hermann Cohen, Franz Ebner, Gabriel Marcel a další), která určovala ideální podobu vztahů mezi individui a mezi vzájemně odlišnými (světovými a náboženskými) kulturami na principu dialogu. Po vzniku a s rozvojem kulturních věd, zejména po roce

1960, se častěji objevuje v podobě interkulturní komunikace, kdy označuje interpersonální interakci vedenou s pomocí jazykových kódů mezi příslušníky různých společenských skupin nebo kultur. V současnosti se možnosti a meze mezikulturního dialogu zkoumají v rámci relativně samostatného odvětví interdisciplinárních věd o komunikaci, které připravují odborníky pro diplomatické služby, hospodářský sektor nebo turistický ruch.

Hlavními hodnotami mezikulturního dialogu jsou efektivní kulturní pluralismus, uznání rovnocennosti jiných kultur a jejich jinakosti, rezignace na jakoukoli instrumentalizaci jiného a na evropocentrismus. Jako dynamický proces rozvoje mezikulturního soužití je podmíněn empatií, tolerancí, kulturně specifickými znalostmi a adekvátními učebními procesy; cílem je osvojení kompetentního jednání v cizích kulturách (tj. především takového, které nenarušuje identitu žádné ze zúčastněných stran), jež slouží k vytváření společně uznávaného významu věcí.

mezináboženský dialog (z řečtiny: *dia-logos*, „rozhovor“), v nespecifikovaném smyslu mírová forma komunikace mezi různými náboženstvími, případně odlišnými konfesemi, směry či školami uvnitř jedné náboženské kultury, jejímž smyslem je vytváření obecného rámce pro vzájemnou toleranci, soužití a vyvarování se násilného kontaktu. Historicky měl mezináboženský dialog zhusta formu mezikulturního dialogu (komunikace) a byl vázán na analogické podmínky: znalost cizích náboženství, akceptování dialogické pozice, omezení vlastních univerzalistických nároků. V tomto bodě naráží mezináboženský dialog na nepřekonatelnou překážku: protože podmínkou dialogického jednání s druhými je jejich uznání za rovnocenné partnery, musí účastníci dialogu rezignovat na vědomí vlastní výlučnosti, pracovat s předpokladem vlastní historické podmíněnosti a respektovat též nárok na pravdu u druhých, který vznášejí sami. Pokud tyto podmínky splněny nejsou, nejedná se o mezináboženský dialog, ale o některou ze skrytých forem náboženského impaktu v podobě misionářství.

Rezignace na výlučnost vlastní pravdy je zpravidla ztotožňována se ztrátou náboženské (respektive kulturní) identity, rozkladem hodnotových systémů a úpadkem v mravně-normativní oblasti. Tyto námitky by byly oprávněné v případě nekritického přejímání různých náboženských hodnot a principů a vytváření synkretických útvarů typu New Age. Kritický náboženský dialog by ale měl analyzovat jednotlivé náboženské životní formy, obrazy světa, významy a vztahy k ostatním (náboženským) kulturám; teprve na základě těchto důkladných znalostí by mohl stavět mezináboženské civilizované kontakty.

Základní problém mezináboženského dialogu spočívá ale v akceptování výsledků takových analýz a v ochotě zejména světových náboženství ke změně vlastních postojů. Nelze současně žádat, aby se určité náboženství nevzdalo své historické identity, a aby nenárokovalo svůj monopol na pravdu, absolutnost a historickou výlučnost („jediné pravé náboženství“), protože to vše jsou součástí jeho identity. V důsledku tohoto vnitřního rozporu zůstává mezináboženský dialog více na úrovni apelů, výzev, proklamací a akademických projektů, než aby přinášel praktické výsledky a pokrok v oblasti aktivního soužití náboženství.

jazyky světa, podle různých pramenů je na světě v současnosti zaznamenáno více než 33 000 přirozených jazyků, z nichž však jen menší část (3 000–7 000) jazykovědci uznávají jako samostatné; důvodem je nezřetelná hranice mezi jazyky a dialekty – například mnohé z čínských dialektů (čínština) jsou si vzájemně nesrozumitelné, a přesto se považují za nářeční formy jednoho jazyka; naproti tomu běloruština, katalánština nebo slovenština se v procesu formování novodobých národů ustavily jako samostatné jazyky, přestože jsou velice blízké ruštině, španělštině či češtině.

Podle genetické příbuznosti jsou jazyky řazeny do jazykových rodin (bývá jich porůznu uváděno 94–218), odvozovaných od společného prajazyka. Nejrozšířenější jsou jazyky náležející do indoevropské jazykové rodiny: uvádí se jich celkem až 443 a hovoří jimi 44–48% obyvatel planety, tj. zhruba 2,8–3,1

miliardy lidí. Podle počtu mluvčích dále tvoří největší rodiny tibetočínské jazyky (399 jazyků; 1,3 miliardy mluvčích; pětina lidstva), nigerokordofánské jazyky (1 514 jazyků; 358 milionů mluvčích; 5,5% lidstva), afroasijské jazyky (též semitohamitské, 353 jazyky; 340 milionů mluvčích; 5,2% lidstva), austronéské jazyky (či malajsko-polynéské, 1246 jazyků; 312 milionů mluvčích; 4,8% lidstva), drávidské jazyky (73 jazyky; 222 miliony mluvčích; 3,4% lidstva), altajské jazyky (64 jazyky; 145 milionů mluvčích; 2,4% lidstva), japonština (127 milionů mluvčích; 2% lidstva), austroasijské jazyky (168 jazyků; 101 milion mluvčích; 1,6% lidstva) a skupina jazyků tai-kadai (74 jazyky; 78 milionů mluvčích; 1,2% lidstva). (Uváděné počty mluvčích jsou orientační; vycházejí z odhadů za rok 2006, kdy světová populace hypoteticky dosáhla 6,5 miliardy lidí.)

Z regionálního hlediska plná třetina všech jazyků světa (2 269) připadá na Asii (3,5 miliardy mluvčích, tj. 54% světové populace), necelá třetina (2 092) má původ v Africe (676 milionů mluvčích; 10,4% světové populace), pětina v pacifické oblasti (1 310 jazyků; 6 milionů mluvčích; 0,1% světové populace) a necelých 15% v Americe (1 002 jazyky; 48 milionů mluvčích; 0,8% světové populace); evropských jazyků je relativně nejnižší počet (239 jazyků; 3,5%), avšak hovoří jimi více než čtvrtina lidstva (1,7 miliardy obyvatel).

Nejvíce lidí na světě (asi 1,2 miliardy, tj. 18,5%) mluví čínsky (respektive některým ze 7 dialektů čínštiny), na druhém místě se nachází angličtina (asi 0,5 miliardy, tj. 7,7%), jež dnes plní roli mezinárodního dorozumívacího jazyka, třetí pozici zaujímá hindština (476 milionů, 7,3%), čtvrtou španělština (409 milionů, 6,2%), na pátém místě se nachází ruština (279 milionů, 4,3%) a na šestém arabština (235 milionů, 3,6%).

Z hlediska počtu uživatelů, rozšíření ve funkci druhého či úředního jazyka, hospodářského a kulturního významu, stejně jako politické váhy v současném světě patří do kategorie světových jazyků, kam se řadí (vedle již zmíněné japonštiny) též portugalština (218 milionů), bengálština (215 milionů),

indonéština s malajštinou (175 milionů), francouzština (130 milionů) a němčina (123 miliony). Těmito jazyky mluví celkem asi 3,8–4,2 miliardy lidí (podle toho, zda počítáme i ty, kdo jich užívají ve funkci druhého jazyka), tedy bezmála dvě třetiny lidstva. Naproti tomu zhruba 90% z celkového počtu 6 912 živých jazyků (jež uvádí prestižní publikace Gordon, Raymond G., Jr., ed., *Ethnologue: Languages of the World*, 15. vydání, Dallas, Texas: SIL International 2005) používá méně než 100 000 lidí, přibližně 46 jazyků má jen jediného rodilého mluvčího a okolo 2 400 jazyků je na pokraji vymizení: ročně zanikne asi deset jazyků.

Kontakty, střetávání a míšení různých etnik v průběhu historického vývoje provázejí procesy vzájemného ovlivňování a prolínání nepříbuzných jazyků; výsledek jazykového sblížování se projevuje jako *substrát* (pozůstatky jazyka podmaněného etnika v jazyce podmanitelského etnika), *adstrát* (stopy vzájemného působení dvou jazyků či kultur při soužití různých etnik na společném území, anebo při styku v pomezí oblasti, při němž nezaniká ani jeden z nich) a *superstrát* (zanikající jazyk dobyvatelů, kteří převzali jazyk podmaněného obyvatelstva vzhledem k jeho početní převaze či kulturní nadřazenosti). Na základě kontaktu vojensky a ekonomicky dominantního etnika (například evropských kolonistů) s místními obyvateli v minulosti vznikala řada tzv. kontaktních jazyků, označovaných jako *pidžin* (pidgin). Měly sloužit omezeným komunikačním účelům, zejména v obchodním styku. Jako jejich základ posloužila většinou angličtina (méně častěji francouzština, španělština či portugalština), mají limitovaný slovník, a protože jejich účinnost závisela na rychlosti, jakou je lze ovládnout, mají i podstatně redukovanou gramatickou strukturu. Pokud se pidžin začne používat v širším okruhu komunikačních situací a stane se mateřštinou určitého společenství, hovoříme o kreolštině; typickým příkladem kreolizace je vývoj pidžinu *tok pisin* (neomelanéština), odvozeného z angličtiny a austronéských jazyků, který se stal jedním z úředních jazyků Papuy-Nové Guineje. Velká většina pidžinů a kreolštin se nachází

v pobřežních oblastech rovníkového pásu, kde díky obchodu vyvstala potřeba navázat pohotově kontakty mezi mluvčími různých jazyků. V přístavech Středomoří sloužil od středověku do 19. století mezikulturní komunikaci pidžin *sabir*, směs románských jazyků, arabštiny a řečtiny, známější pod názvem *lingua franca* („jazyk Franků“, tj. Západoevropanů).

Jazyky umělé: Vedle přirozených jazyků, které se vyvíjejí spontánně a slouží k běžnému dorozumívání mezi lidmi, existují rovněž jazyky umělé (plánované, vyvíjené, modelové či konstruované, *conlang*). Cílem jejich tvůrců bylo najít obecně srozumitelný, snadno osvojitelný prostředek mezinárodní komunikace se zcela pravidelnou gramatikou a jednoduchou slovní zásobou, oproštěný od všech výjimek, redundance a komplikovanosti národních jazyků. Pomineme-li rané úvahy humanistických učenců o potřebě překonat babylonské „změnění jazyků“ vytvořením umělého univerzálního jazyka (jeho prospěšnost zvažoval i Jan Amos Komenský), konkrétní pokusy o realizaci této myšlenky přinesla až éra osvícenství, zvláště 18. a 19. století. Snahy autorů se zaměřovaly několika směry: na vytváření zjednodušených adaptací latiny, případně dalších klasických jazyků, na zjednodušení gramatiky a slovní zásoby živých národních jazyků, a posléze na zcela apriorní, tj. od základů uměle vytvořené jazyky. Za nejstarší známý projekt z první skupiny bývá označován jazyk, který vytvořil neznámý německý filozof používající pseudonym *Carpophorophilus* (1734) – vycházel

přítom z latiny s prvky převzatými z jiných jazyků (například hebrejštiny) a zavedl podstatně zredukovanou abecedu (na 16 písmen). Z novějších pokusů vzbudil pozornost zejména projekt *Latino sine flexione* (Latina bez ohýbání slov, 1903), který zveřejnil italský matematik Giuseppe Peano (1858–1932). Jak napovídá jeho název, jde o latinu „bez ohýbání“, oproštěnou o většinu slovesných tvarů (kromě infinitivu) a pádových koncovek, takže připomíná izolující jazyk typu čínštiny. První nástin zjednodušeného pomocného jazyka s gramatikou oproštěnou od všech nepravidelností a slovní zásobou z latiny a francouzštiny, *langue nouvelle*, zveřejnil v roce 1765 francouzský ekonom a encyklopedista Joachim Faiguet de Villeneuve (1703–1780); podobného typu byl i návrh „univerzálního jazyka“ (*langue universelle*), umožňujícího základní komunikaci pomocí systému 1500 „kořenů“ a 100 modifikujících sufixů, který roku 1836 předložil Augustin Grosselin (1800–1878), a analogické projekty na základě němčiny a dalších jazyků, včetně jazyků slovanských.

Mezi apriorními jazyky patří k nejzajímavějším výtvorům *solresol*, univerzální „hudební“ jazyk z roku 1817, jehož tvůrce, francouzský učitel Jean François Sudre (1787–1862), sestavil slovní zásobu výhradně ze solmizačních slabik (do, re, mi, ...); k záznamu mluveného slova tak bylo možno použít noty a sdělení zahrát na hudební nástroj. I tento pokus ovšem zůstal spíše jen hříčkou pro pobavení úzkého kruhu intelektuálů.

Při tvorbě konstruovaných jazyků smíšeného typu poprvé zaznamenal mezinárodní úspěch německý katolický kněz Johann Martin Schleyer (1831–1912) se svým jazykem *volapük* („světová řeč“, 1879). Používá slova převzatá z živých evropských jazyků, avšak v krajně zjednodušené podobě (hlavně ve tvaru jednoslabičných morfémů), často s arbitrárními hláskovými změnami, část slovní zásoby (například číslovky) nemá obdobu v přirozených jazycích (zčásti tak jde o apriorní jazyk sestávající ze zcela libovolně vymyšlených prvků). Užíval se do 90. let 19. století, kdy jej vytlačilo *esperanto*. Jeho první návrh zveřejnil roku 1887 polský lékař Ludwik Łazarz Zamenhof (1859–1917) ve své

učebnici nazvané *Lingvo Internacia* (Mezinárodní jazyk), kterou vydal pod pseudonymem Dr. Esperanto (= „doufající“); propracovanější verze gramatiky doplněné cvičebnicí a slovníkem vyšla roku 1905 pod názvem *Fundamento de esperanto* (Základy esperanta). Jde o tzv. aposteriorní umělý jazyk, eklekticky čerpající slovní zásobu i morfologické rysy z románských a germánských jazyků, ale například i z řečtiny, což mu ubírá na přirozenosti. Jednoduchostí gramatických pravidel a lexika si však získal širokou oblibu, používá se ve 115 zemích a počet jeho uživatelů se odhaduje na 2 miliony (z toho až 2000 „rodilých mluvčích“). Esperantské hnutí se rozdělilo v roce 1907, kdy Delegation pro přijetí pomocného mezinárodního jazyka po šesti letech zkoumání navrhla řadu lexikálních změn a zjednodušení gramatické struktury esperanta, avšak poté, co L. L. Zamenhof navrhovanou revizi odmítl, část esperantistů přešla k užívání nové varianty označované jako *ido* („odnož, potomek“). Pokus o přehodnocení dosavadních přístupů a o vytvoření pomocného dorozumivacího jazyka, jehož slovní zásoba i gramatická struktura měla více než dosud odpovídat charakteru přirozených živých jazyků, učinil v roce 1922 estonský profesor Edgar de Wahl (1867–1948). Jeho jazyk *occidental* usiloval o kompromis mezi přirozeností a požadavkem přísné pravidelnosti, avšak výrazněji se neprosadil, stejně jako neuspěl projekt *novial* (1928, 1930) připravený renomovaným dánským lingvistou Otto Jespersenem (1860–1943), ani řada dalších pokusů pokračujících až do současné doby. Dosud bylo možno zaznamenat více než tisíc uměle vytvořených jazyků a proces hledání ideálního nástroje mezinárodní komunikace nadále pokračuje.

Zvláštní skupinu umělých jazyků tvoří umělecké jazyky (*artlang*), vytvářené k zvýšení účinnosti literárního díla či z estetických důvodů; nejrozšířenější jsou jazyky fiktivní, objevující se v beletrii, divadelní hře, filmu či v počítačových hrách. K nejznámějším příkladům patří *newspeak*, dvojsmyslný eufemistický jazyk používaný v románu George Orwella *1984* (poprvé vydaném roku 1949),

prosazovaný jako nástroj k potlačování nevhodného, či dokonce „zločinného“ myšlení, slang teenagerů (*nadsat*) založený na ruštině s cockneyovskými prvky z futuristického světa vyličeného v románu Anthonyho Burgesse *Mechanický pomeranč* (1962), či absurdní úřednický jazyk *ptydepe* jakožto symbol byrokratické moci v dramatu Václava Havla *Vyrozumění* (1964). Speciální kategorii fiktivních jazyků přinesl žánr sci-fi a fantasy: sem řadíme jazyky mytické Středozemě (například *quenijština* či *vznešená elfština* z románů Johna Ronalda Reuela Tolkiena *Hobit*, *Pán prstenů* aj.) anebo jazyk mimozemské rasy vymyšlený roku 1984 pro potřeby sci-fi seriálu *Star Trek*, známý pod jménem *klíngonština*.

Významné osobnosti mezinárodní a české antropologie a příbuzných oborů

Absolon, Karel (16. 6. 1887, Boskovice – 6. 10. 1960, Brno), český archeolog, geograf a paleoantropolog; profesor Univerzity Karlovy v Praze. Prováděl speleologické průzkumy v Moravském krasu a na Balkáně a vedl archeologické výzkumy na moravských paleolitických nalezištích (*Dolní Věstonice, *Předmostí, jeskyně Moravského krasu aj.). Významně tak přispěl k rozvoji českého paleolitického a paleoantropologického bádání i ve světovém měřítku. V pavilonu Morava na dnešním brněnském výstavišti shromáždil v rámci výstavy soudobé kultury v roce 1928 nebývalé množství nálezů z nejranějších období lidských dějin. Výstava zanikla v důsledku událostí 2. světové války; na tyto tradice navázal v poválečném období antropolog, etnolog a muzeolog Jan *Jelínek. Z díla: *Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě: Pracovní zpráva za třetí rok 1926* (1945), *Moravský kras*, I, II (1970).

Acosta, José de (1539, Medina del Campo, Španělsko – 1600, Valladolid, Španělsko), španělský jezuita, historik; přívrženec *Aristotelovy filozofie; svým dílem ovlivnil i Jana Amose *Komenského. V roce 1569 byl poslán na vlastní žádost do Ameriky, kde se stal provinciálem jezuitského řádu v Limě. Po návratu do Evropy vyučoval po roce 1594 na jezuitské koleji v Římě a poté působil jako rektor univerzity v Salamance.

Ve svém proslulém díle *Historia natural y moral de las Indias* (Přírodní a mravní historie zemí indických, latinsky 1589, španělsky 1590) rozlišil tři americké „národní skupiny“ čistě na základě politického uspořádání: monarchie, společenství (řízená radou a přáním většiny) a „barbarské“ kočovné skupiny. Předpokládal, že indiáni jsou potomky asijských populací, které se dostaly do Nového světa po pevninském mostě ležícím na dalekém severu. Na tomto díle je dále zajímavý Acostův nedobový postoj: důkladným promýšlením všeho, co viděl, dospěl až tak daleko, že ho nikterak neudivovala odlišnost amerických obyvatel, a soudil, že se indián od Evropana v podstatě neliší. Jeho práce patří k tomu nejlepšímu, co bylo o Americe v 16. století napsáno; byla přeložena do několika jazyků. Francouzský historik Pierre Emmanuel Vidal-Naquet (1930–2006) označil Acostu za zakladatele srovnávací antropologie.

Agassiz, Jean Louis Rodolphe (28. 5. 1807, Môtier, Švýcarsko – 14. 12. 1873, Cambridge, Massachusetts, USA), americký přírodovědec a geolog švýcarského původu; významný oponent *Darwinovy evoluční teorie. Agassiz studoval na univerzitách v Curychu a Heidelbergu; v roce 1829 získal doktorát z filozofie na univerzitě v Erlangenu a roku 1830 ukončil studia medicíny na univerzitě v Mnichově. V mládí se zajímal zejména o botaniku a ovlivnili jej významní představitelé německé *Naturphilosophie* Lorenz Oken a Johann von Döllinger. Již ve dvacátých letech 19. století se Agassiz podílel na klasifikaci ryb, které Carl Friedrich Phillipp von Martius a Johann Baptist von Spix přivezli ze své expedice do povodí Amazonky. Během následujících let vydal studie *Recherches sur les poissons fossiles* (Výzkumy fosilních ryb, 1833–1843) a

Histoire naturelle des poissons d'eau douce de l'Europe centrale (Přírodní historie sladkovodních ryb ve střední Evropě, 1839–1845), díky kterým získal pověst jednoho z mezinárodně nejproslulejších ichthyologů své doby.

Od listopadu 1831 se Agassiz zabýval v Paříži srovnávací anatomí u Georgese *Cuviera. Cuvierova smrt v dubnu 1832 Agassizova pařížská studia již po šesti měsících předčasně ukončila; Agassiz se nicméně vždy pokládal za dědice odkazu velkého francouzského přírodovědce a propagoval jeho klasifikaci živočišné říše (*Vertebrata, Insecta, Vermes, Radiata*). V roce 1832 byl jmenován profesorem na lyceu v Neuchâtelu.

Ve spisech *Étude sur les glaciers* (Výzkum ledovců, 1840) a *Système glaciaire* (Systém zalednění, 1847) uveřejnil Agassiz, ovlivněn geologickými výzkumy v Alpách a na Britských ostrovech a Cuvierovým učením o kataklyzmatech, teorii o existenci doby ledové.

V roce 1846 odjel Agassiz díky finanční podpoře pruského krále do Spojených států amerických, kde byl následujícího roku jmenován profesorem zoologie a geologie na Harvardově univerzitě a v letech 1852 až 1854 působil jako profesor srovnávací anatomie v Charlestownu ve státu Massachusetts. Podílel se na vybudování Muzea komparativní zoologie na Harvardově univerzitě (1860), v roce 1863 byl zakládajícím členem National Academy of Sciences a od téhož roku působil rovněž ve Smithsonian Institution ve Washingtonu. Uveřejnil soubor odborných prací *Bibliographia Zoologiae et Geologiae* (1848–1854) a čtyřsvazkové dílo *Natural History of the United States* (Přírodní historie Spojených států, 1857–1862). Mezi Agassizovy studenty náleželi významní američtí přírodovědci William Healey Dall, Alpheus Hyatt, David Starr Jordan, Edward S. Morse, Nathaniel Shaler nebo jeho syn Alexander Agassiz.

Agassiz dosáhl světové proslulosti jako jeden z nejznámějších vědců 19. století a náležel mezi přední odpůrce Darwinovy evoluční teorie (Agassiz chápal druh jako ztělesnění „boží myšlenky“). Proti Darwinově vizi postavil představu

opakujících se globálních dob ledových, což byla variace na starší Cuvierovu teorii kataklyzmat. Své teologické názory vyložil v pojednání *Contemplations of God in the Kosmos* (Rozjímání o Bohu ve Všemohúru) z roku 1851 a téhož roku uveřejnil i přehled klasifikace lidských ras. V letech 1865 až 1866 uskutečnil expedici do Brazílie a roku 1871 zkoumal atlantické a pacifické pobřeží Severní Ameriky. Začátkem sedmdesátých let 19. století byl Agassiz považován za světově nejznámějšího amerického vědce. Slavný americký básník Henry Wadsworth Longfellow složil u příležitosti Agassizových padesátin oslavnou báseň.

Aiellová, Leslie C. (...), britská evoluční antropoložka; profesorka antropologie na University College London. Původně se zabývala srovnávací a funkční morfologií, nyní se zaměřuje zejména na otázky evoluční antropologie, životní historie, evoluce mozku, kognitivních procesů, evoluce a adaptace postkranálního skeletu raných *homininů. Proslula zvláště formulací a rozvíjením teorie o vztahu procesu zvětšování mozku, zkracování tenkého střeva a zvyšování podílu živočišné potravy ve stravě raných homininů (Aiello, Leslie – Wheeler, Peter, *The Expensive Tissue Hypothesis* [Hypotéza o nákladné tkáni], 1995). Leslie Aiellová se věnuje také popularizaci *evoluční antropologie, byla odbornou konzultantkou několika seriálů BBC věnovaných evoluci *hominidů. Je spoluautorkou významné monografie *An Introduction to Human Evolutionary Anatomy* (Aiello, Leslie – Dean, Christopher [Úvod do evoluční anatomie člověka], 1990); v posledních letech je pravidelně editorkou nebo spolueditorkou mezinárodního časopisu *Journal of Human Evolution*.

Albert Veliký (Albertus Magnus, Albert von Bollstädt, kolem roku 1200, Lauingen an der Donau, Německo – 15. 11. 1280, Kolín nad Rýnem, Německo), německý dominikánský teolog, filozof a přírodovědec; představitel vrcholné scholastiky, učitel *Tomáše Akvinského; v roce 1622 svatořečen. Autor komentářů k *Aristotelovi, jehož filozofii spolu s *novoplatonismem využil pro encyklopedické dílo *Summa theologiae* (Teologická suma). Odlišil přirozené

poznání vycházející ze zkušenosti a rozumu od víry. Obojí však podle něho musí být ve vzájemné shodě, neboť vychází ze stejného zdroje – *Boha. Při četných pozorováních a zkoumáních shromáždil a popsal mnoho přírodovědných poznatků, zejména z oblasti botaniky, zoologie a antropologie.

Anderson, Benedict Richard O’Gorman (26. 8. 1936, Kunming, Čína), americký historik a politolog britsko-irského původu; emeritní profesor na Cornell University (USA). Proslul zejména analýzami *nacionalismu, které jsou shrnuty v jeho stěžejním díle *Imagined Communities* (Pomyslná společenství, 1983). Podle Andersona je třeba zrození moderního národa studovat v kontextu ekonomických, kulturních a politických změn posledních čtyř století západních dějin. Nacionalismus představuje nutný aspekt modernizace. Národ jako nový typ kolektivity Anderson nazývá *imagined community* („společenství představy“). To znamená, že příslušníci národa se na rozdíl od členů rodiny, kmene nebo vesnické komunity vzájemně neznají, a přesto jsou schopni si sami sebe představit jako společenství. Zmíněné národní společenství je rozsahem omezené a nevznáší univerzalistické nároky. Koncept národa je bytostně spojen s ideou suverenity, která v sobě zároveň zahrnuje myšlenku rovnosti všech příslušníků. Anderson tvrdí, že národ jako nové pojetí lidského kolektivu vznikl v důsledku rozkladu tří rysů charakteristických pro předmoderní společnosti:

1. Privilegium jediného psaného jazyka ve vztahu k ontologické Pravdě a status jazyka jako zprostředkovatele této Pravdy. Jako příklad mohou posloužit církevní latina, arabština Koránu či konfuciánská čínština. *Křesťanství, *islám, *konfucianismus a *buddhismus mohly vznášet univerzální, všelidský nárok platnosti právě díky existenci posvátného jazyka, který je spojoval s transcendentním řádem absolutní moci, a tak zajišťoval soudržnost různorodé a potenciálně univerzální komunity věřících.
2. Hierarchicky organizovaná společnost, v jejímž čele stály osoby vládnoucí z pověření Prozřetelnosti nebo vyššího mravního a kosmického řádu a představující inkarnaci ontologické Pravdy.
3. Nečasovost, která se projevuje v bezprostřední simultaneitě věčného

a časného. Pozemské události jsou chápány jako zpřítomnění a imitace věčných modelů.

V předmoderním vědomí jsou přirozené souvislosti vepsány do nadpřirozených vzorců. Kosmos a dějiny, svět a člověk tvoří v zásadě jednu realitu. Slábnutí těchto tří rysů, které dávaly lidskému životu smysl a zasazovaly jej do pevného rámce, naznačovalo narůstající propast mezi dějinami a kosmem, člověkem a světem. Koncept národa je odpovědí na tuto historickou výzvu; národ dává opětovně lidské existenci smysl a pocit trvání a příslušnosti k vyššímu „přirozenému“ celku. Podle Andersona, jehož perspektiva je značně eurocentrická, se národ vytvářel na kulturním pozadí křesťanské reformace a nahrazování latiny „národními“ jazyky ve státní administrativě a byrokracii. Důležitým aspektem formování moderního národa byl rozvoj kapitalistické ekonomiky a objev knihtisku, který vyústil do vzniku „tiskového kapitalismu“ (*print-capitalism*). Moderní pojetí času jako nezvratného řetězce příčin a následků s jasným oddělením minulosti a budoucnosti se názorně projevilo v románové a žurnalistické tvorbě. Příslušníci národa stejně jako románové postavy, ačkoli se vzájemně neznají, jsou začleněni do jediné abstraktní souvislosti, která je zároveň rámcem anonymního společenství národů. Noviny obdobně spojují nezávislé události, jejichž spojení je „představované“ výlučně na základě astronomicky měřené současnosti. Simultánní spotřeba denního tisku generuje společenství synchronně sdílené představy. Četba novin je tak podle Andersona pro moderního člověka tím, čím byla modlitba pro člověka předmoderního. Rituál četby novin se odehrává v soukromí, ale čtenář si je vědom představy společenství anonymních „spolučtenářů“.

Souběžně s budováním národních celků a trhů se množství dialektů redukovalo na omezený počet psaných, tištěných a oficiálně kodifikovaných jazyků, které položily základ národního vědomí, a to prostřednictvím následujících procesů: 1. Národní jazyk přiváděl čtenáře k vědomí národní sounáležitosti s lidmi náležejícími k stejné jazykové oblasti. 2. Tištěné slovo

bylo možno neustále znovu reprodukovat a nebylo podrobeno místním a časovým modifikacím, k němuž docházelo při přepisování. 3. Tištěné jazyky jakožto jazyky administrace posilovaly jazykovou homogenizaci.

Anderson se nicméně nedomnívá, že svébytný jazyk musí být nutným kritériem národního vědomí. Za historicky první generaci nacionalistů považuje americké hnutí za nezávislost ve druhé polovině 18. století, které se dovolávalo osvícenských univerzalistických principů samosprávy. Teprve druhá – evropská – vlna vyzdvihla v duchu *romantismu národ jako entitu založenou v dávné mytické minulosti. Třetí vlnu nacionalismu, kterou Anderson označil jako „úřednickou“, vyvolaly imperiální dynastie, jež se cítily ohroženy druhou vlnou jazykového nacionalismu (například rusifikace za vlády Alexandra III.). Čtvrtou vlnu nacionalismu spojuje Anderson s rozpadem evropských multietnických monarchií po 1. světové válce a dekolonizací po 2. světové válce. Lidstvo se nyní chápe a politicky organizuje jako „společenství suverénních národů“. Z díla: *Under Three Flags: Anarchism and the Anti-colonial Imagination* (Pod třemi vlajkami: Anarchismus a antikoloniální představy, 2005); *Long-distance Nationalism: World Capitalism and the Rise of Identity Politics* (Nacionalismus na dálku: Světový kapitalismus a zrod politiky identit, 1992); *Java in a Time of Revolution: Occupation and Resistance, 1944–1946* (Jáva v čase revoluce: Okupace a rezistence, 1944–1946, 1972); *Mythology and the Tolerance of the Javanese* (Mytologie a tolerance Javánců, 1965).

Anheier, Helmut K. (narozen 1954 v Německu), politolog a sociolog; zakladatel Centre for Civil Society (Centrum pro občanskou společnost) na London School of Economics a jeho ředitel v letech 1998–2002; od roku 2002 profesor a ředitel Center for Civil Society, School of Public Policy and Social Research, University of California, Los Angeles, USA. Zabývá se zejména problematikou občanského a neziskového sektoru; svými výzkumy a organizační činností na mezinárodním poli uvedl tuto problematiku na dráhu vědecké disciplíny – obor „občanská společnost/občanský sektor“. Z díla: *The*

Emerging Sector Revisited (A Summary) (1998; česky *Nástup neziskového sektoru: Mezinárodní srovnání*, 1999, s Lesterem Salamonem), *The Nonprofit Sector in Germany* (Neziskový sektor v Německu, 2001, s Wolfgangem Seibelem).

Ankermann, Bernhard (14. 2. 1859, Gvardejsk [Tapiau], Ruská federace – 26. 10. 1943, Berlín, Německo), německý antropolog a etnolog; představitel *difuzionismu. Ankermann spolu se svým učitelem Robertem Fritzem *Graebnerem vytvořil *německo-rakouskou školu kulturních okruhů, založenou na difuzionismu. Z díla: *Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika* (Kulturní okruhy a kulturní vrstvy v Africe, 1905), *Verbreitung und Formen den Totemismus in Afrika* (Rozšíření a formy totemismu v Africe, 1915).

Anquetil Duperron, Abraham Hyacinthe (7. 12. 1731, Paříž, Francie – 17. 1. 1805, Paříž, Francie), francouzský orientalista; jeden ze zakladatelů moderního studia staré Indie a Íránu; hlavní rival Williama Jonese, britského zakladatele indoevropéistiky. Anquetil Duperron pocházel z rodiny zámožnějšího obchodníka; studoval teologii a hebrejštinu na Sorbonně a v semináři v Auxerre, kde jej podporoval biskup Charles Daniel de Caylus, pokládaný za „posledního vůdce jansenistů“ ve Francii. Od října 1751 do ledna 1752 studoval Anquetil Duperron arabštinu a perštinu v Nizozemí v jansenistických seminářích v Rhijnbergu a Amersfoortu. Po návratu do Paříže se zaměřil na filologii orientálních jazyků. Na přímlovu historika Anne Claude Philippa de Cayluse, synovce biskupa z Auxerre, získal stipendium a docházel do *Bibliothèque du roi*, kde jej abbé Claude Sallier a Michel Ange André Leroux-Deshauterayes upozornili na existenci avestských rukopisů odrážejících údajné Zarathuštrovo učení. Anquetil Duperron se rozhodl odejít do Indie, získat rukopisy, naučit se na místě jazyk a zprostředkovat jej Západu. V listopadu 1754 se připojil v Paříži k odvedencům *Compagnie des Indes* a v srpnu 1755 vystoupil na břeh v Pottuččeri, hlavní francouzské základně v Indii. V dubnu 1756 Anquetil Duperron odcestoval na sever do Čandannagaru, francouzské obchodní stanici v

Bengálsku na řece Huglí ležící poblíž britské Kalkaty. Zde jej zastihla sedmiletá válka. Jeho konečným cílem byl Surat, kde chtěl od místních *Pársů získat avestské rukopisy a kam dorazil v březnu 1758. Podařilo se mu koupit fragment rukopisu *Avesty, na jehož překladu pracoval do března 1759. V červnu 1759 dokončil překlad části *Avesty* zabývající se především stvořením a dualistickou kosmogonií. Po třech letech pobytu v Suratu se přes Anglii (kde byl zadržen jako válečný zajatec a studoval v Oxfordu rukopisy) vrátil v březnu 1762 do Paříže.

Abraham Hyacinthe Anquetil Duperron přednášel na půdě *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* a roku 1771 vydal třídílný překlad *Zend-Avesta*. Z přísně vědeckého hlediska se dopustil vážných omylů a jeho překlad je navzdory svému historickému významu pouhým artefaktem, nikoliv plnohodnotnou interpretací archaické náboženské skladby. Anquetil Duperron se mýlil, když relativně pozdní formu *perštiny považoval za starobylý posvátný jazyk. Anquetil Duperron získal celoevropský věhlas, ale rovněž řadu mocných protivníků, mezi nimi na předním místě Williama Jonese, budoucího vůdce britské orientalistiky. Podobně jako studie jiných orientalistů vyvolala Anquetil Duperronova díla značný zájem v německy mluvících zemích, kde rezonovala s počínajícím romantismem. Jakobín Anarcharsis Cloots v roce 1791 navrhl, aby *Zend-Avesta* nahradila *Bibli* a stala se předmětem veřejného kultu. V roce 1775 obdržel Anquetil Duperron z Indie zásilku perské verze padesáti *upanišad, které během dvanácti let přeložil nejdříve do francouzštiny a posléze (1796) do latiny. V roce 1778 vydal *Législation orientale* (Orientální zákonodárství), o osm let později *Recherches historiques et géographiques sur l'Inde* (Historické a geografické výzkumy Indie), roku 1790 zajímavý „sociálně relativistický“ spis *L'Inde en rapport avec l'Europe* a v roce 1804 dvojdílný latinský překlad didaktických védských a postvédských textů zvaný *Oupnek'hat*. Zdá se, že Abraham Hyacinth Anquetil Duperron se po návratu z Indie nikdy zcela nepřizpůsobil evropským poměrům. Přežíval v nezávislosti, která byla

vykoupena krajní chudobou. Anquetil-Duperron sice přivítal revoluci, ale svým terorem se mu záhy odcizila. V roce 1791 vyjádřil navzdory značnému riziku věrnost papeži Piovi VI. Roku 1804 byl vyzván jako člen *Institut de France*, aby složil přísahu císaři. Odmítl, ačkoliv jej to stálo místo v institutu.

Svébytnou náboženskou syntézu sjednocující prvky *katolicismu, *jansenismu, *hinduismu a *mazdaismu, k níž Anquetil Duperron údajně dospěl ke konci života, pokládá francouzský filolog Raymond Schwab (například *The Oriental Renaissance* [Orientální renesance], 1984) ze jeden ze základních stavebních kamenů tzv. orientální renesance. Známa byla rovněž jeho kritika *Montesquieuova pojetí orientálního despotismu. Sto třicet orientálních rukopisů a vlastních poznámek, představujících kromě knih prakticky jeho jediný majetek, odkázal Anquetil Duperron Silvestru de Sacymu (1758–1838), zakladateli moderní arabistiky; dnes jsou uloženy v *Bibliothèque nationale* v Paříži.

Arcichovskij, Artěmij Vladimirovič (26. 12. 1902 – 17. 2. 1978), ruský archeolog; profesor moskevské univerzity; jeden ze zakladatelů moderní ruské archeologie. Věnoval se zejména slovanské archeologii, výzkumům staroslovanských pohřebišť a starých ruských měst. Od roku 1932 prováděl výzkumy *Novgorodu, kde učinil světově významný objev písemných záznamů na březové kůře. Z díla: *Novgorodskije gramoty na berestě (iz raskopok 1958–1961 gg.)* (Novgorodské listiny na březové kůře [z výzkumů v letech 1958–1961], 1963).

Ariès, Philippe (21. 7. 1914, Blois, Francie – 8. 2. 1984, Paříž, Francie), francouzský historik; přední medievista. Specializoval se na dějiny rodiny a smrti. Z díla: *Essais sur l'histoire de la mort en Occident: du Moyen Âge à nos jours* (Eseje o historii smrti na Západě: od středověku k dnešku, 1975), *L'Homme devant la mort* (Člověk před smrtí, 1977), *Images de l'homme devant la mort* (Představy člověka před smrtí, 1983), redigoval *Histoire de la vie privée*, I–V (Historie soukromého života, I–V, 1985–1987, spolu s Georgem *Dubym).

Aristotelés ze Stageiry v Makedonii (384 př. n. l., Stageira, Řecko – 322 př. n. l., Chalkida, Řecko), řecký filozof a polyhistor. Jeho encyklopedické dílo ovlivňovalo po dvě tisíciletí vývoj řady vědních odvětví. Ve spisech shrnutých později pod názvem *Organon* položil základy analytického uvažování a klasické logiky; bývá označován i za „prvního antropologa“, neboť ve svých spisech shromáždil poznatky tehdejší doby o člověku. Aristotelovi je rovněž připisováno první užití termínu „anthropologie“ (v etickém spisu *Etika Nikomachovi, adresovaném jeho synovi*), i když v poněkud odlišném smyslu, než se objevoval později a než je používán dnes.

Aristotelovo dílo tzv. *Corpus Aristotelicum*, uspořádané podle oborů jeho následníky, obsahuje spisy: logické, ontologické – tj. metafyzické (pojednávající o základech jsoucna; název metafyzika je odvozen od toho, že pořadatel Aristotelova díla Aristoníkios z Rhodu je zařadil za spisy fyzikální, přírodně filozofické a přírodovědecké). Další Aristotelovy spisy se týkají etiky, politiky a slovesného umění (Poetika a Rétorika).

Aristotelés ve svém bádání přešel od spekulativní filozofie platónského typu k empirické vědě a vytvořil základy formální logiky. Odmítl Platónovu teorii *anamnéze* (kdy vše je odrazem určité ideální ideje v nadsvětí a uvědomování si podstaty spočívá v rozvzpomínání si na ideální stav) a zdůraznil význam smyslového poznání. K vzniku věcí je podle aristoteléské teorie třeba čtyř faktorů: látky, tvaru, účelu a hybné příčiny. Za příčinu pohybu vyhlásil tzv. prvního hybatele [Boha] (*to próton kinún akínetón*). Jeho estetika je založena na principu „tvůrčího napodobování“, *mimésis*. S maximální přesností a pečlivostí se věnoval zkoumání rozmanitých entit okolního světa a všeho živého: člověkem počínaje přes další živočichy; podle Aristotela se od nich člověk, jehož označil jako *to zóon polítikon*, odlišuje svou přirozeností a schopností rozvoje společenského života.

Augustinus, Aurelius A. (též sv. Augustin nebo Augustin z Hippony, 354 Thagaste, dnes Souk-Ahras v Alžírsku – 430 Hippo Regius, v dnešním

Tunisku), latinský filozof, teolog a spisovatel, biskup, svatý katolické církve; jeden z nejvýznamnějších raně křesťanských filozofů a teologů, představitel latinské *patristiky. Původně pohan a učitel rétoriky. Pro *křesťanství ho získal milánský biskup *Ambrosius, od něhož se dal pokřtít roku 387. Poté zastával nižší kněžské funkce a od roku 395 se stal biskupem v severoafrickém městě Hippo Regius (dnešní Bône v Tunisku). Kromě teologických spisů mají význam jeho dvě díla *O boží obci (De civitate Dei)* a *Vyznání (Confessiones)*. První spis napsal pod dojmem vyplenění Říma Vizigóty roku 410. Hájí v něm křesťanství proti obvinění, že způsobilo zkázu *Římské říše a rozvíjí zde svou filozofii dějin, v jejichž vývoji spatřuje neustálý zápas dobra se zlem do doby, než bude ustaveno království boží.

Augustinus dokázal zdůvodnit, proč mají být v systému křesťanských hodnot uchovány i výsledky, k nimž dospěla kultura pohanského světa. Ve *Vyznáních*, první autobiografii v dějinách, velmi upřímně líčí svou životní cestu a přerod antického vzdělance ve věřícího křesťana. Jeho myšlenky o boží obci ovlivnily celý středověk, zatímco *Vyznání* měla vliv i na renesanční myslitele *Danta a *Petrarca, ale též na *Rousseaua a další osobnosti evropské kultury. Ve svém souhrnu přineslo Augustinovo učení dodnes inspirující syntézu antické vzdělanosti a křesťanství a ovlivnilo vývoj *filozofie, *logiky, *metafyziky, přírodovědy, *etiky a dalších věd.

Averroes (arabsky: Ibn Rušd Abú-l-Valíd Muhammad Ibn Ahmad Ibn Muhammad, 1126, Córdoba, Španělsko – 11. 12. 1198, Marrakesch, Maroko), arabský filozof, lékař a právník; jeden z nejvýznamnějších vzdělavců muslimského Španělska. Komentoval a rozvíjel učení *Aristotela. V polemice proti al-Ghazzalímu obhajoval rozumové poznání ve věcech víry. Inspiroval teorii dvojí pravdy: rozumová činnost není spojena s jednotlivcem, nýbrž s nadindividuálním rozumem. Svět nebyl Bohem stvořen z ničeho, ale z věčné hmoty.

Avicenna (persky: Abú Alí al Husain ben Abdaláh Ibn Síná, 980, Afšaná u Buchary, Uzbekistán – 1037, Hamadám, Írán), perský lékař a filozof; autor básní a spisů z logiky, etiky, metafyziky a dalších oborů, především však z medicíny.

V čtrnáctidílném kánonu medicíny *Al-Kánún fi t-tibb* shrnul znalosti řeckých a islámských přírodovědců, anatomů a lékařů. Dílo bylo vrcholem lékařského vědění na počátku 2. tisíciletí a stalo se vedle spisů *Galénových nejdůležitějším lékařským pramenem středověku. Spis vyniká systematickostí a skvělým uspořádáním faktů. Jednou z velkých předností je, že při popisu nemocí vědomostem z patologie a terapie předchází vždy úvod anatomicko-fyziologický a že je tento popis vybaven jasně osvětlujícími příklady.

Lidskou duši chápe Avicenna jako substanciální formu těla, která je nehmotná a nesmrtelná. Uznává posmrtný život pouze v čistě duševním, nikoli ve fyzickém smyslu; odmítá vzkříšení těla.

Bachofen, Johann Jacob (22. 12. 1815, Basilej, Švýcarsko – 25. 12. 1887, Basilej, Švýcarsko), švýcarský právník, historik a religionista; zakladatel právní komparatistiky, stoupenec evolucionismu v etnologii a antropologii. V duchu evolucionismu, na základě etnografických, religionistických, archeologických, mytologických, historických, ikonografických a jiných pramenů, jejich kombinováním a spekulativním výkladem vytvořil ucelenou koncepci vývoje rodiny a rodinného práva. Bachofenovy teze představovaly svébytnou směs pozdního *romantismu a *evolucionismu. Bachofen pocházel z patricijské basilejské rodiny. Studoval právo na univerzitách v Berlíně, Paříži a Cambridge a po návratu do Basileje působil několik let jako soudce a přednášel na místní univerzitě římské právo. Od roku 1844 se jako soukromý učenec věnoval pouze bádání v oblasti dějin práva, archeologie a antické mytologie.

Ve svém hlavním díle *Das Mutterrecht* (Mateřské právo) z roku 1861 předložil pojetí *matriarchátu jako univerzálního historického stadia a celistvé vize světa, ideologického pojetí reality, které se projevovalo ve všech aspektech

sociálního a kulturního života. O matriarchátu jako vládě žen se zmínil již Jean-François *Lafitau ve spise *Mœurs des sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps* (Mravy amerických divochů ve srovnání s mravy prehistorických dob, 1724) a abbé Desfointaines v knize *Le nouveau Gulliver, ou voyages de Jean Gulliver, fils du capitaine Lemmuel Gulliver* (Nový Gulliver aneb cesty Jeana Gullivera, syna kapitána Lemmuela Gullivera, 1730). Lafitau srovnával tento systém se společenskou organizací Lýků, Skythů a dalších starověkých národů, které znal z četby antických autorů, a dospěl k názoru, že matriarchální zřízení (*gynékokracie, gynécocratie*) bylo v minulosti rozšířeno i na Předním východě a ve Středomoří. Představa matriarchátu, která těžila z rituálů antiky (*Thesmoforia, Bona Dea*), byla oživena v 18. století.

Podle Bachofena lidstvo prošlo třemi univerzálními historickými stadii, vyznačujícími se specifickou formou příbuzenských vztahů, náboženské imaginace a pojetí politické moci: **heterismem, *matriarchátem a *patriarchátem*. První údobí, *heterismus*, bylo dobou archaické promiskuity, sexuální nevázanosti, bez pevných partnerských vztahů. Bachofen nazýval tento věk „telurickým“; jeho ústřední „Velkou bohyní“ byla obdoba řecké Afrodité nebo římské Venuše, jejíž kult měl sexuálně orgiastický ráz. *Matriarchát* se prosadil až po dlouhém přechodném období konfliktů a anarchie. Vznikla rodina jako nástroj sociálního zabezpečení a ochrany žen. Hlavní příčinou nástupu matriarchátu byla změna v subsistenci, protože ženy hrály klíčovou úlohu při zavádění zemědělství. Matriarchální společnost byla rovnostářská a pacifistická; náboženská imaginace zdůrazňovala nokturní, lunární a chthonickou symboliku. Hlavní bohyní matriarchátu byla archaická analogie řecké Déméter nebo římské Ceres. Mnohá témata řecké mytologie svědčí o dramatickosti přechodu od matriarchátu k *patriarchátu*, který se odlišoval důrazem na hodnoty individualismu, heroismu a astrální a solární symbolismus. Bohem patriarchátu ve starém Řecku byl Apollón, bůh slunečního kotouče, světla a krásného umění. Většina stoupců teorie matriarchátu lokalizovala historický střet mezi

matriarchátem a patriarchátem do druhého tisíciletí před Kristem, kdy achajské a dórské patriarchální pastevecké kmeny rozvrátily v Egejské oblasti autochtonní matriarchální zemědělskou civilizaci.

Bachofenova vize lidských dějin oslovila různorodé autory, kteří zahrnovali Michaila Alexandroviče Bakunina (1814–1876), Josepha Campbella (1904–1987), Friedricha *Engelse (1820–1895), Julia Evolu (1898–1974), Ericha Fromma (1900–1980), Roberta Gravesa (1895–1985), Otto Grosse (1877–1920), Jane Ellen Harrisonovou (1850–1928), Thomase Manna (1875–1955), Friedricha *Nietzscheho (1844–1900), Elisu Reclusovou (1830–1905), Rainera Maria Rilkeho (1875–1926) a novoromantické mnichovské intelektuály sdružené na začátku 19. století ve skupině *Kosmiker*. Adrien Turel (1890–1957) srovnal mechanismus potlačení vzpomínek na matriarchát v rámci patriarchální kultury s obdobným procesem v lidské psychice, který studoval Sigmund *Freud (1856–1939). Představitelé anglosaské antropologie Johanna Jacoba Bachofena vesměs ignorovali. John Ferguson *McLennan označil v pojednání *Studies in Ancient History* (Studie rané historie, 1876) Bachofenovu knihu za „mystickou“ a doporučil místo ní studii *La mère chez certains peuples de l'antiquité* (Matka u určitých starověkých národů, stálá hodnota lidí starých dob) z roku 1867 od Francouze Girarda-Teulona. Lewis Henry *Morgan se o Bachofenově díle dozvěděl až po publikování svých vlastních prací o matrilineárním systému u indiánských kmenů. Bachofenovým dílem byli ovlivněni němečtí etnologové, kteří se hlásili k *difuzionismu, například Fritz *Graebner nebo Wilhelm *Schmidt. Ve druhé polovině 20. století použila teorii matriarchátu v bachofenovském duchu autorka koncepce *Staré Evropy* (*Old Europe*) americká archeoložka litevského původu Marija Gimbutasová (1921–1994), která předložila na základě svébytného výkladu *neolitu a *chalkolitu (eneolitu) jihovýchodní Evropy a východního Středomoří mytopoetickou vizi evropské prehistorie, v níž se mísí myšlenky pozdního romantismu a difuzionismu se současným feminismem a *postprocesuální archeologií.

Bandelier, Adolph Francis Alphonse (6. 8. 1840, Bern, Švýcarsko – 18. 3. 1914, Sevilla, Španělsko), americký archeolog, antropolog a spisovatel; stoupenec *evolucionismu. Patří k průkopníkům *antropologické archeologie, kterou uplatnil zejména při výzkumu pueblanské kultury amerického Jihozápadu. Spolu s Frankem *Cushingem a Lewisem *Morganem přispěl k ustavení evolucionistické antropologie, archeologie, etnologie a etnografie ve Spojených státech amerických.

Románem *The Delight Makers* (Stvořitel štěstí, 1918) ze života pueblanských indiánů založeném na využití geografických, antropologických, etnografických a jiných faktů z vlastních výzkumů předznamenal úvahy některých antropologů současnosti (například Renato *Rosaldo) o užitečnosti využití beletristických prostředků při prezentaci vědeckých fakt.

Barth, Fredrik (22. 12. 1928, Leipzig, Německo), norský sociální antropolog; profesor antropologie na Boston University v USA, působící na dalších univerzitách v USA a v Norsku. Publikoval řadu etnografických studií vyznačujících se zřetelně formalistickým přístupem. Ve sborníku *Ethnic Groups and Boundaries* (Etnické skupiny a hranice, 1969), jehož byl editorem, razil novátorský koncept distributivnosti kultury. Barth zdůraznil, že vzájemnou performancí a interakcí rolí mezi příslušníky téže skupiny nedochází k sblížování zmíněných rolí, ale naopak k jejich utvrzování. Položil si rovněž otázku, proč si některá etnika, která žijí v úzkém kontaktu, často uchovávají nadále svoji odlišnost a svébytnost.

V roce 1969 Barth zavedl pojem „mechanismus udržování hranic“, kterým zpochybnil tradiční pohled na *etnicitu jako na něco „daného“, odrážejícího „prapůvodní vazby“ a charakterické rysy zděděné po předcích. Barth zmíněnému přístupu vytýkal historickou vazbu na proces formování (národních) států v bývalých koloniích, v nichž bylo třeba najít nástroje pro integraci různých populací, podceňování vzájemného působení odlišných etnik a přílišnou statickostí, která se nedokázala adekvátně vypořádat s dynamickými aspekty

etnických procesů. Barth přesunul pozornost ze statického obsahu každého etnika na dynamické mezietnické vztahy. Upozornil na skutečnost, že není ničím neobvyklým nalézt etnika žijící v těsné blízkosti a často sdílející stejný prostor, jejichž členové překračují etnické hranice *sňatky a neustálými vzájemnými styky, aniž by přitom přicházeli o svou vnitřní etnickou soudržnost a identitu. Je jasné, že vzájemnou interakci zmíněných skupin determinovala neviditelná bariéra, kterou Barth nazval „mechanismem udržování hranic“. Z díla: *Cosmologies in the Making: A Generative Approach to Cultural Variation in Inner New Guinea* (Kosmologie ve stavu zrodu: Generativní přístup ke kulturním varietám ve vnitrozemí Nové Guineje, 1987), *Balinese Worlds* (Balinéské světy, 1993).

Bar-Yosef, Ofer (29. 8. 1937, Jeruzalém, Izrael), izraelský archeolog a antropolog; přední odborník na paleolit a neolit Předního východu, působící nejprve v Izraeli a nyní na Harvardské univerzitě v USA. Vedoucí či spoluautor výzkumů v Ubejdiji a v jeskyních *Kafsa, *Kebara a Hayonim, autor řady syntetických studií.

Bass, George Fletcher (9. 12. 1932, Columbia, Jižní Karolina, USA), americký podmořský archeolog; profesor archeologie mořeplavby na Texas A&M University v College Station v Texasu a zakladatel Institute of Nautical Archaeology. Patří k nejvýznamnějším tvůrcům moderní podmořské archeologie. Publikoval řadu knih a více než sto padesát odborných studií věnovaných převážně teorii a dosavadním výsledkům podmořského archeologického výzkumu.

Od roku 1984 vedl výzkum nejstaršího lodního vraku z pozdní doby bronzové, ze 14. století př. n. l., u *Ulu Burunu na tureckém pobřeží, který přinesl bohaté poznatky o lodním stavitelství a námořním obchodu ve Středomoří. Z díla: *Archaeology under Water* (Archeologie pod vodou, 1966), *Ships and Shipwrecks of the Americas* (Lodě a lodní vraky Ameriky, 1988).

Bastian, Philipp Wilhelm Adolf (26. 6. 1826, Brémy, Německo – 2. 2. 1905, Port of Spain, Trinidad a Tobago), německý antropolog a etnolog; stoupenec *difuzionismu. Bastian ukončil v roce 1850 studia medicíny ve Würzburgu. Zde se seznámil se svým celoživotním přítelem a spolupracovníkem Rudolfem *Virchowem, s nímž v roce 1869 založil Německou antropologickou společnost (*Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*). Roku 1851 se Adolf Bastian vydal po vzoru Alexandra von *Humboldta jako lodní lékař na zámořské cesty, během nichž navštívil Austrálii, Čínu, jihovýchodní Asii, Severní a Jižní Ameriku a Afriku. V padesátých letech pracoval především na díle *Der Mensch in der Geschichte* (Člověk v dějinách, 3 svazky, 1860). V roce 1868 byl zvolen prezidentem Zeměpisné společnosti (*Gesellschaft für Erdkunde*), založené Karlem Ritterem, která se zabývala jak geografickou, tak i etnologickou problematikou. Roku 1869 se Bastian stal na univerzitě v Berlíně docentem (a později řádným profesorem) etnologie (*Völkerkunde*), při jejímž konstituování a institucionalizaci sehrál v Německu klíčovou úlohu. Rozsáhlá etnografická sbírka, kterou shromáždil během svých cest, byla základem Královského etnografického muzea v Berlíně (*Königliches Museum für Völkerkunde*), na němž Adolf Bastian kolem sebe soustředil řadu mladých badatelů, včetně Franze *Boase.

Svůj etnologický program shrnul především v práci *Allgemeine Grundzüge der Ethnologie* (Obecné základy etnologie, 1886) a *Ethnische Elementargedanken in der Lehre vom Menschen* (Etnické elementární ideje v učení lidstva) z roku 1895. Podle Bastiana sdílí veškeré lidstvo omezený počet *elementárních idejí* (*Elementargedanken*), které jsou neměnné pro všechny doby a kultury a jejichž specifickým uspořádáním vznikají *kolektivní ideje* (*Völkergedanken*) charakterizující příslušné lokální společenství. Konfigurace kolektivních idejí je podmíněna především environmentálními vlivy, jejichž souhrn nazval „geografickou provincií“. Kromě přírodních faktorů podléhá výstavba kolektivních idejí rovněž historickému procesu. Důkladné srovnání

všech světových kultur by mělo umožnit uchopit – navzdory jejich zdánlivě nekonečné vnější proměnlivosti – „monotónní substrát identických elementárních idejí“. Bastianovo pojetí kolektivních idejí (*Völkergedanken*) jej sblížilo s učením o národní povaze (*Nationalcharakter*) Wilhelma von Humboldta a pojmem *Volksgeist*, který razili německý filozof a psycholog Moritz Lazarus (1824–1903) a německý filozof a filolog Heymann Steinthal (1823–1899). Životním projektem Adolfa Bastiana byl ambiciózní dokumentární výzkum (*Gedankenstatistik*), směřující k statistickému souhrnu světových kulturních idejí ve všech jejich historických a zeměpisných realizacích.

Adolf Bastian náležel jako důsledný stoupenec induktivně empirických metod k odpůrcům evolucionistické antropologie a společně s Rudolfem Virchowem se v Německu rozhodujícím způsobem podílel na vytlačení *darwinismu a *rasové teorie na okraj akademického diskurzu. V sedmdesátých letech 19. století vedl Adolf Bastian polemiku s Ernestem *Haeckelem, který se domníval, že se soudobé lidské rasy vyvinuly z různých druhů primátů. Bastian rovněž odmítal *etnocentrismus unilineárního evolucionismu a členění lidských populací na „civilizované“ a „divošské“. Z díla: *Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen* (Myšlenky národů v ustavení vědy o člověku, 1881).

Bateson, Gregory (9. 5. 1904, Grantchester, Anglie – 4. 7. 1980, San Francisco, USA), britský antropolog, zoolog, psychiatr, jazykovědec a spisovatel; syn významného genetika Williama *Batesona (1861–1926). Bateson studoval zoologii na univerzitě v Cambridgi, kde získal titul bakaláře (1925). Poté uskutečnil expedici na Galapágy a pod vedením Alfreda Corta Haddona začal studovat v Cambridgi antropologii; doktorátu v tomto oboru však nikdy nedosáhl. Realizoval terénní výzkum mezi Bainingy a Sulky v Nové Británii (1927–1928) a mezi Iatmuly na Nové Guineji (1929–1930). Krátce působil na univerzitě v Sydney (kde byl jeho nadřízeným Alfred Reginald

*Radcliffe-Brown), na Chicagské univerzitě a v letech 1931 až 1937 na univerzitě v Cambridgi. V roce 1936 Bateson uveřejnil knihu *Naven* těžící z etnografické práce na Nové Guineji, v níž formuloval teorii *schizmogenez* (*schismogenesis*), kterou později rozvinul především v psychiatrii a kybernetice. V letech 1937 až 1938 prováděl se svojí manželkou Margaret *Meadovou terénní výzkum na Bali; výsledná monografie *Balinese Character: A Photographic Analysis* (Baliský charakter: Fotografická analýza, 1942) je pokládána za průkopnické dílo *vizuální antropologie. V polovině čtyřicátých let 20. století Gregory Bateson přednášel na Kolumbijské univerzitě, na New School of Social Research a na Harvardově univerzitě a v rámci svého zaměstnání pro United States Office of Strategic Services in Southeast Asia pobýval v Číně, Barmě, Indii a na Šrí Lance. Po roce 1948 se věnoval psychiatrii a s psychologem Jürgenem Rüschem vydal knihu *Communication: The Social Matrix of Psychiatry* (Komunikace: Sociální matrix psychiatrie, 1951). S Warrenem McCullochem, Gordonem Paskem, Rossem Ashbym a Norbertem Wienerem se podílel na teorii kybernetiky. V druhé polovině padesátých let se Bateson začal zabývat komunikací a procesem učení u zvířat, především kytovců a hlavonožců. V letech 1963 až 1964 pracoval v Communications Research Institute na Panenských ostrovech a v letech 1964 až 1972 byl vedoucím biologického oddělení Oceánského institutu ve Waimanalo na Havaji.

Batesonovy knihy *Steps to an Ecology of Mind* (Kroky vedoucí k ekologii mysli, 1972), *Mind and Nature: A Necessary Unity* (Mysl a příroda: Nutná jednota, 1980) a *Angels Fear: Towards an Epistemology of the Sacred* (Strach andělů: K poznání posvátného, 1988), v nichž se prostřednictvím holistické perspektivy, teorie systémů a kybernetické terminologie snažil vysvětlit svět jako celek, mu získaly pověst ambiciózního, byť eklektického myslitele.

Bauman, Zygmunt (19. 11. 1925, Poznaň, Polsko), britský sociolog a filozof polského (židovského) původu; od roku 1968 v emigraci, emeritní profesor

univerzity v Leedsu. Proslul analýzami vztahů modernity, *holocaustu a postmoderního konzumerismu. Jeho raná tvorba byla ovlivněna marxismem a zaměřovala se na sociální stratifikaci a pracovní hnutí, později se Baumanovy práce staly více teoretickými, historicky zaměřenými a na konci intelektuálního vývoje se pokoušely o zachycení globální dimenze.

V knize *Thinking Sociologically: An Introduction for Everyone* (Myslet sociologicky: Úvod pro každého, 1990) Bauman uvádí, že předsudky, které jsou vyústěním nepřátelství, nedůvěry a agresivity, nepřipouštějí, že „nepřítel“ má nějakou ctnost a jsou spojeny s tendencí zveličovat skutečné i imaginární neřesti. Sklon k předpojatosti, která se projevuje v rasistických či xenofobních postojích, vykazují lidé s autoritářskou osobností, to znamená lidé, kteří těžce nesou odchylky od přísných pravidel chování. Zároveň sklon k přistoupení na ideu ostrých hranic mezi vlastní a cizí skupinou má úzký vztah k pocitu nejistoty. Do kontextu s cizinci dává Bauman sociologické pojmy „my“ a „oni“, rozdíl mezi „vlastní skupinou“ (*in-group*) a „cizí skupinou“ (*out-group*). Tyto kategorie mají smysl jen společně, ve vzájemné opozici. Cizinci nepatří ani k „nám“ ani k „nim“, nejsou ani přátelé ani nepřátelé, proto v nás vyvolávají zmatek a obavy, nevíme, kam je zařadit a co od nich očekávat. „Cizinci“ popírají jakékoli společenské rozdělení, hranice, které je střeží, a tudíž i přehlednost sociálního světa. Odporují „přirozenému“ charakteru protikladů a poukazují na jejich svévolnost a křehkost, na imaginární dělící čáry. Cizinec nemůže být prostě neznámým člověkem – tedy člověkem, kterého dobře neznáme nebo o něm nevíme. Významný rys cizinců spočívá v paradoxní skutečnosti, že jsou známí. Aby člověk mohl být označen za cizince, musí být o něm známa řada věcí.

Podle Baumana jsou všichni lidé osloveni či zasaženi *globalizací. Současný globalizovaný svět stratifikuje na základě kritéria mobility. Jedinec patří buď k tzv. „globálům“, pro které globalizace znamená realizaci ideálů svobody, a kteří stojí na vrcholu hierarchie globálního světa, nebo k tzv. „lokálům“, které proces

globalizace nutí opustit lokální komunity, aniž by byli údajně někde vítáni. Globálové představují turisty, pro které hranice přestávají platit, lokálové tuláky, pro které jsou vymyšleny nové a důmyslnější zátarasy k omezení pohybu. Globálové cestují legálně, pohodlně a rádi, cestování souvisí s potvrzením jejich statusu globálů, jsou vítáni, ale zároveň unikají od důsledků, které jejich celoplanetární pohyb v každé oblasti zanechá, spouští řetězec příčin, které stojí za nesnesitelností života v lokalitě. Lokálové jsou nuceni cestovat, protože jejich svět přestal existovat, cestují nepohodlně, ilegálně, nikdo je nevítá a nemají-li štěstí, jsou deportováni zpět do oblasti, z níž vyšli. Bauman se proto domnívá, že globalizace představuje ambivalentní proces. Pro některé znamená nezávislost na teritoriálních omezeních, pro jiné erozi základů jejich lokality a problémy se ztotožněním se s vlastní komunitou.

Tato nová diferenciací se čím dál tím více promítá do strukturace sociálního prostoru. Globálové rozhodují, lokálové pocítují důsledky jejich rozhodnutí. Zakouší důsledky příčin, které nejsou schopni kontrolovat. Jejich politické instituce ztratily schopnost řešit problémy sužující jejich teritorium, protože moc leží mimo jejich rámec – v globalizovaném světě je vzdálena od politiky a politika od ní. Vznikla situace, v níž jsou lokálové odsouzeni k tomu, aby volili individuální strategie řešení svých potíží i za cenu toho, že nejsou schopni přesně určit původce potíží a kontrolovat širší souvislosti řešení, jež mohou přinést nové problémy hrozivějšího charakteru.

V roce 1992 obdržel Zygmunt Bauman European Amalfi Prize for Sociology and Social Science a v roce 1998 Theodor W. Adorno Award of the City of Frankfurt. Z díla: *Modernity and the Holocaust* (Modernita a holocaust, 1989), *Intimations of Postmodernity* (Úvahy o postmoderní době, 1992), *Globalization: The Human Consequences* (Globalizace: Důsledky pro člověka, 1998), *Liquid Modernity* (Tekutá modernost, 2000).

Beda Venerabilis (Ctihodný, 672/673, u Wearmouthu, Anglie – 27. 5. 735, klášter Jarrow, Anglie), anglosaský mnich, překladatel, učenec a básník; jeden

z tvůrců středověké vzdělanosti, který je kvůli svým etnografickým a historickým spisům řazen mezi zakladatele tzv. *biblické antropologie. Většinu produktivního života pravděpodobně strávil v Northumbrii v kláštorech sv. Petra a sv. Pavla ve Wearmouth-Jarrow v dnešní severní Anglii. Místní knihovna tehdy obsahovala několik set knih a byla zdaleka největší na Britských ostrovech. Již za svého života proslul jako polyhistor a díky dvaceti čtyřem svazkům spisu *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* (Církevní dějiny anglického lidu), které dokončil v devětapadesáti letech, získal titul „otec anglické historiografie“.

Beda Venerabilis je jediným Angličanem, jehož umístil *Dante do *Ráje* (X, 130), a který byl oficiálně vyhlášen za Učitele Církve (1899). Historik vědy George Sarton nazval osmé století „věkem Bedy“ s ohledem na obrovský vliv, který si ve své době Beda svou učeností a autoritou získal.

Bell, Daniel (10. 5. 1919, New York City, New York, USA), americký sociolog a publicista. Ve 30. a 40. letech se aktivně podílel na levicovém hnutí, v poslední době patří k představitelům neokonzervatismu. Jako jeden z prvních zdůvodnil a rozvinul koncepci postindustriální společnosti v souvislosti s novou úlohou vědy, informací a vědění. Z díla: *The End of Ideology* (Konec ideologie, 1960), *The Coming of Post-Industrial Society* (Příchod postindustriální společnosti, 1973).

Benedictová, Ruth Fulton (5. 6. 1887, Norwich, New York, USA – 17. 9. 1948, New York City, USA), americká kulturní antropoložka; představitelka *konfiguracionismu. Studovala literaturu a poezii na Vassar College; po roce 1909 pracovala jako učitelka a věnovala se sociální práci. Její první významnější prací byla kniha o anglické spisovatelce a bojovnici za ženská práva Mary Wollstonecraftové (1759–1797). V roce 1919 zahájila Benedictová studia antropologie na New School for Social Research v New Yorku, kde k jejím učitelům náleželi Alexander Goldenweiser a Elsie Clews Parsonsová. Od roku 1921 psala pod vedením Franze *Boase na Kolumbijské univerzitě disertační

práci na téma *The Concept of the Guardian Spirit in North America* (Pojetí ochranného ducha v Severní Americe). Působila jako asistentka Franze Boase a v letech 1922 až 1926 prováděla terénní výzkum indiánských kmenů Zuňi, Serrano, Cochiti a Pima, žijících na jihozápadě Spojených států amerických. V roce 1931 byla jmenována na Katedře antropologie Kolumbijské univerzity odbornou asistentkou a roku 1948, krátce před svou smrtí, řádnou profesorkou. V roce 1939 byla zvolena viceprezidentkou a o sedm let později prezidentkou Americké antropologické asociace.

Kniha Ruth Benedictové *Patterns of Culture* (Vzorce kultury, 1934, česky 1999) je pokládána za pravděpodobně nejčtenější antropologickou studii anglosaského světa. Benedictová prohloubila a radikalizovala ideu sociálního relativismu, kterou v americké antropologii razil Franz Boas. Zdůraznila, že normy v různých kulturách představují široké rozpětí, které se vymyká morálně etickému hodnocení. Propracovala koncept integrovanosti kultury a zabývala se vlivem kulturních vzorců na chování jedinců: Každý jedinec nese charakteristiku obecných kulturních rysů a jedná podle kulturních vzorců své společnosti. Kultury jsou svojí povahou analogické lidským osobnostem, to znamená, že každá kultura je koherentní, komplexní a jedinečná entita, jejíž vysoce strukturované vnitřní vztahy vytvářejí množství významových rovin. Velkým zdrojem inspirace byla pro ni kniha Oswalda *Spenglera *Der Untergang des Abendlandes* (Zánik Západu, 1918–1922). Spengler rozlišil dvě kontrastní osudové ideje – psychické konfigurace západních dějin: apollinskou klasického světa a faustovskou světa moderního. Apollinský člověk žil v uspořádaném kosmu, který harmonicky korespondoval se stavem jeho duše. Naproti tomu pro faustovského člověka moderní éry toužícího po nekonečnu je konflikt podstatou a smyslem existence. Relevantnost Spenglerovy teze se Ruth Benedictová pokusila prokázat na příkladu několika domorodých kultur. Vycházela přitom především z vlastního terénního výzkumu Pueblanů (*Zuňiů a *Hopiů) obývajících pouštní oblasti jihozápadu Spojených států amerických,

Boasových poznatků o indiánských kmenech severozápadního pobřeží Pacifiku (především *Kwakiutlů) a z výzkumu *Dobuanů žijících na ostrově východně od Nové Guineji, který prováděl novozélandský antropolog Reo F. Fortune (1903–1979). Základní rozdíl mezi kulturou a psychologickými dispozicemi severoamerických *Pueblanů a *Kwakiutlů se Ruth Benedictová pokusila uchopit prostřednictvím pojmů apollinský a dionýský, které použil Friedrich *Nietzsche ve spise *Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik* (Zrození tragédie z ducha hudby, 1872). V průběhu 2. světové války Ruth Benedictová pracovala v Office of War Information ve Washingtonu, kde se věnovala „studiu kultur na dálku“ (*studying culture at a distance*). Postupně se zabývala Rumunskem, Holandskem, Německem a Thajskem.

Největší proslulosti dosáhl její rozbor japonské civilizace shrnutý v knize *The Chrysanthemum and the Sword: Patterns of Japanese Culture* (Chryzantéma a meč: Vzorce japonské kultury, 1946) představující originální pokus uplatnit konfiguracionistický model při výkladu kolektivní povahy moderního národa.

Beneš, Jan (6. 5. 1935, Hradečná – 2. 11. 1998, Brno), český antropolog; profesor a vedoucí Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně (1993–1998). Po absolvování gymnázia ve Znojmě vystudoval v letech 1956 až 1961 biologii na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, doktorát a kandidaturu věd získal na Univerzitě Karlově v Praze v roce 1968. V letech 1961–1990 působil jako asistent a odborný asistent na Oddělení antropologie Katedry zoologie a antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity. Teprve v roce 1991 mu byla umožněna habilitace (habilitační práce: *Homo sapiens sapiens: Hominizace ve světle biologických, behaviorálních a sociokulturních adaptací*), v roce 1992 byl jmenován profesorem antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity a v roce 1993 získal vědeckou hodnost DrSc. Stal se postupně proděkanem Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity, členem vědeckých rad fakulty i univerzity, místopředsedou Správní rady *Nadace Universitas

Masarykiana, zástupcem šéfredaktora *Univerzitních novin*, členem redakční rady mezinárodního časopisu **Anthropologie*, místopředsedou brněnské pobočky **České společnosti antropologické*, dlouholetým koordinátorem programů *Tempus* a *Socrates* na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity.

V rámci své rozsáhlé pedagogické, vědecko-výzkumné i společenské činnosti snad největší úsilí věnoval znovuoobnovení samostatné Katedry antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně, což se mu podařilo v roce 1993. Po ustavení katedry v uvedeném roce byl jmenován jejím vedoucím. Se svými spolupracovníky Jaroslavem **Malinou* a Vladimírem **Novotným* akreditoval magisterské a doktorské studium a založil samostatný obor antropologie, orientovaný podle „sukovské tradice“ i podle nových idejí, zejména anglo-americké antropologie, na antropologii celostní – bio-socio-kulturní, k čemuž jej, kromě zmíněného, inspirovaly jeho pobyty na Harvardově univerzitě v USA (1990) a Cambridgeské univerzitě ve Velké Británii (1992). Přednášel studentům specializace antropologie i biologům o evoluci a ekologii člověka, o evolučních teoriích a učil je metodice studia variability současné populace. Byl sice školením i svým vědecko-pedagogickým zaměřením biologickým antropologem, ale zároveň přesvědčeným stoupencem celostního zkoumání člověka v sepětí biologické a sociokulturní antropologie, jak to vyplývalo ze „sukovské tradice“, z jeho znalosti moderní světové antropologie (již v 70. letech budily výsledky jeho práce uznání zahraničních antropologů) i z diskusí, které v hloubi předlistopadových časů vedl se svým kolegou archeologem a sociokulturním antropologem Jaroslavem Malinou.

Ve vědecké práci se zaměřil zejména na studium živé populace. Velkým přínosem byly jeho studie variability a adaptability národnostních menšin v Evropě, zejména Cikánů (Romů) a dále vietnamských studentů. V rámci Mezinárodního biologického programu se podílel na rozsáhlém výzkumu tělesné charakteristiky průmyslové populace v Československu. Věnoval se též výzkumu dvojčat a dermatoglyfice. V posledním období se zabýval ekologií

člověka a řešil bioekologické a kulturní otázky spojené s evolucí *Homo sapiens sapiens*. O těchto tématech publikoval kolem dvou set studií v našich a zahraničních časopisech a několik knih – *Homo sapiens sapiens: Hominizace ve světle biologických, behaviorálních a sociokulturních adaptací* (1989), *Člověk* (1994). Věnoval se též vědecko-naučné literatuře a beletrii – *Tajemství pana Dawsona* (1975), *Opředení mocným kouzlem* (1984). Nejlepším dokladem Benešova interdisciplinárního rozvažování je jeho opus magnum *Člověk*, za nějž obdržel prestižní Cenu Josefa Hlávky za rok 1995 udělenou společně Nadací Český literární fond a Nadací „Nadání Josefa, Marie a Zdeňky Hlávkových“; v témže roce získal i Cenu Nadace Universitas Masarykiana jako „ocenění invenčního díla v oblasti vědy, umění a kultury, které otevřelo nové prostory, přispělo k vytváření inspirujících vazeb mezi různými vědeckými disciplínami i mezi vědou a uměním a přitažlivě zprostředkovalo poznání široké veřejnosti“.

Bernard, Claude (12. 7. 1813, Saint-Julien, Francie – 10. 2. 1878, Paříž, Francie), francouzský fyziolog; profesor fyziologie na pařížské Sorbonně. Jako první formuloval pojem *homeostáza a učinil řadu průkopnických objevů v oblasti vnitřní sekrece, zažívání i krevního oběhu. Je považován za zakladatele moderní *fyziologie.

Bernier, François (1620, Joué-Etiou, Anjou, Francie – 1688, Paříž, Francie), francouzský lékař, filozof a cestovatel; autor první známé klasifikace lidských ras založené na biologické odlišnosti. Vystudoval Collège de Clermont, kde se setkal se Cyranem de Bergerac, Molièrem a Pierrem Gassendim (1592–1655), v jehož službách působil jako sekretář. V roce 1647 navštívil jako doprovod vyslance d'Arpajona Polsko a Německo. Roku 1652 dokončil studia medicíny v Montpellier. V roce 1654 odjel do Sýrie, navštívil Egypt a ve stopách Pierra Malherba (který se vrátil z Indie v roce 1609) a Jeana Baptisty Taverniera dorazil do Indie, na dvůr Velkých Mughalů, kde žil až do roku 1671. Bernier působil osm let jako Aurangzébův osobní lékař. Dopisy, které Bernier zasílal z Indie, veřejně předčítal Jean Chapelaine v domě kancléře Pierra Séguiera (1588–

1672), kde Akademie věd pořádala učená shromáždění. Z Bernierovy korespondence čerpali později Charles Augustin Sainte-Beuve (1804–1869) a Victor Pavie (1808–1886).

Pravděpodobně nejvýznamnějším Bernierovým činem bylo získání sbírky *upanišad, které nechal přeložit ze sanskrtského originálu do perštiny Dar Šikoh, syn šáha Džahána, Aurangzébův bratr a pozdější oběť jeho represí. Vizionář Dar Šikoh byl fascinován srovnáváním světových náboženství. Převedení upanišad do perštiny bylo dílem pandítů, které Dar Šikoh svolal v roce 1656 do Dillí. François Bernier, jenž znal překladatele osobně, získal jednu kopii. Později byla uložena v Paříži v Bibliothèque du Roi, kde ji ve druhé polovině 18. století přeložil do francouzštiny a latiny Abraham Hyacinth Anquetil-Duperron. Bernierovy spisy těžící z indického pobytu zahrnují *Voyage dans les États du Grand Mogol* (Cesta do Států Velkého Mogula, 1668), *Histoire de la dernière révolution des Etats du Grand Mogol* (Historie poslední revoluce v říši Velkého Mogula, 1670), *Memoire sur le quiétisme des Indes* (Pojednání o kvietismu Indů, 1688) a studie *Introduction à la lecture de Confucius* (Úvod do četby Konfucia, 1688). Kompletní vydání Bernierových *Voyages* včetně dvou nejvýznamnějších filozofických dopisů o Indii (Chardinovi z roku 1661 a Chapelainovi z roku 1668) pochází z roku 1699. V dubnu 1684 vydal Bernier anonymně pod názvem *Nouvelle division de la Terre, par les différentes espèces ou races d'hommes qui l'habitent* (Nové rozdělení Země podle druhů neboli ras lidí, které ji obývají) v *Journal des savants* klasifikaci lidstva do čtyř ras, z nichž první obývá Evropu (bez Laponska), západní Asii včetně Indie, severní Afriku a Ameriku (v tomto případě měl určité pochybnosti), druhá subsaharskou Afriku, třetí východní Asii a čtvrtá rasa Laponsko.

Binford, Lewis Roberts (21. 11. 1929, Norfolk, Virginia, USA), americký archeolog a antropolog; profesor na univerzitě v Albuquerque a poté v Dallasu. Teoretik a kritik základních archeologických metod a konceptů; zakladatel tzv.

*nové archeologie. Vedl etnoarcheologické výzkumy v Arktidě a Austrálii a provedl kritickou revizi řady klasických nalezišť, zejména *starého paleolitu a *středního paleolitu (Ambrona, *Čou-kchou-tien, *Olduvai, Torralba). Z díla: *An Archaeological Perspective* (Archeologická perspektiva, 1972).

Bláha, Pavel (20. 11. 1943, Červený Újezd u Písku, Česká republika), český biologický antropolog; docent *Katedry antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, zástupce vedoucího katedry. V letech 1961–1966 studoval na Přírodovědecké fakultě UK v Praze obor biologie a chemie se specializací v antropologii. V roce 1970 získal titul RNDr., v roce 1989 titul CSc. V letech 1995–1996 vedl blokovou výuku fyzické antropologie na *Katedře antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně, kde se v roce 1997 také habilitoval. V období 1968–1974 pracoval jako odborník-antropolog na Kriminologickém ústavu Federálního ministerstva vnitra. V roce 1974 musel odejít pro údajnou politickou nezpůsobilost (v roce 1991 byl plně mimosoudně rehabilitován). V oboru počal znovu pracovat od roku 1976 do roku 1998 v Ústavu sportovní medicíny Ministerstva zdravotnictví v Praze (původně Oddělení zdravotního zajištění vrcholového sportu a poté Ústavu národního zdraví pro vrcholový sport). Od roku 1994 působí na Katedře antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

V odborné práci se zabývá především růstovou a vývojovou antropologií, variabilitou české populace a vypracováním podkladů pro vytvoření programů automatického hodnocení antropologických dat. Dvaadvacet let pracoval v oblasti funkční a sportovní antropologie. V letech 1980 až 1988 byl členem Zdravotnické rady Ústředního výboru ČSTV a předsedou komise sportovní antropologie. V této souvislosti organizoval a vedl řadu odborných seminářů a četné antropologické výzkumy zaměřené na vývoj současného člověka (1980, 1985, 1990, 1991, 1995–1996, 1997–1999, 1999–2000, 2001). Hlavním přínosem výše uvedených výzkumů, díky dlouhodobému sledování tělesného

rozvoje naší populace širokého věkového rozpětí (od narození do 70 let), bylo vypracování reprezentativních referenčních standard širokého spektra tělesných parametrů, které byly kompletně publikovány. Tyto studie umožňují kvalitně monitorovat tělesný rozvoj a jeho změny – jak jednotlivců, tak celých skupin probandů. Na základě uvedených výzkumů byl vypracován program automatického hodnocení antropologických dat ANTROPO (první verze vytvořená již v roce 1978 byla postupně inovovaná, v současné době je poslední verze 7). Kromě antropologie mají získaná data široké uplatnění například v pediatrii, endokrinologii, plastické chirurgii, stomatochirurgii, obezitologii, výživě, ergonomii atd. Rovněž slouží jako materiál pro srovnání s jinými populacemi. V oblasti sportovní a funkční antropologie se věnoval vypracování optimálních typů tělesné stavby pro jednotlivé druhy sportů nebo herní disciplíny. Od roku 1989 řeší fenomén dětské obezity v integrálním pojetí (z hlediska antropometrického, biochemického, endokrinologického, genetického a klinického). Byl hlavním řešitelem již třetího grantu týkajícího se dětské obezity. Jako člen European Childhood Obesity Group je zapojen do řešení problematiky dětské obezity rovněž na mezinárodním poli. Jeho odbornou činnost prokazuje i aktivní účast na více než deseti výzkumných grantech (ve třech hlavním řešitelem). Kromě problematiky dětské obezity se významně podílel na organizaci a provedení VI. Celostátního výzkumu dětí a mládeže 2001. Je členem deseti našich a zahraničních vědeckých společností. Mimo jiné je koordinátorem EUROBIO (The European Association of University Departments and Faculties of Biology) pro Českou republiku. V letech 1998 až 2005 byl předsedou *České společnosti antropologické. V roce 2002 byl zvolen členy European Anthropological Association (EAA) do koncilu EAA za Českou republiku. Od roku 1975 byl předsedou šesti organizačních výborů kongresů a symposií, a to našich i s mezinárodní účastí (mimo jiné IV. mezinárodního kongresu dr. Aleše Hrdličky v roce 1999 a 12. Workshopu ECOG v roce 2002); v roce 2003 byl prezidentem organizačního výboru „International

Anthropological Congress – Anthropology and Society“, věnovaného 60. výročí úmrtí dr. Aleše *Hrdličky, který se konal ve dnech 22.–24. května 2003 v Praze; v řadě dalších byl členem organizačních výborů. Pravidelně se aktivně účastní našich a zahraničních vědeckých konferencí, a to nejen antropologických.

Bláhova publikační činnost je rozsáhlá v našem i mezinárodním měřítku. Důraz klade na časné monografické publikování komplexních výsledků provedených výzkumů (13 monografií, vybrané kapitoly v šesti učebních textech, 11 příruček, grafů a tabulek, více než 150 dalších publikací v časopisech a sbornících našich a zahraničních), v polovině z nich je prvním autorem. Za zásluhy o českou antropologii mu byla udělena v roce 1995 *Pamětní medaile dr. Aleše Hrdličky. Kontakt: Doc. RNDr. Pavel Bláha, CSc., Katedra antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Viničná 7, 128 44 Praha 2, e-mail: blaha@natur.cuni.cz

Blázek, Vladimír (21. 1. 1952, Praha, Česká republika), český antropolog; odborný asistent, zástupce vedoucího Katedry antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. Vystudoval Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, titul RNDr. získal v roce 1981, kandidátskou disertační práci obhájl v roce 1983. Po vědecké aspirantuře pracoval v Psychologickém ústavu AV ČR (1878–1991), následně působil v Centru pro studium vysokého školství a na středních a vyšších odborných školách. Od roku 2000 učí na Katedře antropologie Fakulty filozofické (dříve Fakulty humanitních studií) Západočeské univerzity v Plzni a externě i na Katedře antropologie a genetiky člověka Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

Počáteční období odborné a vědecké činnosti je spojeno jednak se studiem těhotných žen v rámci spolupráce s II. gynekologicko-porodnickou klinikou, jednak s auxologickou problematikou, v jejímž rámci se podílel na rozsáhlém antropometrickém výzkumu českých a slovenských dětí a mládeže. Z tohoto období vznikla monografie *Růst dětí a mládeže* (Praha: Academia, 1989), jejímž je spoluautorem. Působení v Psychologickém ústavu AV ČR jej přivedlo

k zájmu o problematiku biologických základů chování člověka, respektive etologie člověka a primátů a následně i o evoluci mozku. V této oblasti spočívá těžiště jeho pedagogické a vědecké činnosti. Je spolueditorem například sborníků *Evoluce a antropologie recentních populací* (Plzeň: Aleš Čeněk, 2003), *Dějiny, rasa a kultura* (Plzeň: Vlasta Králová, 2005) a *Biologická a sociální dimenze člověka* (Plzeň: Vlasta Králová, 2006) a autorem skript *Základy neurofyzologie a neuroanatomie člověka: Antropologie chování*, 1 (Plzeň: Aleš Čeněk, 2006). Kontakt: RNDr. Vladimír Blažek, CSc., Katedra antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity, Tylova 18, 301 25 Plzeň, e-mail: blazek.vladimir@seznam.cz.

Blumenbach, Johann Friedrich (11. 5. 1752, Gotha, Německo – 22. 1. 1840, Göttingen, Německo), německý lékař, antropolog a fyziolog; jeden ze zakladatelů rasové klasifikace (*rasa, *rasismus, *teorie, rasová) lidstva a moderní vědecké antropologie, kterou vymezil jako přírodní nauku o lidských rasách; teprve Edward Burnett *Tylor a zejména Franz *Boas učinili po více než sto letech z antropologie vědu o kultuře. Blumenbachovým programem bylo začlenit lidskou historii do přírodních dějin. Studia lékařství, která zahájil v Jeně, ukončil na univerzitě v Göttingenu v roce 1775 obhajobou disertační práce *De generis humani varietate nativa* (O přirozené rozmanitosti lidského rodu), jež je pokládána za základní dílo rasového členění lidstva.

Blumenbach rozdělil lidstvo do pěti hlavních „odrůd“: evropské, mongolské, etiopské, americké a malajské. Pojem „kavkazská odrůda“ (*varietas*) vytvořil až v roce 1781. V třetím vydání své studie z roku 1795 nahradil linnéovský termín „odrůda“ pojmem *gens*, který byl do němčiny a do dalších jazyků překládán jako „rasa“. Blumenbach, jenž byl *Buffonovým žákem, zastával názor, že jednotlivé rasy se zrodily v důsledku procesu degenerace. Výchozím typem byla kavkazská rasa reprezentovaná soudobými Evropany, jejichž degenerací vznikly rasy etiopská a mongolská. Prostřednictvím jejich opětovného smíšení s rasou kavkazskou se vytvořily dvě „přechodné rasy“, americká a malajská.

Blumenbach dosáhl celoevropské proslulosti a byl zvolen členem řady předních západních vědeckých společností. Jeho nejrozsáhlejším dílem jsou *Collectionis suae craniorum diversarum gentium illustratae decades* (Ilustrované dekády [tj. soubory po deseti buď podle řazení na obrazových tabulích, případně podle jiné klasifikace dotyčné sbírky] lebek různých národů z vlastní sbírky, 1790–1828). Blumenbachovým přítelem byl mimo jiné Johann Wolfgang von *Goethe a mezi jeho žáky náležel Alexander von *Humboldt.

Boas, Franz (9. 6. 1858, Minden, Německo – 22. 12. 1942, New York, USA), americký antropolog a etnolog německého původu; zakladatel moderních amerických antropologických věd zahrnujících čtyři hlavní dílčí disciplíny (kulturní antropologii, fyzickou antropologii, lingvistickou antropologii a archeologii), představitel *difuzionismu a historického partikularismu a jeden z nejvýznamnějších a nejvlivnějších antropologů všech dob.

Franz Boas pocházel ze vzdělané středostavovské židovské rodiny oddané liberálně revolučním myšlenkám roku 1848. Studoval geografii, matematiku a fyziku na univerzitách v Heidelbergu, Bonnu a Kielu. V roce 1881 obhájil disertační práci *Beiträge zur Erkenntnis der Farbe des Wassers* (Příspěvky k poznání barvy vody), která byla silně ovlivněna psychofyzikou Gustava Theodora Fechnera (1801–1887). Na přelomu roku 1882 až 1883 se Boas seznámil v Berlíně s etnologem Adolfem *Bastianem a anatomem, antropologem a patologem Rudolfem *Virchowem, dvěma tehdejšími nejvýznamnějšími představiteli německého antropologického myšlení. V roce 1883 a 1884 se účastnil expedice do Baffinovy země, kde se mezi *Inuity zabýval psychofyzickými výzkumy. Výsledkem ročního pobytu na dalekém severu byla monografie *Baffin Land: Geographische Ergebnisse einer in den Jahren 1883 und 1884 ausgeführten Forschungsreise* (Baffinova země: Geografické poznatky z výzkumné expedice v letech 1883 a 1884), silně ovlivněná *Ratzelovou antropogeografickou školou. Po návratu z Baffinovy země působil Franz Boas od roku 1885 pod vedením Adolfa Bastiana v

berlinském Královském etnografickém muzeu (Königliches Museum für Völkerkunde) a následujícího roku se stal soukromým docentem (Privatdozent) geografie. Svůj příští výzkum hodlal uskutečnit mezi nativními kmeny amerického severozápadního pobřeží Pacifiku, především na území Britské Kolumbie. Vzestup antisemitismu a nevalné akademické vyhlídky jej přiměly přesídlit do Spojených států amerických, kde od ledna 1887 vystřídal různá zaměstnání (editor vědeckého časopisu *Science*, docent psychologie na Clarkově univerzitě, vedoucí antropologické sekce světové výstavy v Chicagu, kurátor v American Museum of Natural History). Roku 1896 se stal asistentem fyzické antropologie na Kolumbijské univerzitě, na níž v roce 1899 obdržel řádnou profesuru. Mezitím vedl polemiku s americkými badateli, kteří navazovali na *evolucionistickou antropologii Lewise Henryho *Morgana, například s Johnem Wesleyem Powellem (1834–1902) a Otisem Tuftonem Masonem (1838–1908), a realizoval systematický terénní výzkum na americkém Severozápadě především u Cimšjanů, Heilcuků, *Kwakiutlů a *Tlingitů.

Boas využil první americkou Katedru antropologie na Kolumbijské univerzitě k budování institucionální základny svého pojetí antropologie. Mezi Boasovy žáky náležely osobnosti jako Ruth *Benedictová (1887–1948), Ruth Leah Bunzelová (1899–1990), Alexander Goldenweiser (1880–1940), Esther Schiff Goldfranková (1896–1997), Alfred Irving Hallowell (1892–1974), Melville *Herskovits (1895–1963), Alfred *Kroeber (1876–1960), Ruth Landesová (1908–1991), Alexander Lesser (1902–1985), Robert H. *Lowie (1883–1957), Margaret *Meadová (1901–1978), Ashley Montagu (1905–1999), Paul Radin (1883–1959), Edward *Sapir (1884–1939), Leslie Spier (1893–1961), Gene Weltfishová (1902–1980) a mnozí další, kteří zaujímali v americké antropologii dominantní postavení více než polovinu století.

Boas zdůrazňoval, že hlavní konceptuální nástroje porozumění kultuře spočívají v rekonstrukci historického působení vnějších kulturních vlivů a stanovení psychologických dispozic dané populace, které tyto externí podněty

modifikují a přetvářejí v specifickou konfiguraci, jež je v souladu s psychologickou povahou komunity. Tímto způsobem sloučil historický partikularismus s německou etnopsychologickou tradicí, reprezentovanou Wilhelmem von Humboldtem a zakladateli *Völkerpsychologie* Moritzem Lazarusem a Heymannem Steinthalem. Stále diskutována je metodologie Boasovy kritiky rasové teorie a klasifikace vedené z pozic lamarckismu (*Changes in Bodily Form of Descendants of Immigrants* [Změny tělesného vzhledu u potomků imigrantů], 1912) a Franzi Boasovi je často vytýkáno, že v jeho obhajobě sociálního determinismu proti determinismu biologickému, eugenicě a rasové ideologii převážila ideologická předpojatost nad odbornými argumenty a vědeckou věrohodností. Boasovy práce zahrnovaly například *The Mind of Primitive Man* (Mysl primitivního člověka, 1911), *Primitive Art* (Primitivní umění, 1927), *Anthropology and Modern Life* (Antropologie a moderní život, 1928), *General Anthropology* (Obecná antropologie, 1938, se spoluautory), *Race, Language and Culture* (Rasa, jazyk a kultura, 1940).

Bodin, Jean (1529 nebo 1530, Angers, Francie – červen 1596, Laon, Francie), francouzský právník, historik, filozof a politický myslitel. Jeho teorie o vlivu geografických a klimatických podmínek na lidské zvyky, morální pravidla a instituce představuje spojovací článek mezi středověkým učením o klimatech a novověkými Montesquieuovými tezemi. V roce 1571 vstoupil do služeb vévody z Anjou a v letech 1576 až 1577 se jako delegát Třetího stavu účastnil zasedání generálních stavů v Blois. Bodin byl židovského původu a celý svůj život prožil v období náboženských a občanských nepokojů, a proto nepřekvapí, že jeho politické myšlení odráží jak hlubokou touhu po obnovení integrity politické společnosti, tak i náboženské hledání osobní jistoty. Roku 1580 však uveřejnil příručku určenou vyšetřovatelům čarodějnictví (*De la démonomanie des sorciers* [O démonománii čarodějů]). Bodin, který byl umírněným stoupencem galikanismu a královské autority, přivítal v roce 1594 příchod Jindřicha IV. k moci.

Základním dílem Bodinovy politické teorie je *Les six livres de la République* (Šest knih o republice, 1576), jež bývá vyzdvihována pro svou definici svrchovanosti jako neohrazené a nedělitelné moci tvořit obecné zákony, která nepřipouští možnost poddaných se proti těmto zákonům bránit. Bodinovo myšlení tvoří jeden ze základních ideologických pilířů monarchického *absolutismu a představuje významné impulzy k formulaci sekulárního a utilitárního pojmu svrchovanosti v jeho dnešním chápání.

Bonnet, Charles (13. 3. 1720, Ženeva, Švýcarsko – 20. 5. 1793, Ženeva, Švýcarsko), švýcarský botanik, zoolog a filozof; objevitel *partenogeneze u mšic. Teorii *preformismu dovedl ke krajnosti založené na absurdní krabičkové teorii (německy: *Einschachtelungstheorie*, francouzsky: *emboîtement*), jejíž podstatou bylo tvrzení, že každý ženský organismus má ve svém vajíčku zárodky všech svých budoucích potomků. Všichni lidé byli podle této představy stvořeni jako do sebe zasunuté krabičky již v těle Evině. Počet těchto zárodků v Evině ovariu činil asi 200 milionů. Konec lidstva prý nastane, až se tato zásoba vyčerpá. Základem těchto Bonnetových teorií byla právě pozorování partenogeneze u mšic. V určitých směrech si však asi uvědomoval absurdnost této představy. Vyjádřil to především tvrzením, že spíše než hmotnou, mají tyto zárodky podstatu duchovní. Musel rovněž připustit, že i v jiných částech těla než v ovariu se tyto zárodky nacházejí, jinak by nedokázal vysvětlit výsledky svých regeneračních pokusů.

Bonnetova teorie do sebe vložených zárodků má i zajímavý aspekt fylogenetický, neboť podle Bonneta nejsou tyto zárodky stejné, ale jejich vzhled a podstata se postupně zdokonalují. Zastával dříve než Georges *Cuvier představu o katastrofách, při nichž byla většina forem života zničena a z přeživších zárodků povstal nový život. Podobně jako Georges *Buffon se domníval, že v přírodě neexistují ostré hranice mezi druhy. Představoval si řadu přírodních bytostí uspořádanou v „une échelle des etres naturels“ („žebřík

přírody“), který pokračuje od nejjednodušších anorganických elementů přes říši minerálů, rostlin a zvířat až k člověku.

Bordes, François (30. 12. 1919, Rives, Francie – 30. 4. 1981, Tucson, Arizona, USA), francouzský archeolog a geolog; specialista na paleolit a geologii kvartéru, profesor univerzity v Bordeaux a zakladatel tamního Ústavu pro kvartér. Vedl řadu výzkumů v jihozápadní Francii (Combe Grenal, Corbiac, Pech de l'Azé), je autorem klasické typologie *starého paleolitu a *středního paleolitu, byl znamenitým experimentálním archeologem (replikace technologie kamenné industrie paleolitu) a zejména proslulým pedagogem. Z díla: *Typologie du Paléolithique ancien et moyen* (Typologie starého a středního paleolitu, 1961, reedice 1988).

Boucher de Crévecoeur de Perthes, Jacques (10. 9. 1788, Rethel, Francie – 5. 8. 1868, Abbeville, Francie), francouzský archeolog a vzdělanec s širokými kulturními zájmy. Od roku 1844 nalézal v údolí řeky Sommy kamenné štípané nástroje, jež jako první přisoudil člověku, který žil na Zemi v „době před potopou“; později, v roce 1865, bylo toto období nazváno *paleolitem.

Braidwood, Robert J. (29. 7. 1907, Detroit, Michigan, USA – 15. 1. 2003, Chicago, Illinois, USA), americký archeolog; profesor na The University of Chicago. Ve spolupráci s přírodovědci učinil řadu základních terénních objevů v jihozápadní Asii a Iráku, zejména v souvislosti se vznikem *zemědělství. Autor monografií o těchto objevech a učebnic archeologie a prehistorie. Z díla: *The Near East and the Foundations for Civilization* (Blízký východ a základy civilizace, 1952), *Prehistoric Men* (Pravěcí lidé, 1974).

Brain, Charles Kimberlin (... 1931 ...), jihoafrický biolog a geolog; ředitel v Museum of Transvaal v Pretorii. Zabývá se široce založenými ekologickými výzkumy života nejstarších lidských předků; díky tomuto přístupu zpochybnil existenci Raymondem *Dartem definované *osteodontokeratické industrie v prostředí australopitéků. Z díla: *The Hunters or the Hunted? An Introduction to*

African Cave Taphonomy (Lovci nebo lovení? Úvod do tafonomie afrických jeskyní, 1981).

Brent, Berlin (... , 1936, ...), americký antropolog; představitel *kognitivní antropologie. Zabýval se srovnávacími výzkumy *folktaxonomií v různých kulturách světa, jimiž přispěl k rozvoji *etnovědy. Z díla: *Ethnobiological Classification: Principles of Categorization of Plants and Animals in Traditional Societies* (Etnobiologická klasifikace: Základy kategorizace rostlin a živočichů v tradičních kulturách, 1992).

Breuil, Henri Edouard Prosper, abbé (28. 2. 1877, Mortain/Manche, Francie – 14. 8. 1961, L'Isle-Adam/Val-d'Oise, Francie), francouzský archeolog a etnolog; profesor na Collège de France a v Ústavu paleontologie člověka (Institut de Paléontologie Humaine). Byl jedním z nejvýznamnějších archeologů v první polovině 20. století; zasloužil se o rozvoj výzkumu paleolitu, zejména paleolitického umění, je autorem poznámek k paleolitu střední Evropy (1925). Z díla: *Quatre cent siècles d'art pariétal* (Čtyři sta století parietálního umění, 1952).

Broca, Pierre Paul (28. 6. 1824, Sainte-Foy-la-Grande u Bergeracu, Francie – 9. 7. 1880, Paříž, Francie), francouzský neurochirurg, anatom a antropolog; zakladatel *antropometrie. V roce 1861 objevil mozkové centrum řeči.

Zkonstruoval základní antropometrický instrumentář, definoval kranio-metrické body na lebce a rozměry lebky a vypracoval metody a techniky měření, které jsou platné dosud. Na jeho popud byla založena v roce 1859 Société d'Anthropologie de Paris a od roku 1860 vydával *Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris*. Založil Laboratoire d'Anthropologie de Paris (1867). V roce 1876 byly ministerstvem povoleny přednášky na nově založené École Pratique de Hautes Études, kde byli jeho spolupracovníky Louis *Manouvrier (1850–1927) a Paul *Topinard (1830–1912). Broca náleží k těm několika antropologům, kterým byl postaven pomník; stojí na malém náměstí západně od École de Médecine v blízkosti bulváru St. Germain v Paříži.

Budil, Ivo T. (8. 8. 1965, Praha, Česká republika), český antropolog; profesor a vedoucí Katedry antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni a děkan této fakulty (v letech 1999–2005), od roku 2007 prorektor Západočeské univerzity. Vystudoval Přírodovědeckou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, disertační práci obhájil v roce 1994 na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a roku 2001 se habilitoval v oboru Sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Působil na univerzitách v Aix-en-Provence, Lyonu a na Johns Hopkins University v Baltimoru. V letech 1996 až 1998 byl viceprezidentem mezinárodní organizace Language Origins Society a v roce 2002 byl zvolen viceprezidentem Společnosti pro vědu a umění. Od roku 1998 stojí v čele Katedry sociální a kulturní antropologie (od 1. 1. 2004 *Katedry antropologie) Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni. V letech 1999 a 2002 byl zvolen děkanem Fakulty humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni. Člen vědeckých rad Západočeské univerzity, Filozofické fakulty a Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy, Fakulty humanitních studií Univerzity Pardubice, Pedagogické fakulty Západočeské univerzity, Etnologického ústavu Akademie věd České republiky a Orientálního ústavu Akademie věd České republiky. Od roku 2002 člen odborné komise pro společenské vědy Rady pro výzkum a vývoj.

Kromě řady odborných studií a statí je autorem knih *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie* (Praha: Triton, 1992, 1995, 1998, 2003), *Za obzor Západu* (Praha: Triton, 2001) a *Od prvotního jazyka k rase* (Praha: Academia, 2002), *Válka Zuluů: Britsko-zulská válka v roce 1879* (Praha: Triton, 2006). Je nositelem Ceny Josefa Hlávky za rok 2001. Původně se věnoval v rámci biologické antropologie problematice vzniku artikulované řeči a vývoje jazykové kompetence u fosilních předků moderního člověka (*Evolution of Vocal Communication. Evidence from Palaeolaryngology* [Vznik vokální komunikace. Doklady v paleolaryngologii]. In: Bichakjian, B. H. – Chernigovskaya, T. – Kendom, A. – Möller, A. [ed.]: *Becoming Loquens. More Studies in Language*

Origins [Proces vzniku mluvy. Další studie o původu jazyka]. Frankfurt am Main: Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften, str. 15–47, 2000; *A Functional Reconstruction of the Supralaryngeal Vocal Tract of Fossil Hominid from Petralona* [Rekonstrukce funkce supralaryngálního hlasového traktu fosilního hominida z Petralony]. In: Wind, J. – Jonker, A. – Allott, R. – Rolfe, L. [ed.]: *Studies in Language Origins 3*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, Vol. 3, str. 1–19, 1994; *Functional Reconstruction of the Supralaryngeal Vocal Tract of Fossil Human* [Rekonstrukce funkce supralaryngálního hlasového traktu fosilního člověka]. *Human Evolution*, Vol. 9 [1]: 35–52; 1994), od počátku devadesátých let pak rovněž vybraným otázkám indoevropéistiky, především v oblasti srovnávacího náboženství (*Proměny primordiálního jazyka a vznik moderní indoevropéistiky*. In: Holubová, Markéta – Petráňová Lydia – Woitsch, Jiří [ed.]: *Česká etnologie 2000*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, str. 61–75, 2002; *Kulturní a sociální antropologie Indoevropanů*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity, 171 str., 2000; *Mýty a bohové Indoevropanů* (překlad francouzského originálu Georges Dumézil, *Mythes et Dieux des Indoeuropéens*, Flammarion, 1992. Praha: Oikoymenh, 263 str., 1997), od druhé poloviny devadesátých let se zabývá především konstituováním a proměnami moderního antropologického myšlení (*William Robertson-Smith: Od kritické teologie k sociální antropologii*. *Cargo – časopis pro sociální a kulturní antropologii*, Vol. 4 [3, 4], str. 198–219, 2000; *Karl Haushofer, geopolitika a nacismus*. *Střední Evropa*, Vol. 16 [98], str. 73–84, Vol. 16 [99], str. 101–112, 2000; *Giambattista Vico and Poetic Logic as Deep Structure of History*. *Proceedings of University of West Bohemia*, Vol. 2, str. 183–195, 1998; *Mircea Eliade a „věčný návrat fašismu“*. *Kritika a kontext*, 3 [1], str. 68–71, 1998), otázkami kontaktů mezi různými kulturními a civilizačními okruhy, globalizace a modernizace (*Západní vojenská tradice v komparativní perspektivě*. In: Waisová Šárka, a kolektiv, ed., *Bezpečnost a Strategie*,

Východiska – Stav – Perspektivy, str. 61–74. Plzeň: Aleš Čeněk, 2003; *Střet kultur a vzpoura proti modernitě*. In: Budil, Ivo T., a kolektiv: *Střet civilizací? Dominance Západu, nebo dialog světových kultur*, Praha: Evropský literární klub, str. 115–131, 2002; „*Orientální renesance“ a vznik moderní antropologie*. In: Budil, Ivo [ed.], *Antropologické symposium I*. Plzeň: Fakulta humanitních studií Západočeské univerzity v Plzni, 2001) a srovnávací teorií totalitarismu (*Политическая антропология и религия*. In: Печерская, Наталия А., ed., *Наука и вера: Материалы научных семинаров*, str. 24–32. Санкт-Петербург: Высшая религиозно-философская школа, 2003; *Úvahy o povaze a původu totalitarismu*. In: Budil, Ivo – Škanderová, Ivona – Jantschová, Jana, ed., *Transformace české a slovenské společnosti na prahu nového milénia a její úloha v současném globálním světě. Sborník vybraných příspěvků 21. světového kongresu Společnosti pro vědy a umění v Plzni*, str. 85–91. Plzeň: Aleš Čeněk, 2003; *Ideologické zdroje moderního totalitarismu*. *Střední Evropa*, Vol. 17 [104–105], str. 157–170, 2001; *The Ideological Sources of Modern Totalitarianism: An Anthropological Perspective* [Ideologické zdroje moderního totalitarismu. Antropologická perspektiva]. *Proceedings of University of West Bohemia*, Vol. 4 [section 2 – social sciences], str. 33–43, 2001). Pro edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 26. svazek *Zrození moderní rasové teorie: Život a dílo Victora Courteta* (2005). Kontakt: Prof. RNDr. Ivo Budil, Ph.D., DSc., Katedra antropologie Fakulty filozofické Západočeské univerzity v Plzni, Tylova 18, 306 14 Plzeň, e-mail: budil@ksa.zcu.cz.

Buffon, Georges Louis Leclerc, Comte de (7. 9. 1707, Montbard, Francie – 16. 4. 1788, Paříž, Francie), francouzský přírodovědec a matematik. V Paříži náležel mezi přední představitele *osvícenství a přátelil se s *Voltairem. Již v sedmadvaceti letech se stal členem Académie française.

Ve svém nejrozsáhlejším díle *Histoire naturelle, générale et particulière* (Přírodní historie, obecná a dílčí, 1749–1788) shrnul ve třiceti šesti svazcích

veškeré přírodovědecké poznatky své doby; připouští možnost druhů měnit se v čase, v tomto směru považuje podobnost člověka a lidoopů za důsledek takových změn; provedl mimo jiné také klasifikaci lidských ras. Ve spise *Les époques de la nature* (Epochy přírody, 1778) se zabýval vznikem sluneční soustavy; vznik planet považoval za důsledek srážek komet se Sluncem, stáří Země odhadl na 75 000 let.

Buffonovy úvahy o proměnlivosti a změnách druhů ovlivnily pozdější evoluční teorii, zejména její tvůrce – Jeana Baptistu *Lamarcka a Charlese *Darwina.

Burnett, James, lord Monboddó (25. 10. 1714, Monboddó, Kincardineshire, Skotsko – 26. 5. 1799, Edinburgh, Skotsko), skotský právník, spisovatel a filozof; průkopník antropologie. Burnettovy spisy *Of the Origin and Progress of Language* (O původu a vývoji jazyka, 6 svazků, 1774–1792) a *Antient Metaphysics* (Raná metafyzika, 6 svazků, 1779–1799) předznamenalý mnohé přírodovědecké koncepce 19. století, včetně *Darwinovy evoluční teorie.

Buschan, Georg Hermann Theodor (14. 4. 1863, Frankfurt [Oder], Německo – 6. 11. 1942, Štětín, Polsko), německý antropolog, etnograf, lékař a spisovatel. Terénní výzkumy prováděl zejména v západní Africe a ve východní Asii. Jako první použil pojem dentální antropologie v roce 1900 v časopise *Zentralblattes für Anthropologie*, který vydával v letech 1896–1913. Z díla: *Illustrierte Völkerkunde* (Ilustrovaný národopis, 1909), *Das Leben des deutschen Volkes* (Život německého národa, 1922), *Die Sitten der Völker* (Obyčeje národů, 3 svazky, 1914–1920).

Cabanis, Pierre-Jean-Georges (5. 6. 1757, Cosnac, Francie – 5. 5. 1808, Rueil-Malmaison, Francie), francouzský lékař, fyziolog; veřejný činitel v údobí *Velké francouzské revoluce, dědic osvícenských naturalistů a encyklopedistů a vitalistických tezí montpelliérské lékařské školy, jehož teze předznamenalý esencialismus rasové ideologie 19. století. Již během studií medicíny se díky svým zájmům o literaturu a politiku seznámil v salonu, který vedla v Auteuil

vdova po Helvétiovi, s předními představiteli francouzského osvícenství Condillacem, Condorcetem, d'Alembertem, D'Holbachem, Diderotem, Turgotem, Marmontelem, Mirabeauem, de Nemoursem nebo Sieyèsem. Salon v Auteuil navštěvovali rovněž filozof Pierre Claude François Daunou, student exotických populací Constantin François Volney a armádní důstojník a budoucí ideolog Destutt de Tracy. Benjamin Franklin umožnil Cabanisovi stát se 21. července 1786 zahraničním členem Americké filozofické společnosti. Po pádu Bastily Cabanis úzce spolupracoval s Honorém Gabrielem Riquetim de Mirabeauem a podílel se na činnosti politického klubu Společnost 1789, který usiloval o sblížení Lafayettova a Mirabeauova křídla; později se však připojil k jakobínům. Cabanis byl ošetřujícím lékařem Mirabeaua v poslední fázi jeho choroby a musel se v dubnu 1791 ve spise *Journal de la maladie et de la mort de Mirabeau* ([Deník o Mirabeauově nemoci a smrti](#)) hájit z obvinění ze zanedbání lékařské péče. Byl jmenován do pětičlenné komise pověřené dohlížením na správu pařížských nemocnic a své názory na reformu francouzského nemocničního systému shrnul ve spisech *Observations sur les hôpitaux* ([Poznámky o špitálech](#), 1790) a *Quelques principes et quelques vues sur les secours publics* ([Několik pravidel a náhledů týkajících se fungování veřejné zdravotní pomoci](#), 1803). Dne 6. dubna 1795 byl Cabanis jmenován profesorem hygieny a 22. srpna téhož roku se stal členem výboru veřejného vzdělávání. Po založení Francouzského institutu (Institut de France) v říjnu 1795 vystoupil Cabanis v rámci Třídy morálních a politických věd v letech 1796 až 1797 s šesti přednáškami zaměřenými na souvislost mezi lidským fyzickým a morálním bytím a společně s Destuttem de Tracym patřil mezi přední reprezentanty ideologického hnutí.

Ve studii *Rapports du physique et du moral chez l'homme* ([Vztahy mezi fyzickou a morální stránkou člověka](#)), vydané v letech 1795 až 1798, Cabanis předložil materialistickou teorii lidského myšlení, v níž rozvinul Condillacovu tezi, že myšlení je transformovaný vjem, a La Mettrieho karteziánské argumenty

z kontroverzní knihy *L'homme machine* (Člověk stroj, 1748). Cabanisovo pojetí myšlení jako organických „výronů [sekrecí] mozku“ (*la sécrétion de la pensée*) vyvolalo rozpaky a pohoršení a bezpochyby přispělo ke Cabanisově marginalizaci v dějinách západní vědy. S lékařskými obory Cabanis spojoval utopické aspirace; vzdělávací politika založená na jejich poznatcích může podle jeho názoru vytvořit nové lidské schopnosti a smysly a zásadně tak přeměnit lidský druh. Cabanis věřil, obdobně jako *Buffon, *Condorcet, *Lamarck nebo Erasmus Darwin, v dědičnost získaných vlastností a zušlechtování lidstva chápal nejen morálně, ale i biologicky. Cabanis byl jedním z prvních francouzských autorů, kteří použili ve svých textech pojem „antropologie“. Není však zřejmé, zda se Cabanis inspiroval Kantovými přednáškami z roku 1798 nebo knihou *Neue Anthropologie* (Nová antropologie) od lipského lékaře Ernsta Platnera. V dubnu 1798 byl zvolen do shromáždění pěti set a společně se Sieyèsem a dalšími ideology podporoval nástup Napoleona k moci. V posledních letech života se však novému režimu odcizil a stáhl se do ústraní.

Cabanisův intelektuální vývoj dokládá proměnu původního osvícenského univerzalizmu ve vědách o člověku v partikularismus romantismu, přičemž *rasová teorie 19. století představovala jeden z produktů zmíněné transformace.

Callahan, Errett (17. 12. 1937, ...), americký archeolog; představitel moderní *experimentální archeologie. Specializuje se na technologii výroby kamenných nástrojů a dalších archaických technologií. V 60. letech 20. století začínal se štípáním kamene jako samouk. Po dokončení studií nastoupil na počátku 70. let jako profesor antropologie na Commonwealth University v Richmondu (Virginie, USA). Zde záhy založil kurzy Living Archaeology, v nichž kombinoval akademické studium s praktickou výukou technologií a experimentálními terénními kurzy. V 70. letech uskutečnil řadu experimentálních projektů: 1972 – The Old Rag Project (přechodné sídliště ze staršího woodlandského období v Blue Ridge Mountains ve Virginii), 1973 – The Wagner Basalt Quarry Project (přechodné sídliště z období pouštní kultury

v severní Arizoně) a mezi lety 1974 a 1979 – několikafázový Pamunkey Project (zaměřený na subsistenční systém mladšího woodlandského období v Tidewater ve Virginii – živě fungující indiánská vesnice na řece Pamunkey ve Virginii, napodobující život, jaký v té oblasti vedli indiáni před příchodem evropských kolonistů) aj.

Díky těmto komplexně pojatým projektům, zahrnujícím vše od replikace technologií po stavbu domů, se podařilo shromáždit velké množství dat, která významně obohatila experimentální archeologii a přispěla k porozumění hlavně technologiím sledovaných období. V této etapě výzkumu navázal Callahan spolupráci s dánskými, nizozemskými a švédskými archeology zkoumajícími archaické technologie, jež kromě jiného vedla k založení zpravodaje *The Flintknappers Exchange*, určeného pro výzkumníky v oboru technologie štípaní kamene.

V 80. letech Callahan překročil hranice experimentální archeologie a svých zkušeností s technologií štípaní využil v oblasti umění (ve známost vešly především jeho fantazijní kamenné nože inspirované dlouholetým studiem dánských pazourkových dýk z přelomu pozdní doby kamenné a doby bronzové). Tímto počinem otevřel nové pole pro štípaní kamene. V 80. letech také započal (nyní již „osvobozen“ od akademického prostředí) nabízet praktické semináře doma v „Cliffside“ v Lynchburgu ve Virginii, kde se dodnes sjíždějí zájemci o technologii štípaní. V prosinci 1989 se díky Callahanově iniciativě sešla skupina pedagogů a praktiků v oblasti archaických technologií v Gastonii v Severní Karolině a založila The Society of Primitive Technology. Z díla: *The Pamunkey Project Phases I and II (Projekt Pamunkey, fáze I a II)*. *Experimental Archeology Papers*, 4 (1976).

Campanella, Tomasso (vlastním jménem Giovanni Domenico Campanella, 5. 9. 1568, Steniano nedaleko města Stilo, Itálie – 21. 5. 1639, Paříž, Francie), italský sociální utopista a filozof; člen dominikánského řádu. Pokusil se smířit požadavky nové vědy s křesťanskými dogmaty. Proslul zejména svou koncepcí

ideálního státu (Sluneční stát), inspirovanou *Platónem a Thomasem *Morem, ale posunutou k radikalismu, zejména v oblasti společenství majetku a žen.

Z díla: *La città del Sole* (Sluneční stát, 1602, publikováno 1623).

Camper, Petrus (11. 5. 1722, Leyden, Nizozemsko – 7. 4. 1789, Hague, Nizozemsko), holandský lékař a anatom; jeden z průkopníků *kranioetrie. Studoval v Anglii a ve Francii, od roku 1749 působil v Amsterdamu a po roce 1763 na univerzitě v Groningenu.

Camper navázal na dlouhou antropologickou tradici, která v pozadí přírodní rozmanitosti hledala ideální esteticky dokonalé typy a jejichž představiteli byli kromě *Platóna a *Aristotela renesanční a raně novověcí autoři Pierre Belon de Mans, Marco Aurelio Severino, Claude Perrault, Jan *Swammerdam a Gottfried Wilhelm *Leibniz. Camperova morfologická teorie, založená na metamorfóze anatomické stavby obratlovců, kterou poprvé prezentoval v přednášce proslovené roku 1778, zaujala Denise *Diderota a především Johanna Wolfganga *Goetha, jehož podle Petera Hannse Reilla inspirovala k vlastní teorii ideálních typů.

Petrus Camper se ve svém studiu kranialní morfologie pokusil na základě měření tzv. faciálního úhlu prokázat, že estetická kvalita a krása je odrazem biologické a mentální nadřazenosti. Camper nicméně zůstal monogenistou (vedl například polemiky s polygenistou Johannem Meckelem) a potíral předsudky vůči mimoevropským populacím. Z díla: *Demonstrationes anatomico-pathologicae* (Anatomicko-patologické demonstrace, 1760–1762, 2 díly).

Carter, Howard (9. 5. 1874, Kensington, Anglie – 2. 3. 1939, Londýn, Anglie), anglický archeolog a egyptolog. Od roku 1891 prováděl archeologické výzkumy a rekonstrukční práce na různých egyptských lokalitách. V roce 1922 objevil v Údolí králů ve staroegyptském Vesetu téměř neporušenou hrobku *faraona *Tutanchamona; tento objev, který publikoval v letech 1923 až 1933 v třísvazkové knize, je všeobecně považován za jeden z nejvýznamnějších archeologických objevů 20. století. Tutanchamonův hrob je dosud jediným příkladem toho, jak bohatá byla výbava královských pohřbů, a široce dokumentuje skvělou úroveň výtvarného umění a uměleckého řemesla v dobách Nové říše po Achnatonově filozofickém převratu. Z díla: *The Tomb of Tut-ankh-Amen* (Hrobka Tutanchamona, 3 svazky, 1923–1933; česky publikován 1. svazek: Carter, H. – Mace, A. C., *Hrobka Tut-anch-amonova*, 1926).

Casas, Bartolomé de las (srpen 1474, Sevilla, Španělsko – 17. 7. 1566, Madrid, Španělsko), španělský historik Ameriky, biskup v mexickém Chiapasu. Proslul jako ochránce *indiánů. V obraně domorodců dosáhl dílčích, spíše

teoretických úspěchů, jež se projevily ve vydání některých španělských zákonů – v praxi však jen málo dodržovaných.

Z jeho ohromného písemného dědictví, které čítá na 75 knižních položek, mají významnou historickou hodnotu také *Historia de las Indias* (Dějiny Indií) a *Apologética historia sumaria de estas Indias Occidentales* (Souhrnné obranné dějiny těchto západních Indií). Autorova svědectví jsou mimořádně důležitá tím, že se řady událostí přímo zúčastnil a mnoho jejich protagonistů (*Cortése, *Kolumba, Nárvaeze, Velázquez aj.) znal osobně. Největší obžalobu španělských *conquistadorů představuje jeho nejproslulejší dílo *Brevísima relación de la destrucción de Indias* (1552, česky: *O zemích indijských pustošení a vyliďňování zpráva nejstručnější*). Zejména toto jeho dílo, ale i další spisy měly vliv na zrození tzv. *černé legendy*, kterou šířili evropští protestanti, hlavně Nizozemci, a jejímž hlavním úkolem bylo očernit Španělsko v očích ostatního světa.

Cassirer, Ernst (28. 7. 1874, Wrocław, Polsko – 13. 4. 1945, New York, USA), německý filozof a historik filozofie; po emigraci v roce 1941 švédský občan, od roku 1941 žil v USA. Zabýval se zejména filozofickým výkladem pojmu funkce (*Substanzbegriff und Funktionsbegriff* [Pojem substance a pojem funkce, 1910]), duchovními a kulturními aspekty světa, lidskou schopností objektivizovat a symbolizovat prožitky (*Philosophie der symbolischen Formen*, I–III [Filozofie symbolických forem, I–III, 1923, 1925, 1929]) a problémem poznání (*Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit*, I–IV [Problém poznání ve filozofii a ve vědě nové doby, I–IV, 1906, 1907, 1920, 1957]).

Celsus, Aulus Cornelius (kolem 25 př. n. l.–kolem 50 n. l.), římský lékař a encyklopedista. Autor encyklopedie pojednávající o filozofii, právu, medicíně, rétorice, zemědělství, válečném umění a dalších oborech lidské činnosti, z níž se však dochovaly pouze zlomky o medicíně (*De medicina libri VIII* [VIII knih o medicíně]). Nevynikal vlastními objevy, ale v tehdejší době známé poznatky o

medicině přehledně shrnul a tak je uchoval pro budoucí generace. Většina názvů, i dnes v medicíně používaná, pochází od Celsa, jeho jméno se však již v této souvislosti neužívá.

Cieza de León, Pedro (1518[20], Llerena, Španělsko – 1584, Sevilla, Španělsko), španělský kronikář. Původně sloužil v Novém světě jako voják (od roku 1545 v Peru), později byl jmenován oficiálním kronikářem Indií. V roce 1550 se vrátil do Španělska a 1553 vydal v Seville dílo *Primera parte de la crónica del Perú: que trata la demarcación de sus provincias: la descripción de ellas que trata las fundaciones de las nuevas ciudades, los ritos y costumbres de los indios y otras cosas extrañas dignas de ser sabidas* (První část kroniky Peru, která pojednává o hranicích jeho provincií; jejich popis, který líčí založení nových měst, obyčeje a zvyky indiánů a další věci hodné toho, aby byly známy). Dílo bylo ve své době často vydáváno a přeloženo do dalších jazyků. *Segunda parte de la crónica del Perú que trata del señorío de los Incas yupanquis y de sus grandes hechos y gobernación* (Druhá část kroniky Peru, která pojednává o panství Inků Yupanquiů a o jejich velkých činech a vládě) byla vydána až v roce 1871 v Edinburghu a 1880 v Madridu. Další spisy se zabývají dějinami Nového Španělska, občanských válek v Peru ap.

Ciezovo dílo jako celek je možno považovat za jeden z nejobsáhlejších a nejobjektivnějších souhrnů informací o peruánské andské oblasti v předkolumbovském období a na počátku *conquisty, i když jeho autor na indiány pohlíží „svrchu“, jen jako na divochy schopné krutosti a různých hanebností.

Clark, sir John Grahame Douglas (28. 7. 1907, Bromley, Kent, Anglie – 12. 9. 1995, ?Cambridge, Anglie), anglický archeolog a historik; stoupenec *neoevolucionismu. Inspiroval se antropologickými výzkumy kultury a východiska neoevolucionismu aplikoval na funkcionalistický model kultury; na tomto základě vytvořil syntézu prehistorie světa. Z díla: *Archaeology and Society* (Archeologie a společnost, 1939), *World Prehistory: A New Outline*

(Prehistorie světa: Nový obrys, 1969, česky 1973), *World Prehistory in New Perspective* (Prehistorie světa z nové perspektivy, 1977).

Clark Howell, Francis (27. 11. 1925, Kansas, USA – 10. 3. 2007, Berkeley, USA), americký paleoantropolog; profesor antropologie Kalifornské univerzity v Berkeley; jeden ze zakladatelů výzkumu lidských počátků v Africe. Vedl dlouhodobé interdisciplinární výzkumy plioleistocenních lokalit v údolí Omo ve východní Africe a středopleistocenních lokalit Torralba a Ambrona ve středním Španělsku. Z díla: *Early Man* (Raný člověk, 1980).

Clarke, David Leonard (3. 11. 1937, Kent, Anglie – 28. 6. 1976, Cambridge, Anglie), anglický archeolog. Teoretik a kritik základních archeologických metod a konceptů; zakladatel tzv. *analytické archeologie. Z díla: *Analytical Archaeology* (Analytická archeologie, 1968).

Clifford, James (...1901–...1989), americký antropolog a historik. Proslul jako kritik antropologické praxe, cestopisné literatury a obecně západního exotizování jiných kultur. V knize *Person and Myth: Maurice Leenhardt in the Melanesian World* (Osoba a mýtus: Maurice Leenhardt ve světě Melanésie, 1982; Maurice Leenhardt [1878–1954], francouzský etnolog a misionář) zkoumal dynamiku mezikulturního překladu a transformace v koloniální situaci Nové Kaledonie. Následovala kniha, klíčová pro postmoderní antropologii, *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (Psaní kultury: Poetika a politika etnografie, koeditace společně s Georgem Marcusem, 1986), která vyvolala rozsáhlou diskusi v *sociokulturní antropologii a příbuzných oborech. Jeho další velmi vlivná kniha *The Predicament of Culture* (Kategorie kultury, 1988) obsahuje eseje o etnografii, literatuře a umění 20. století.

James Clifford se rovněž zabýval lokálními kulturními procesy ve vztahu k národním tlakům a globalizaci a prováděl výzkumy performance tradičních identit v kontextu regionalizace, etnické revitalizace a turistické komodifikace ve srovnávací perspektivě; soustředil se však především na oblast Oceánie.

Coles, John (25. 3. 1930, ...), britský archeolog; profesor na University of Cambridge. Zabýval se zejména problematikou archeologie doby bronzové v Evropě, ***experimentální archeologií** (první syntetizující studie na tomto poli) a spolu s manželkou Bryony výzkumem mokřiných lokalit na Britských ostrovech; jejich práce v této oblasti byla soustředěna hlavně na lokalitu Somerset Levels, kde se v příznivých podmínkách dochovaly dřevěné cesty, základy domů a řada předmětů z organických materiálů, které významně pozměnily pohled na britskou prehistorii. V 90. letech 20. století obrátil pozornost k problematice prehistorických skalních rytin ve Švédsku. Z díla: *Field Archaeology in Britain* (Terénní archeologie v Británii, 1972), *Archaeology by Experiment* (Archeologie experimentem, 1973), *Experimental Archaeology* (Experimentální archeologie, 1979).

Colombo, Matteo Realdo (ca 1516, Cremona, Itálie – 1559, Řím, Itálie), italský anatom a lékař. Byl žákem *Vesalia, posléze jeho kritikem a nástupcem na stoličce anatomie padovské univerzity. Při určení polohy oční čočky, v popisu mediastina (mezihrudí), pleury (blány vystýlající hrudní dutinu) a peritonea (pobřišnice) byl přesnější než jeho učitel.

Nejvýznamnější však byly Colombovy výzkumy srdce a cév. Poté co se seznámil s poznatky španělského lékaře a přírodovědce Michaela *Serveta (1511–1553), sám dokázal a jako první pozoroval (během vivisekcí na zvířatech) malý oběh krevní a srdeční systolu a diastolu. V rámci medicínské literatury se poprvé zabývá popisem *klitorisu, který nazývá „sladkost, slast či rozkoš Venušina“. Z díla: *De re anatomica* (O anatomii, 1559).

Comte, Auguste (19. 1. 1798, Montpellier, Francie – 5. 9. 1857, Paříž, Francie), francouzský filozof a sociolog; zakladatel *pozitivismu, průkopník *sociologie. Podle Comta vývoj lidstva prošel třemi stadii: **teologické, metafyzické, pozitivní**. Z díla: *Cours de philosophie positive* (Kurs pozitivní filozofie, 6 svazků, 1830–1842).

Conklin, Harold C. (... , 1926, ...), americký antropolog; představitel *kognitivní antropologie. Zabýval se zejména výzkumem *folktaxonomií v různých kulturách světa, jimiž přispěl k rozvoji *etnovědy. Z díla: *The Study of Shifting Cultivation* (Výzkum střídavého hospodaření, 1963).

Coppens, Yves (9. 8. 1934, Vannes, Francie), francouzský paleontolog a paleoantropolog; profesor Collège de France. Je jedním z průkopníků výzkumu raných *homininů; pracoval zejména v Čadu a Etiopii, v posledních letech se věnoval hlavně organizační práci. Inicioval výzkumy etiopské lokality Omo, která byla počátečním katalyzátorem současných rozsáhlých a velmi plodných paleoantropologických výzkumů, spoluorganizoval také první expedici na světoznámou lokalitu *Afar, kde pak výzkum převzali američtí a etiopští paleoantropologové. Vychoval řadu francouzských paleontologů a paleoantropologů, mezi nejznámější patří jeho spolupracovník Martin Pickford a Brigitte Senutová.

Mezi Coppensovy nejznámější teorie patří tzv. *East Side Story*, tedy paleontologická hypotéza, podle níž se *lidoopové vyvíjeli na západ od Velkého riftového údolí a *homininé v oblasti tohoto údolí a na východ od něj. Z díla: *Homo sapiens et l'enfant loup* (Homo sapiens a dítě vlka, 2004), *Chroniques d'un paléontologue* (Kroniky paleontologa, 2004).

Cortés, Hernán (též Hernando) (1485, Medellín, Španělsko – 2. 12. 1547, Castilleja de la Cuesta u Sevilly, Španělsko), španělský conquistador; dobyvatel říše *Aztéků a autor relací o tomto tažení. V letech 1494–1496 studoval na univerzitě v Salamance; 1504 odplul do Nového světa; 1511 se zúčastnil dobývání Kuby. V letech 1519–1521 velel v pořadí třetí výpravě do Mexika, kterou zorganizoval a z větší části financoval. Po dobytí *Tenochtitlánu rozšířili Cortésovi kapitáni španělské državy až k Mexickému zálivu a Tichému oceánu na jedné straně a po dnešní Guatemalu a Nayarit na straně druhé.

Svá dobovatelská tažení vylíčil Cortés v pěti dopisech – *Cartas de relación* (Dopisy a zprávy, 1519–1526), zaslaných císaři Karlu V. Projevilo se v nich

jeho vzdělání a snad i vliv *Caesarových *Zápisů o válce galské*. Česky vyšla druhá a třetí relace.

Courtet, Victor Alexandre (21. 7. 1813, L'Isle-sur-la-Sorgue, Francie – 4. 9. 1867, Lamotte-Faucon, Francie), francouzský etnolog, rasový teoretik a veřejný činitel. V roce 1830 až 1831 se v Paříži sblížil s žáky a stoupenci Clauda *Saint-Simona. Spolupracoval s redakcí časopisu *Le Globe*, který se stal pod vedením Pierra Leroux a později Michela Chevaliera hlavním ideovým periodikem saint-simonismu. Koncem čtyřicátých let 19. století se Victor Courtet aktivně zapojil do činnosti Pařížské etnologické společnosti (Société ethnologique de Paris).

Saint-Simonova scientistická vize organické společnosti ovlivnila Courtetovy názory na vztahy mezi lidskými *rasami a populacemi a jeho úsilí o vytvoření pozitivní politické vědy vycházející z antropologie a etnologie a zohledňující odlišnou biologickou kvalitu jednotlivých ras (*Mémoire sur les races humaines. De l'influence des races humaines sur la forme et le développement des sociétés* [Pojednání o lidských rasách. Vliv lidských ras na formu a vývoj různých společenství, 1835]; *Science politique, fondée sur la science de l'homme ou étude des races humaines sous le rapport philosophique, historique et social* [Politická věda, založená na vědě o člověku či studii lidských ras na filozofickém, historickém a sociálním základě, 1838). Courtet se rozešel s environmentalismem západního politického myšlení, který byl charakteristický pro dílo *Aristotela, *Bodina nebo *Montesquieua, a formuloval autentický rasový esencialismus, podle něhož kvalita politických institucí vychází z biologické povahy rasy.

Courtetovy teze o „*přirozené hierarchii ras*“, nadřazenosti germánské rasy a nutnosti „rasové revoluce“, jež by znemožnila neblahé rasové míšení, předznamenaly dílo Arthura de *Gobineaua a dalších rasových teoretiků druhé poloviny 19. století.

Crabtree, Don Eugene (... 1912– ... 1980 ...), americký experimentální archeolog; specialista na redukční sekvence v rámci technologií opracování kamene, zejména *obsidiánu, praktik a experimentátor, první, který aplikoval tyto metody v Americe.

Cunningham, sir Alexander (23. 1. 1814, Londýn, Anglie – 28. 11. 1893, Londýn, Anglie), anglický historik, archeolog a politik. Prováděl archeologickou prospekci a exkavaci i záchranu památek zejména v severní Indii a v Pákistánu. V letech 1853 až 1856 vedl první archeologické výzkumy v *Harappě v Paňdžábu, na eponymním nalezišti protoindické (harappské) civilizace, jedné z nejrozsáhlejších a nejranějších civilizací starověkého světa, která se rozvíjela zhruba tisíc let, od poloviny 3. tisíciletí př. n. l.; získal také první nálezy z *Móhandžódara, druhého nejvýznamnějšího sídliště *harappské kultury.

Cushing, Frank Hamilton (22. 7. 1857, severovýchodní Pennsylvania, USA – 10. 4. 1900, Maine, USA), americký antropolog a etnolog; stoupenec *evolucionismu. Spolu s Adolphem *Bandelierem a Lewisem *Morganem přispěl k ustavení evolucionistické antropologie, archeologie, etnologie a etnografie ve Spojených státech amerických.

Zkoumal pueblanský indiánský kmen Zuňiů, do jejichž kultury asimiloval a stal se tak jedním z prvních antropologů využívajících při terénním výzkumu metodu *zúčastněného pozorování. Z díla: *My Adventurers in Zuni* (Moje dobrodružství u Zuňiů, 1941).

Cuvier, Georges Léopold Chrétien Frédéric Dagobert (23. 8. 1769, Mömpelgard, dnes Montbéliard, Francie – 13. 5. 1832, Paříž, Francie), francouzský anatom, paleontolog, geolog a veřejný činitel. Vystudoval ve Stuttgartu, od roku 1795 působil v Musée National d'Histoire Naturelle, byl tajemníkem Akademie věd a kancléřem Pařížské univerzity. Cuvier byl průkopníkem srovnávací anatomie a významně rozšířil linnéovskou zoologickou klasifikaci sloučením tříd do čtyř kmenů (fyla). Společně s Alexandrem Brongniartem (1770–1847) provedl geologický průzkum Pařížské pánve a

položil základy biostratigrafie. Studoval fosilie a uveřejnil první vědecký popis pterodaktyla. Převzal *Buffonovu myšlenku o jednotném stavebním plánu zvířat a spojil ji se svým objevem korelace orgánů. Každé zvíře tvoří určitý celek, jednotlivé části těla si navzájem odpovídají a jsou ve vzájemných vztazích. To se týká nejen vztahů mezi jednotlivými tvrdými částmi těla (kostí), ale i částí měkkých. Znamená to, že podle jedné kosti můžeme usuzovat i na tvar všech ostatních, tedy na celou kostru – korelační zákon. Korelační zákon umožnil rekonstrukci fosilních organismů na vědeckém základě. („Dejte mi několik kostí a já zrekonstruuji celé zvíře,“ říkával prý Georges Cuvier.)

Cuvier byl odpůrcem *Lamarckovy evoluční teorie, kterou se snažil nahradit teorií kataklyzmat, gigantických přírodních katastrof periodicky postihujících zemský povrch. Navzdory svému protestantskému původu hrál významnou úlohu v politickém životě Francie za direktoria, císařství i během restaurace. Zemřel v důsledku epidemie cholery těsně před svým jmenováním do funkce ministra vnitra. Cuvier ovlivnil amerického přírodovědce švýcarského původu Louise *Agassize a britského paleontologa Richarda *Owena (1804–1892).

Čapek, Josef (23. 3. 1887, Hronov, Česká republika – duben 1945, koncentrační tábor Bergen-Belsen, Německo), český malíř, grafik, ilustrátor, karikaturista, spisovatel, výtvarný kritik, vedoucí osobnost a teoretik skupiny Tvrdošijných; bratr a v raném období spoluautor Karla Čapka. Ve výtvarné tvorbě reagoval na podněty moderního světového umění – nejvýraznější byla kubistická lekce, proti zastáncům ortodoxnosti kubistů však hájil právo na domácí a osobní modifikaci, aby tvorba vyrůstala „z našeho bytí, z našich citových a rozumových vztahů“. Od roku 1928 se výrazně inspiroval světem dětí. S blížícím se nebezpečím fašismu nabýval v jeho díle na dramatičnosti silný protifašistický akcent. Již 1. 9. 1939 byl zatčen a bez soudu nastoupil „cestu“ po koncentračních táborech, která skončila v Bergen-Belsenu.

Od mládí se též zajímal o umění zámořských etnik. V letech 1910 až 1911 studoval africké a oceánské sbírky v pařížském muzeu Trocadéro (dnešní Musée

de l'Homme) a po letech svoje záznamy použil při psaní knihy *Umění přírodních národů* (1938); škoda, že tato kniha nevyšla ještě před 1. světovou válkou, znamenala by asi světový primát: v roce 1938 již byla dávno překonána lepšími pracemi německého historika umění Eckarta von Sydowa (*Kunst und Religion der Naturvölker* [Umění a náboženství přírodních národů], 1926) a dánského historika umění Carla Kjersmeiera (*Centres de style de la sculpture nègre africaine*, I–IV [Centra stylu afrického černošského sochařství, I–IV, 1935–1938).

Däniken, Erich Anton Paul von (14. 4. 1935, Zofingen, Švýcarsko), švýcarský cestovatel a spisovatel; nejznámější tvůrce a zastánce *archoastronautické hypotézy.

Základní východiska a teze svého pojetí o mimozemšťanech jako tvůrcích člověka a civilizace na planetě Zemi zformuloval ve své první knize *Erinnerungen an die Zukunft* (Vzpomínky na budoucnost, 1968); ty pak rozpracoval v řadě dalších knih (například *Zurück zu den Sternen* [Zpět ke hvězdám, 1969], *Aussat und Kosmos* [Setba z Vesmíru, 1972], *Strategie der Götter* [Strategie bohů, 1982], *Der Tag an dem die Götter kamen – 11. August 3114 v. Chr.* [Den, kdy přišli bohové – 11. srpen 3114 před Kristem, 1984], které byly přeloženy do více než třiceti jazyků a publikovány v nákladu přes šedesát milionů výtisků.

Dart, Raymond Arthur (4. 2. 1893, Toowong, Brisbane, Queensland, Austrálie – 22. 11. 1988, Johannesburg, Jihoafrická republika), britský antropolog a lékař; profesor anatomie na Witwatersrandské univerzitě v Johannesburgu. V letech 1924 až 1925 popsal nález lebky z Taungu jakožto spojovací či „chybějící článek“ (*missing link*) ve vývoji člověka a označil jej názvem **Australopithecus africanus*.

Australopitéky považoval za uživatele i výrobce prvních nástrojů a kromě kamenných artefaktů jim přisoudil také takzvanou *osteodontokeratickou industrii (domnělé nástroje z kostí, zubů a parohů). Při formulování dnes již

překonané teorie osteodontokeratické kultury byl významně ovlivněn teoriemi etologa Konrada *Lorenze o agresivní podstatě člověka. (Marie Dohnalová)

Darwin, Charles Robert (12. 2. 1809, Shrewsbury, Anglie – 19. 4. 1882, Londýn, Anglie), anglický přírodovědec, biolog a geolog. Autor teorie *evoluce organismů přírodním výběrem (zveřejněna 1859), která představuje jednu z nejvýznamnějších teorií (*darwinismus, neodarwinismus) moderní *biologie, neboť její vyostřené přijímání či odmítání výrazně stimulovalo nové směry biologických bádání; na jeho dílo navázala řada vědních směrů 20. století, například klasická evropská etologie, syntetická teorie evoluce, sociobiologie a behaviorální ekologie. Významným podnětem pro Darwinovo pojetí evoluce byla pozorování, která prováděl v letech 1831–1836 během cesty kolem světa na lodi *Beagle*. Podrobně je popsal v cestopisu *A Naturalist' Voyage Round the World* (1860, česky vyšlo pod názvem *Cesta přírodovědce kolem světa*, I–II, 1912, a *Cesta kolem světa*, 1955). Velký vliv na Darwinovy vědecké názory měla díla *Principles of Geology* (Principy geologie) a *Elements of Geology* (Základy geologie) skotského přírodovědce Charlese *Lyella (1797–1875), který v historické koncepci vývoje neživé přírody usiloval o to, aby se geologické procesy probíhající v minulosti vysvětlovaly na základě pozorování současných změn zemského povrchu. Pozorování, která Darwin za své cesty kolem světa učinil, mu poskytla dostatek důkazů o správnosti Lyellovy koncepce a přiměla ho zaujmout kritické stanovisko k tehdy obecně přijímaným názorům na existenci života na Zemi, které v západním světě vycházely z křesťanské teorie *Stvoření člověka. Neobyčejný význam mělo i jeho studium původu člověka přírodním výběrem, které vzbudilo odpor konzervativních představitelů církve i tehdejší viktoriánské společnosti. Přesto však jeho analýza možného původu lidské linie v Africe a také fakt, že člověk má s lidoopy společného předka, patří spolu s popisem mechanismů přírodního výběru k Darwinovým nejvýznamnějším objevům.

Darwinovy úvahy a postřehy týkající se *lidské přirozenosti obsahuje v převážné většině jeho kniha *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Původ člověka a pohlavní výběr, 1871). Jedná se o jeden z příkladů sociomorfního modelování v biologii, totiž projekce viktoriánské Anglie do živé přírody: zejména víra v lineární pokrok bez větších otřesů, uznávání naprosté převahy evropské, především anglické kultury nad ostatní a blahodárnosti jejího šíření britskou koloniální expanzí, neochvějné přesvědčení o správnosti dobové morálky, zvyklostí a norem. V této souvislosti nepřekvapuje jednoznačné připisování světodějně konstitutivního vlivu konkurenci a kompetici o zdroje a z něj plynoucí selekce, ať už přírodní, nebo společenské, vyjádřené už v předchozím díle *On the Origin of Species by Means of Natural Selection (O vzniku druhů přírodním výběrem, 1859)*. Po detailním výčtu anatomických a morfologických shod a podobností člověka a zvířat (včetně rudimentů a atavismů) se Darwin obírá aspekty psychickými. Stejně jako ve vztahu k tělesné stavbě, i zde důsledně aplikuje svou myšlenku o postupnosti všech změn v přírodě bez radikálních náhlých změn (tato koncepce se táhne ovšem daleko do minulosti a jeden ze svých výrazů nachází ve středověké sentenci „*Natura non facit saltus*“ [Příroda nedělá skoky], kořenící v aristotelovské tradici). Darwin důsledně předpokládá pozvolné kvantitativní narůstání určitého znaku či vlastnosti výběrem (přírodním, pohlavním, umělým) a nakonec popírá kvalitativní rozdíly mezi lidmi a zvířaty tím, že se v případě lidí jedná o neobyčejné kvantitativní zmnožení některých vlastností, jež se vyskytují u zvířat alespoň ve stopách. Integrální součástí Darwinova přístupu k živočichům i člověku je rovněž představa o dědičnosti získaných vlastností, v běžném povědomí spojovaná se jménem *Lamarckovým a nověji většinou chápaná jakožto koncepce darwinismu protikladná. Podle Darwinových představ se po několika generacích opakovaná adaptace, ať už fyzická či etologická („zvyk“), dědičně fixuje a stává se součástí sumy vlastností vrozených. Pouze takto je pro Darwina pochopitelný mechanismus vzniku instinktů či jiných

vrozených forem chování. Zdůrazňuje i relativně velkou podobnost psychiky „divochů“ a „kulturních“ lidí a správně (jako první autor vůbec) si všímá analogie mezi psychickými změnami během domestikace zvířat (vlk – pes) a „domestikace“ lidí, obě změny vnímá jako zušlechtění a civilizaci. Nikdy sebeméně nezapochyboval o téměř naprosté linearitě lidského pokroku a jeho prospěšnosti ani o naprosté superioritě nejen evropské, ale i britské kultury. Humanismus britského gentlemana se u něj táhne plynulou řadou od lásky ke zvířatům k paternalistickému ochrannému-převychovatelskému vztahu k „divochům“ a mimoevropským národům vůbec. Britskou koloniální expanzi chápe víceméně jako službu mimoevropským národům, přinášející jim pouze duchovní i hmotný prospěch (na rozdíl třeba od expanze španělské, kterou chápe jako neblahou).

Darwin nikde explicitně neformuluje stanovisko o nerovnosti lidských ras, či dokonce požadavek hubení těch méněcenných, nikterak však nepochybuje ani o tom, že národy vývojově zaostalé (zejména lovecko-sběračské society) budou časem zatlačeny pokročilejšími a vyhynou, stejně tak ani o tom, že nejpokročilejší a vývojově nejschopnější je *rasa i kultura evropská. Nesdílí ani zdaleka například *Herderovo nadšení pro Indii, na druhé straně ani například Herderovy a *Gobineauovy prudké odsudky kultur „žluté“ Asie (tyto se naopak těšily, zejména kultura čínská, velkému zájmu a obdivu osvícenské doby – mimo jiné i jako ideál byrokratického řízení společnosti). Preromantické nadšení z přírodních národů (například Jaen-Jacques *Rousseau, Johann Gottfried *Herder a mnoho dalších) je u Darwina již definitivně to tam a s nelíčeným zděšením a nechutí líčí jejich bědný život lemovaný hladem, brutalitou, nemravností, výstřednostmi a pověrami. V žádném případě nepovažuje život přírodních národů za idylický a v jistém smyslu ne vždy ani za archaický, původní – namnoze v něm vidí prvky úpadku a degenerace. V pasážích o nich neopomíná zdůraznit bídné materiální i morální podmínky, v nichž žijí, a neváhá dokonce vyjádřit myšlenku superiority některých zvláště „morálních“ zvířecích

jedinců nad nejhoršími z nich. Podrobně porovnává zejména nejrůznější nálady a hnutí mysli u zvířat a člověka a dochází k závěru, že velká většina z nich je zvířatům i člověku společná. Obdobným způsobem zohledňuje i kazuistiky napodobování, pozornosti a paměti, představitivosti, rozumu a uvažování. Žádnou z těchto duševních mohutností Darwin zvířatům neupírá a v jejich existenci u člověka vidí pouze logické vyústění starších vývojových tendencí. Zvláštní pozornost věnuje schopnosti zvířat k zušlechtění a sebezdokonalení (v obou případech míní dnešní pojem *adaptace) a uvádí celou řadu případů zvířat reagujících úspěšně na nová, dříve neznámá nebezpečí, či užívajících jednoduchých nástrojů, v stavění stromových „hnízd“ *lidoopi vidí počátky architektury, rovněž domestikaci chápe jednoznačně jako „zušlechtění“. Zvláštní pozornost věnuje evoluci řeči, jejíž jedinečnost u člověka sice zdůrazňuje, ale zároveň ukazuje na její předstupně ve zvířecím světě. Uvádí rozmanité případy zvířecího dorozumívání na bázi zvuků a gestiky. Za typické pro člověka považuje propojení myšlenek a artikulace, ne artikulaci samu (i papoušci artikulují). Řeč není v Darwinově pojetí instinktem, neboť vyžaduje učení a není vrozená, instinktivní však je tendence k řeči, projevující se už vokalizací kojenců a batolat, zatímco instinktivní vlohy k jiným specializovaným činnostem (například psaní) chybějí. Za výchozí „materiál“ k evoluci lidské řeči pokládá Darwin vokalizaci gibbonů (rod *Hylobates*), lépe řečeno nějakou její hypotetickou analogii u předků člověka. Darwin rovněž diskutuje otázku existence individuálního vědomí sebe sama a abstraktních myšlenek. Dochází k závěru, že i zvířata si uchovávají po celý život duševní individualitu a povědomí o ní, s dnes naivně působícím příkladem starého loveckého psa, který se rozpomíná na lovecká dobrodružství z doby svého mládí, v porovnání s upracovanou a zpustlou ženou australského domorodce, po jeho soudu sotva schopnou vědomí sebe sama či abstraktního pojmu. S rozhodností popírá tezi, že smysl pro krásu by měl být cosi vlastního pouze lidem.

Celá Darwinova teorie pohlavního výběru stojí na výkladu pestrých zbarvení či přírodním výběrem obtížně vysvětlitelných struktur, zvláště pokud jsou vázány na jedno pohlaví (většinou samčí), výběrem ze strany pohlaví druhého (většinou samic) na základě estetických kritérií. Dovojuje, že estetické nároky různých lidských kultur – s odporem se vyjadřuje o ornamentech a hudbě „divochů“ (a tím spíše živočišných druhů) – se mohou podstatně lišit, smysl pro krásu a estetickou prezentaci sebe sama je však vlastní všem vyšším živočichům, člověka nevyjímaje. U zvířat vidí i náběhy k náboženskému cítění, zvláště pak k víře v působení intenciálních, spirituálních sil ve světě mimo člověka. Větrem rozhybaný slunečník, který budil pozornost jeho psa, je jedním z jmenovaných příkladů. Stejně tak vidí v neobyčejně silné emoční vazbě psů či ochočených opic na své pány zárodečné formy náboženské úcty. Zatímco víru v jednoho všemohoucího Boha vnímá jako zušlechťující, pokládá náboženství přírodních národů v zásadě za inkonzistentní, ujařmující pověru. V každém případě se domnívá, že *monoteismus není člověku vrozen, nýbrž že je produktem dlouhého rozumového vývoje. Sklon k „pověrečným“ interpretacím nejrůznějších dějů ve světě však má za typicky vrozený nejen člověku, ale i zvířatům. Skupinové vytí vlků interpretuje v zásadě jako primitivní náboženský obřad inspirovaný fascinací nejrůznější hrou barev a tvarů na západním obzoru. Cit pro morálku pokládá rovněž za jeden z nejdůležitějších aspektů odlišnosti člověka a zvířat. Morálka by se objevila i u zvířat prakticky automaticky, pokud by dostatečně stoupla jejich inteligence, byla by to ovšem morálka jiná, od lidské značně odlišná (podobně jako například estetický vkus zvířat je namnoze jiný než lidský) – ve světě včel by zabití nadpočetné královny její sokyní jistě nebylo zločinem, ale zásluhou. Předpokladem pro vznik morálky je sociabilita, sociální život zmíněného živočicha. Uvádí obsáhlý přehled nejrůznějších typů zvířecích societ i různé příklady altruistického chování ve zvířecím světě. Nadhazuje i otázku existence soucitu u zvířat (s příslušníky vlastní society) a uvádí příklady i četné protipříklady. Sociální instinkt je

instinkt jako každý jiný, jeho realizace je nakonec příjemná a osvobozující, nemá v zásadě charakter nepříjemné povinnosti. Jako příklady konfliktu dvou instinktů u zvířat prezentuje například opouštění mláďat a zanechání péče o ně v čas tahu u vlaštovek či „vědomí povinnosti“ třeba u loveckých psů v protikladu k jejich „soukromým“ zájmům – zde už je podle Darwina cosi podobného svědomí. Vznik lidské society si představuje volným sdružením několika rodin v kmen, i předkové člověka byli již sociální. U „primitivů“ se cení především či výhradně „sociální“ ctnosti, tj. loajalita vůči „vlastním“ (nikoli „cizím“) lidem, odvaha, bojovnost, teprve mnohem později se objevují „civilizační“ ctnosti – píle, umírněnost, askeze, zdrženlivá mravnost atd. Pouze skupiny se „sociálními“ ctnostmi dobře přežívaly a postupně zatlačovaly druhé. Ctnosti, vyvolávající uznání ostatních a recipocitu, se udržovaly a byly časem i geneticky fixovány. Častým opakováním se nepochybně ustálily i „škodlivé pověry“ muslimů, hinduistů a jiných, jak to však, že se udržely a prosadily, nemají-li pro lidské blaho pozitivní selekční hodnotu? (Darwin vždy svědomitě udává nejen argumenty pro, ale i proti svým tezím.) Vzpřímenost lidské postavy chápe jako selekčně výhodný znak osvobozující ruku pro manipulativní činnosti, tím spíše, že lidská přirozená „bezbrannost“ je kompenzována inteligencí, která má svou manipulativní složku. Velmi zajímavá je Darwinova myšlenka o původu redukce lidského osrstění – domnívá se, že k redukci vlasového pokryvu došlo pohlavním výběrem, a to podobným mechanismem jako u ostatních primátů na obličejích či zadních partiích, za účelem signálního zviditelnění barvy kůže.

Velkou pozornost věnuje „přírodnímu“ výběru v lidských societách, archaických i civilizovaných. Důležitým předmětem jeho zájmu je částečné odpřažení přírodního výběru v civilizovaných společnostech a v jejich rámci možnost zvýšeného přežívání a rozmnožování slabých na těle či duchu. Podrobně analyzuje nejrůznější údaje o sňatečnosti a mortalitě a dochází k závěru, že proti zdánlivému očekávání zřejmě zanechávají zdraví, ctnostní,

uměření a inteligentní jedinci více potomstva než jejich protipóly. Dovojuje dědičnost různých typů inteligence i dalších duševních potencií a obsáhle se zamýšlí nad otázkou (pro víceméně mechanisticky uvažující psychologii 19. století stěží řešitelnou) duchovního rozvoje a úpadku různých národů během historie, bez výrazných příslušných změn v namnožení či vyhynutí kvalitních jedinců. Jak to, že Británie, pokračující dnes (1871) v rozkvětu věd, umění i morálky započatém kdysi Řeckem, na starořeckou populaci fyzicky prakticky nenavazuje? Kam se poděly genetické vlohy antického Řecka? Jak to, že středověká Evropa se duchovně rozvíjela přesto, že církevní *celibát a popravy nařízené inkvizicí vyřazovaly z reprodukčního procesu nejkvalitnější mozky? Kromě výběru „přírodního“ věnuje zevrubnou pozornost i výběru pohlavnímu, vždyť byl i v rámci živočišné říše jeho objevitelem a předním znalcem jeho četných jednotlivých kazuistik. Proto i u člověka interpretuje všechny morfologické struktury či chování, pro které není jednoznačné vysvětlení výběrem „přírodním“ (například tvářnost vlasů, vousů, obličej, barva kůže aj.), jako výsledky výběru pohlavního. Mnoho místa též věnuje diskusi o vkusu a estetickém cítění různých kultur, epoch a národů. Například rasová specifika ve vzhledu jsou od svých nositelů posuzována jako krásná, což při výběru partnerů vede postupně k jejich akcentování a zesilování z generace na generaci.

Z díla: *On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or, the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life* (O původu druhů přírodním výběrem, neboli zachování zvýhodněných ras v souboji o přežití, 1859), *The Variation of Animals and Plants under Domestication* (Rozmanitost živočichů a rostlin vlivem domestikace, 1868), *The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex* (Původ člověka a pohlavní výběr, 1871). Tato díla se stala základem moderní biologie. Je rovněž autorem řady studií z oblasti botaniky, zoologie a také z geologie – například *Structure and Distribution of Coral Reefs* (Stavba a rozšíření korálových útesů, 1842), *A Monograph of*

Subclass Cirripedia (Monografie podtřídy svijonožců, 1851), *Insectivorous Plants* (Masožravé rostliny, 1875).

Dawkins, Clinton Richard (26. 3. 1941, Nairobi, Keňa), britský evoluční biolog, zoolog a etolog; profesor univerzity v Oxfordu. Proslul zejména jako spoluautor a popularizátor hypotézy sobeckého genu: *základní evoluční jednotkou jsou geny, které, ač samy pasivní, vyvolávají složité reakce vedoucí až k vzniku složitých biologických systémů pro zachování a šíření genu, mezi které patří i člověk*. Z díla: *The Selfish Gene* (1976, česky *Sobecký gen*, 1998), *The Extended Phenotype* (Rozšířený fenotyp, 1982).

de Waal, Frans B. M. (1948, s'Hertogenbosch, Nizozemsko), americký primatolog holandského původu; představitel utrechtské primatologické školy. Svými pracemi výrazně ovlivnil *evoluční antropologii. Věnuje se především výzkumu sociálního, sexuálního a agonistického chování primátů. Je jedním z prvních badatelů, který se začal zabývat usmiřováním a zpětnovazebným významem různých forem *agonistického chování, včetně příčin vzniku agrese ve skupině. V poslední době se zabývá i evolučně antropologickou problematikou, zejména sociálními aspekty evoluce člověka.

Publikoval několik desítek teoreticky zásadních vědeckých prací a mnoho dalších studií, které se zabývají konkrétními problémy etologie lidoopů. Vedle vědeckých článků byla výsledkem také monografie *Chimpanzee Politics* (*Politika šimpanzů*, 1982), která předběhla svou dobu a dočkala se uznání až v průběhu 90. let, kdy byla s jistými úpravami vydána znovu. V 80. letech se zabýval problematikou usmiřování a agonistického chování u různých druhů opic a šimpanzů. V roce 1989 publikoval teoreticky významnou knihu *Peacemaking among Primates* (*Udržování míru mezi primáty*), která přinesla nový pohled na sociální a agonistické chování primátů a jejich význam pro formování sociálního chování. Analýzou původu morality a spravedlnosti v evoluci člověka se zabýval v monografii *Good Natured: The Origins of Right and Wrong in Humans and Other Animals* (*Dobrá povaha: Původ konceptu*

dobra a zla u lidí a dalších živočichů, 1996). Od 80. let začal zkoumat život bonobů, zejména jejich sexuální chování. K problematice bonobů a jejich srovnání se šimpanzi publikoval monografie *Bonobo: The Forgotten Ape* (Bonobo: Opomenutý lidoop, 1997) a *The Ape and the Sushi Master* (Lidoop a mistr suši, 2001). Stále více se zajímal o problematiku evoluce hominidů a z tohoto důvodu se stal také editorem sborníku *Tree of Origin: What Primate Behaviour Can Tell Us about Human Social Evolution* (O původu: Co vypovídá chování primátů o sociální evoluci člověka, 2001).

Derrida, Jacques (15. 7. 1930, El-Biar, Alžírsko – 8. 10. 2004, Paříž, Francie), francouzský filozof a literární kritik židovského původu; představitel *postmodernismu. Derridovu filozofii lze charakterizovat jako pokus o kritiku „západního racionalismu“: od roku 1962, kdy vyšlo jeho dílo *L'Origine de la géométrie de Husserl* (Původ Husserlovy geometrie), byla hlavním předmětem jeho uvažování hluboká skepse vůči zdánlivě zaručené vědeckosti tradic evropského *humanismu a *osvícenství. Derridova kritika se koncentruje jednak proti dílu Georga W. F. *Hegela, které představuje jakési vyvrcholení západní racionalistické tradice, a jednak proti dílu Martina *Heideggera.

V Derridově reflexi západního racionalismu intervenuje pojem písma, jímž se snaží zpochybnit kategorii smyslu, subjektu, zdroje, dějin a uvést do pohybu hranice mezi disciplínami a *diskurzem. Svými analýzami písemnictví a psaní v dílech *De la grammatologie* ([Gramatologie](#), 1967) a *L'Écriture et la différence* ([Písmo a odlišnost](#), 1967) chce Derrida odhalit onen tvrdošíjný logocentrismus, který „písmo“ (*écriture*) definuje pouze jako jakýsi sekundární fenomén „řeči“ (*parole*), jež podle modelu jednoznačné reprezentace sugeruje identitu a prezenci. K nosnému pojmu své filozofie, k pojmu *différence* ([odlišnost](#), [rozdílnost](#)), dospívá právě v kritickém odmítnutí této sugesce a v kritické konfrontaci s pojmem transcendentálního subjektu, na kterém staví filozofie vědomí. V tomto směru podrobuje kritice zejména Husserlovu teorii znaku. Spolu s Michelem *Foucaultem a Gillesem Deleuzem (1925–1995) je považován za hlavního představitele současné francouzské filozofie a za zakladatele *dekonstrukce.

Descartes, René (31. 3. 1596, La Haye, Francie – 11. 2. 1650, Stockholm, Švédsko), francouzský filozof, matematik, fyzik a fyziolog; představitel novověkého racionalismu, dualista. Hlásal, že pochybovat lze o všem, ne však o pochybujícím subjektu. („*Cogito, ergo sum* – Myslím, tedy jsem.“) Lidskou bytost chápal jako svéprávný, nezávislý a samostatný subjekt. Jeho gnozeologický princip vychází z dualismu subjekt (vědomí sebe sama) a objekt (věc, předmět, skutečnost stojící mimo objekt). V přírodovědném spisu *Regulae* z roku 1628 uvádí, že všechny zvířecí, jakož i podvědomé pohyby lidské (například reflexivní pohyby při bolestivém podnětu) jsou kontrolovány podvědomým mechanismem, automatismem živých tvorů.

Roku 1632 napsal spis *Traité de l'homme* (Pojednání o člověku), ale ze strachu před inkvizicí, která roku 1633 odsoudila italského badatele Galilea Galileiho, se bál spis za svého života zveřejnit. V tomto traktátu, který vyšel až

roku 1662 pod názvem *De homine* (O člověku), navrhl Descartes model člověka jako stroje (*machine de terre*, „zemský stroj“), který sestává z fyzického těla (*res extensa*, „věc rozprostraněná“) a racionální a nesmrtelné duše (*res cogitans*, „věc myslící“). Tento stroj byl původně stvořen Bohem, ale od té doby pracuje samostatně na základě zákonů mechaniky. Zvířata jsou pouze stroje, zatímco člověk má navíc myslící duši (její sídlo klade do šišinky mozkové). **Nervový systém přirovnává k hydraulickému systému trubek, naplněných jemnou látkou – *Spiritus***. Pomocí hydrauliky nervového „potrubí“ tak podle něho jsou směrem k mozku přiváděny vjemy a automaticky odváděny jim adekvátní pokyny k pohybu. Tak vznikla jedna z prvních intuitivních představ **reflexního oblouku**. Filozoficky podložil vznikající matematickou přírodovědu a je zakladatelem analytické geometrie. Z díla: *Discours sur la méthode* (**Rozprava o metodě, 1637**).

DeVore, Irwin (... 1939, ...), americký primatolog a etnoarcheolog; jeden ze zakladatelů moderní *primatologie a *etnoarcheologie, profesor Harvardské univerzity. V padesátých a šedesátých letech 20. století se zabýval chováním pavianů a publikoval klíčovou monografii *Primate Behaviour* (**Chování primátů, 1965**).

Od počátku sedmdesátých let se věnuje *sociokulturní antropologii a *etnoarcheologii: nejznámější jsou jeho práce o jihoafrických ***Sanech, které ve své době měly zásadní význam pro zformování hypotézy lovce-sběrače v evoluci člověka jako protikladu hypotézy člověka-lovce**.

Diderot, Denis (5. 10. 1713, Langres, Francie – 31. 7. 1784, Paříž, Francie), francouzský osvícenský filozof, spisovatel, teoretik umění, výtvarný kritik, esejista a encyklopedista; zabýval se též problematikou společnosti a mravnosti, jejíž očistu spatřuje v návratu k instinktivnímu chování. Patřil k neoriginálnějšímu a současně nejproduktivnějšímu tvůrcům a představitelům francouzského *osvícenství. Pocházel ze skromných poměrů, takže celý svůj život jen obtížně získával prostředky k obživě rodiny a k pokrytí vlastních

životních výdajů, spjatých s jeho bouřlivým milostným a společenským životem v kavárnách a šlechtických salonech. Potýkal se však nejen s nouzí, ale také s nepřízní osudu a neporozuměním. Často se dostával rovněž do konfliktů s absolutistickou královskou a církevní mocí. Jeho díla (včetně jednotlivých svazků „encyklopedie“, které redigoval) byla zakazována, cenzurována a veřejně hanobena pro ateistické a kritické společenské tendence. Za své názory byl pronásledován a na krátký čas dokonce vězněn. Na evropských panovnických dvorech měl ovšem také ctitele a obhájce. Ve známost vešlo zejména duchovní přátelství Diderota s ruskou carevnou Kateřinou II., na jejímž dvoře v Petrohradu v letech 1773 až 1774 pobýval a která odkoupila (autor se v té době ocitl ve velké finanční tísní) Diderotovu knihovnu, včetně některých jeho rukopisů.

Za Diderotova života bylo jeho literární dílo známo pouze úzkému okruhu elitních čtenářů, neboť je knižně nepublikoval. Obával se nejen církevní a královské zlovůle, ale zřejmě také nepochopení čtenářstva. Oprávněnost těchto obav ostatně potvrdila posmrtná vydání některých Diderotových děl (například jeho románu *La religieuse* [Jeptiška], vznik 1760, první knižní vydání 1796). Za svého života byl znám především jako hlavní tvůrce, redaktor a organizátor *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers* (Encyklopedie aneb racionální slovník věd, umění a řemesel, 1751–1772), dále pak jako filozof, teoretik umění, dramatik a autor odborné a popularizační literatury. Šíře jeho odborných a uměleckých zájmů a jeho pracovitost dodnes vzbuzují obdiv. Diderotova literární díla, v nichž se také završoval autorův myslitelský vývoj, byla objevována postupně až po jeho smrti, a to mnohdy za podivuhodných okolností. Například jeho slavný román *Le Neveu de Rameau* (Rameauův synovec, 1762) vyšel nejprve v *Goethově překladu v roce 1805; německy (v roce 1792) byla publikována nejdříve rovněž první tištěná verze románu *Jacques le fataliste et son maître* (Jakub fatalista a jeho pán, psáno

1773, vydáno 1796), která se poprvé na veřejnosti objevila v rukopisném časopise *Literární korespondence*, vydávaném asi ve dvaceti výtiscích.

Diderotovy filozofické romány zapůsobily na vývoj moderního evropského románu. Jeho ironie, schopnost humorné nadsázky, sklon k mystifikacím (jako literární mystifikace původně vznikla proticírkevní *Jeptiška*) a jeho vypravěčské strategie a hry se čtenářem jsou vnímány jako projevy a postupy, které v rámci takzvané vysoké literatury zcela legalizovala až postmoderní doba (*postmodernismus).

Dieterlenová, Germaine (1903, Valleraugue, Francie – 13. 10. 1999, Paříž, Francie), francouzská antropoložka; vůdčí osobnost francouzské afrikanistiky a sociokulturní antropologie. Od roku 1940, spolu s **Marcelem *Griaulem**, prováděla výzkumy kmene *Dogonů, o nichž publikovala řadu studií, mezi nimi společně s Marcelem Griaulem *Le Renard pâle* (Bledá liška, 1965).

Dilthey, Wilhelm (19. 11. 1833, Wiesbaden-Biebrich, Německo – 1. 10. 1911, Seis am Schlern, Itálie), německý filozof, psycholog a pedagog; představitel takzvané filozofie života a duchovních věd.

Dilthey **logicky a gnozeologicky** založil humanitní vědy (duchovědy, zejména historické), jejichž specifičnost podle něho spočívá nikoli ve vysvětlování reality jako je tomu u přírodních věd, nýbrž v porozumění jedinečnosti a neopakovatelnosti historického dění pomocí psychologické metody vcit'ování a znovuprožívání. Duchovědné bádání připomíná uměleckou tvorbu, porozumění skutečnosti lze dosáhnout pouze využitím všech duchovních schopností člověka. Z díla: *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (Úvod do duchovních věd, 1883)

Dokládál, Milan (1. 9. 1928, Brno – 30. 9. 2004, Brno), lékař a antropolog; profesor Lékařské fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Studoval Lékařskou fakultu v Brně a antropologii na Přírodovědecké fakultě v Brně u Vojtěcha *Suka a Jindřicha Antonína *Valšíka. Kandidátem biologických věd – obor antropologie – se stal v roce 1959, habilitace pro obor antropologie v roce 1965, profesor anatomie v roce 1990. Po celý život pracoval na *Anatomickém ústavu

Lékařské fakulty v Brně, kde prošel prakticky všemi učitelskými funkcemi: asistent, odborný asistent, docent, zástupce přednosty ústavu, profesor. Vyučoval anatomii pro posluchače lékařství, po několik let přednášel antropologii pro posluchače archeologie a etnografie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně a pro posluchače biologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, byl soudním znalcem pro obor zdravotnictví – identifikace osob. Byl též pravidelným hostujícím profesorem anatomie a antropologie na několika zahraničních ústavech, zejména v Německu, Polsku a Rakousku. Je autorem více než 300 odborných publikací (z toho 150 původních), několika učebních textů (skript anatomie), spoluautorem celostátní učebnice topografické anatomie pro stomatology a podílel se na překladu třídílného *Atlasu anatomie člověka* ruského anatoma R. D. Sinělnikova z ruštiny do češtiny. Na Lékařské fakultě v Brně byl po více než třicet let šéfredaktorem fakultního vědeckého časopisu *Scripta medica* i řady monografií *Acta Facultatis Medicae Universitatis Masarykianae Brunensis*.

Výzkumně pracoval v oboru fyzické antropologie a anatomie, zejména na problematice růstu a vývoje mládeže (především romské), tělesných vlastností dospělého obyvatelstva českých zemí, dentální antropologie a hlavně osteologie, často s ohledem na klinické využití morfologických poznatků. Řada publikací je z dějin české i evropské anatomie, antropologie i medicíny. Působil a přednášel na mnoha pracovištích v Evropě (mimo jiné jako hostující profesor na Sorbonně v Paříži) i v zámoří (přednášky na osmi univerzitách ve Spojených státech amerických, v Austrálii a v Jižní Africe). Pravidelně se zúčastňoval antropologických a anatomických kongresů, konferencí a symposií v naší republice i v zahraničí. Působil v redakčních radách několika časopisů. Byl čestným, respektive dopisujícím členem řady domácích i zahraničních vědeckých společností. Získal několik ocenění českých i zahraničních vědeckých společností a univerzit. Za monografii *Morfologie spálených kostí*:

Význam pro identifikaci osob (1999) obdržel v roce 2000 Cenu rektora Masarykovy univerzity za vynikající tvůrčí čin.

Patří k zakládajícím členům a budovatelům *Antropologické společnosti v Brně a Československé, respektive *České společnosti antropologické, byl dlouholetým členem výborů těchto společností. V roce 1953 převzal po profesoru Jindřichu Valšíkovi vydávání **Zpráv (Zpravodaje) Antropologické společnosti* a v této funkci setrval čtyřicet pět let: vydal čtyřicet pět ročníků. Je autorem několika *Bibliografií československé antropologie*, podílel se na organizaci antropologických a anatomických sjezdů doma i v zahraničí a vydal sborníky z těchto akcí.

Doran, Glen Harold (19. 6. 1950, ...), americký antropolog a archeolog; profesor na Florida State University v Tallahassee ve Spojených státech amerických. Zabývá se paleodemografickými otázkami; při analýze lidských kosterních pozůstatků a artefaktů využívá moderní analytické metody: řádkovací elektronovou mikroanalýzu, [protonově indukovanou rentgenovou emisní analýzu](#), [neutronovou aktivační analýzu](#).

Vedl výzkumný projekt ve *[Windoveru na Floridě](#), kde bylo odkryto paleoindiánské pohřebiště z doby před sedmi až osmi tisíci lety; díky příhodnému prostředí zůstal v některých lebkách zachován mozek s buňkami, v jejichž jádrech se nacházela dosud nejstarší známá [kyselina deoxyribonukleová z buněk člověka](#) (Doran, G. H. – Dickel, D. N. – Ballinger Jr., W. E. – Agee, O. F. – Laipis, P. J. – Hauswirth, W. W., Anatomical, Cellular and Molecular Analysis of 8,000-yr-old Human Brain Tissue from the Windover Archaeological Site [[Anatomická, buněčná a molekulární analýza 8 tisíc let staré lidské mozkové tkáně z archeologického naleziště Windover](#)]. *Nature*, 323, 1986, 6091, 803–806).

Douglasová, Mary (25. 3. 1921, San Remo, Itálie – 16. 5. 2007, Londýn, Anglie), britská antropoložka; představitelka *[strukturální](#) a *[symbolické antropologie](#). Vytvořila originální koncepci, spojující východiska [strukturální](#) a

symbolické antropologie, založenou na předpokladu, že symbol získává svůj význam prostřednictvím vztahu, který zaujímá k jiným symbolům v nějaké struktuře. Z díla: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (Čistota a nebezpečí: Analýza pojmu poskvrnění a tabu, 1966), *Natural Symbols* (Přirozené symboly, 1970), *Thought Styles: Critical Essays on Good Taste* (Způsoby myšlení: Kritické eseje o dobrém vkusu, 1996).

Douglass, Andrew Ellicott (5. 7. 1867, Windsor, Vermont, USA – 20. 3. 1962, Tucson, Arizona, USA), americký astronom a fyzik; ředitel Steward Observatory na University of Arizona v Tucsonu. V letech 1913 až 1929 vyvinul *dendrochronologickou metodu, jež se užívá k sledování přírůstků dřevin (letokruhů) a jejich charakteristik závislých na klimatu.

Podle těchto charakteristik lze datovat stromy, dřevěné předměty a stavební pozůstatky z pravěkých a středověkých i mladších lokalit v určitých zeměpisně ohraničených oblastech; za optimálních okolností s přesností na jeden rok. Dendrochronologie se též využívá ke korigování dat získaných *radiokarbonovou metodou.

Dubois, Eugène (28. 1. 1858, Eijsden, Nizozemsko – 16. 12. 1940, Haelen, Nizozemsko), nizozemský lékař, antropolog a geolog; původně asistent anatomie na univerzitě v Amsterdamu. Od roku 1887 působil jako vojenský lékař na Sumatře a Jávě.

V letech 1891–1893 objevil na břehu řeky Solo u osady Trinil na indonéském ostrově Jáva první pozůstatky **Homo erectus*: jeden zub (stoličku), střechnu mozkovny a levou stehenní kost; nález původně označil jako *Pithecanthropus erectus* („Opočlověk vzpřímený“).

Duby, Georges (7. 10. 1919, Paříž, Francie – 3. 12. 1996, Aix-en-Provence, Francie), francouzský historik; přední medievalista. Specializoval se na hospodářské a sociální dějiny středověku, vztahy umění a společnosti a vývoj mentalit. Z díla: *Le Temps des cathédrales: L'Art et la société (980–1420)* (Doba

katedrál: Umění a společnost [980–1420], 1976), *Histoire de la vie privée*, I–V (Historie soukromého života, I–V, 1985–1987, spolu Philippem *Arièsem).

Dülmen, Richard van (3. 5. 1937, Cloppenburg, Německo – 18. 1. 2004, Erfurt, Německo), německý historik; profesor univerzity v Saarbrückenu v Německu. Historik novověku, jeden ze zakladatelů a přední představitel *historické antropologie zaměřené na historicko-antropologický výzkum každodenního života. Z díla: *Kultur und Alltag in der Frühen Neuzeit* (1990–1994; 3 svazky; česky: *Kultura a každodenní život v raném novověku*, 1999, 2006), *Theater des Schreckens* (1985; česky: *Divadlo hrůzy*, 2001), *Der ehrlose Mensch* (1999; česky: *Bezectní lidé: O katech, děvkách a mlynářích*, 2003).

Dumézil, Georges (4. 3. 1898, Paříž, Francie – 11. 10. 1986, Paříž, Francie), francouzský religionista, filolog, indoeuropeista, znalec kavkazských jazyků a antropolog; podle C. Scotta Littletona zakladatel tzv. „nové komparativní mytologie“ (*new comparative mythology*). Jeho studia na École Normale Supérieure přerušila 1. světová válka (byl vyznamenán válečným křížem); promoval až po demobilizaci v roce 1919. V roce 1924 obhájil své dvě teze k získání doktorátu. První s názvem *Le festin d'immortalité. Étude de mythologie comparée indo-européenne* (Hostina nesmrtelnosti. Studie z indo-evropské srovnávací mytologie [srovnává zde nápoj řeckých bohů ambrózii a indický mytologický nápoj amrta s podobným jménem a vlastnostmi]). Druhá teze se nazývá *Le crime des Lemniennes. Rites et légendes du monde égéen* (Zločin Lemňanek [žen z Lemnu]. Rity a legendy egejského světa). Odborné spory se svým učitelem Antoinem Meillem (1866–1939) jej přiměly odejít na univerzitu v Istanbulu, kde v letech 1925 až 1931 přednášel dějiny náboženství a religionistiku. Zde se důkladně seznámil s kavkazskými jazyky (*La Langue des Oubykhs* [Jazyk Ubyků] 1931). O přetrvávajícím Dumézilově zájmu o problematiku indoeuropeistiky svědčí kniha *Le Problème des Centaures* (Otázka kentaurů) z roku 1929, ve které v duchu geneticko-etymologického srovnávání a Frazerových vegetačních cyklů vykládal souvislost pojmů *kentauros* –

gandharva. Mezi lety 1931 až 1933 působil jako lektor na univerzitě v Uppsale. Po návratu do Francie pracoval jako redaktor zahraniční rubriky v listě *Le Jour*; Sylvain Lévi mu pomohl získat místo přednášejícího srovnávací indoevropské mytologie na École Pratique des Hautes Études (kromě let 1941 až 1942, kdy byl jakožto svobodný zednář sesazen vichistickými úřady, zde byl činný až do roku 1949). V letech 1935 až 1938 navštěvoval semináře sinologa Marcela Graneta, který výrazně ovlivnil jeho metodologii.

Na přelomu roku 1937 a 1938 Dumézila napadlo, že trojici hlavních flaminů, spjatých službou s Jovem, Martem a Quirinem, lze pochopit jako analogický trojčlenný protějšek sociální trojice popsané u Indoíránců. O svém postřehu referoval v článku *La préhistoire des flamines majeurs* (Prehistorie velkých flaminů). Zrodila se tak Dumézilova teorie indoevropské trojčlennosti, jejíž pozůstatky lze údajně identifikovat u většiny populací indoevropského původu a která představuje základní klasifikační princip jejich sociálního uspořádání a prostupuje veškerou literární, kulturní a symbolickou kreativitou. *První třída* indoevropské trojčlennosti je zastoupena vládci a kněžími či mágy, jejichž role často splývají. Těmto společenským složkám odpovídají v panteonu božstva *svrchovanosti* jako Varuna, Mitra, Jupiter, Zeus, Ódin a další. *Druhá třída* je ve společnosti reprezentována válečníky a v náboženské imaginaci bojovnými božstvy typu Indry, Marta nebo Thóra. *Třetí třída* zahrnuje rolníky a pastevce, případně řemeslníky, kteří jsou úzce spjati s bohy nebo bohyněmi plodnosti (Sarasvatí, Anahítá, Ašvinové, Násatjové, Quirinus, Flóra, Frey, Freyja atd.).

Původně Georges Dumézil chápal trojčlennost v duchu sociologické školy Émila *Durkheima a Marcela *Mausse jako *odraz* sociální reality v ideologické sféře; na přelomu čtyřicátých a padesátých let začal hovořit o „třech modalitách aktivity“ (*trois modes d'activités*) a anticipoval tak přístupy *kognitivní a *symbolické antropologie. Roku 1949 byl díky podpoře Émila Benvenista (1902–1976) a Julese Blocha (1880–1953) uveden do Collège de France; roku 1970 byl zvolen do Académie des Inscriptions et Belles-Lettres a roku 1979 se

stal členem nejprestižnější francouzské vědecké instituce, Académie Française. Slavnostní projev při této příležitosti přednesl Claude *Lévi-Strauss. Dumézil je autorem řady studií, které zahrnovaly například *Ouranos – Varuna – Essai de mythologie comparée indo-européenne* (Úranos-Varuna – Esej z indoevropské srovnávací mytologie, 1932), *Les Mythes romains* (Římské mýty, čtyři díly – *Les Horaces et les Curiaces* [Horatiové a Curiatiové], 1942; *Servius et la Fortune – Essai sur la fonction sociale de louange et de blâme et sur les éléments indo-européens du cens romain* [Esej o společenské funkci pochvaly a pokárání a o indoevropských prvcích římského censu] 1943; *Tarpeia – Cinq essais de philologie comparée indo-européenne* [Tarpeia – pět esejů ze srovnávací indoevropské filologie] 1947), *Mythes et dieux des Germains – Essai d'interprétation comparative* (Mýty a bozi Germánů – pokus o komparativní interpretaci, 1939), *Jupiter, Mars, Quirinus* (Jupiter, Mars, Quirinus, 1941–1949), *Les dieux indo-européens* (Indoevropští bohové, 1952) nebo *L'idéologie tripartite des Indo-européens* (Tripartitní ideologie Indoevropanů, 1958). V letech 1968 až 1972 pobýval na pozvání Jaana Puhvela a Mircey *Eliadeho na univerzitách v Los Angeles a Chicagu, kde připravil k vydání tři díly svého nejvýznamnějšího díla *Mythe et épopée* (Mýtus a epopěj); *L'idéologie des trois fonctions dans les épopées des peuples indo-européens* [Ideologie tří funkcí v epopějích indoevropských národů]; *Types épiques indo-européens: Un héros, un sorcier, un roi* [Indoevropské mytické typy: Hrdina, kouzelník, král]; *Histoires romaines* [Římské příběhy], 1973). V roce 1986 založil společně s Georgesem Charachidzém *Revue des études géorgiennes et caucasiennes* (Revue pro gruzínská a kavkazská studia).

Dumézil neskryval sympatie k radikální pravici předválečné Francie. Arnaldo Momigliano napsal, že Dumézilovy politické názory měly důležitý podíl na roztržce s liberálně orientovanými představiteli francouzské sociologické školy. Svoji první knihu, *Le festin d'immortalité*, Dumézil věnoval Pierru Gaxotteovi, sekretáři Charlese-Marie Maurrasa (1868–1952), zakladatele konzervativního a

monarchistického hnutí Action française. Italský historik Carlo Ginzburg kriticky zmínil pochvalné recenze, které se objevily v německém tisku v roce 1940 po vydání dvou svazků Dumézilových *Mythes et dieux des Germains* (Mýty a bozi Germánů). Na druhé straně, Claude Lévi-Strauss, sám válečný emigrant židovského původu, intelektuální sepětí Dumézilových předválečných tezí s nacismem rozhodně popřel.

Devadesátá léta 20. století byla ve znamení opětovného vzestupu zájmu o dílo Georghese Dumézila. Nejucelenější kompendium prehistorické „indoevropské civilizace“, jehož autorem je Bernard Sergent, bylo napsáno ve zřetelně dumézilovském duchu. Příznivý ohlas mělo Dumézilovo učení též ve Spojených státech amerických, kde jeho odkaz rozvíjí zejména Jaan Puhvel.

Dumont, Louis (1911, Salonique, Francie – 19. 11. 1998, Paříž, Francie), francouzský antropolog a indolog. Studoval pod vedením Marcela Mausse v L'Institut d'ethnologie; po roce 1945 působil v Musée National des Arts et des Traditions Populaires, vydával periodikum *Le Mois d'ethnographie* (Etnografický měsíčník) a účastnil se terénních výzkumů v Indii. V letech 1951 až 1955 přednášel antropologii na univerzitě v Oxfordu a v roce 1955 se stal vědeckým pracovníkem v École des Hautes Études en Sciences Sociales v Paříži, kde vytvořil společně s Danielem Thornerem Centre d'études indiennes a založil periodikum *Contribution to Indian Sociology* (Příspěvky k indické sociologii). Jeho studie zahrnovaly *Homo Hierarchicus: Essai sur le système des castes* (Homo hierarchicus: Esej o systému kast, 1966), *From Mandeville to Marx: The Genesis and Triumph of Economic Ideology* (Od Mandelvilla k Marxovi: Geneze a triumf ekonomické ideologie, 1977) a *Essais sur l'individualisme: Une perspective anthropologique sur l'idéologie moderne* (Esej o individualismu: Antropologický pohled na moderní ideologii, 1983).

Durán, Diego de (1538–1588), mexický mestický kronikář, dominikánský mnich. Je autorem kroniky *Historia de las Indias de Nueva España* (Dějiny Nového Španělska v zemích indických). Toto dílo, dokončené v roce 1581, ale

tiskem vydané až v 19. století, přináší řadu podstatných historických a etnologických informací a bylo sepsáno na základě původních dokumentů a svědectví pamětníků v jazyce *náhuatl.

Durkheim, Émile (15. 4. 1858, Épinal, Francie – 15. 11. 1917, Paříž, Francie), francouzský sociolog a filozof; jeden ze zakladatelů moderní *sociologie. V roce 1895 založil historicky první katedru sociologie v Evropě a o rok později jeden z prvních odborných sociálně-vědních časopisů *L'Année Sociologique* (Sociologická ročenka).

Patří k nejvýznamnějším představitelům tzv. **sociologismu**, jehož základní tezí je, že **společenské jevy jsou prvotní a jevy psychologické a biologické jsou z nich odvozené**. Předmětem sociologie jsou společenské fakty (například právo, náboženství, jazyk, móda), které jsou vůči individuí vnější a nutí je, aby se jim podřídila. Podstatou společenských fakt jsou stavy kolektivního vědomí, v nichž se individuální psychiky rozpouštějí.

Durkheim vytvořil i zvláštní psychologickou metodu (*Les Règles de la méthode sociologique* [Pravidla sociologické metody], 1895). Založil sociologickou školu, která ovlivňovala vývoj sociologie i v ostatních zemích. Filozoficky a též eticky navazoval na Immanuela*Kanta (mravnost mu splývala s povinností).

Eibl-Eibesfeldt, Irenäus (15. 6. 1928, Vídeň, Rakousko), rakouský biolog a etolog. Rozšířil rozvažování o *člověku a *lidské přirozenosti o nové aspekty vyplývající z vědeckého poznání ve 20. století. Eibl-Eibesfeldt je jedním z četných žáků Konrada *Lorenze. Po celé řadě klasických etologických studií z 50. let, které vycházejí ze zkoumání zvířat (část z toho, zřejmě jako odezva darwinovské tradice, z pozorování některých druhů živočichů souostroví Galapagy) obrátil v šedesátých letech 20. století pozornost na etologii člověka.

Metoda, kterou aplikoval na studium člověka, se v podstatě neliší od klasicky etologických pozorovacích metod, kdy je zkoumaný druh soustavně pozorován pokud možno ve svém přirozeném prostředí a pokud možno bez

pozorovatelových intervencí a záměrného rušení. Jednotlivé způsoby chování jsou zaznamenávány a poté pečlivě statisticky vyhodnocovány. **Srovnáním odlišných kulturních okruhů (zejména *Sanové [Křováci] z oblasti Kalahari a některé horské kmeny Nové Guineje) – s kulturou evropskou, popřípadě dálněvýchodní lépe vyniknou některé univerzální rysy lidského chování a komunikace, prakticky nezávislé na kulturním kontextu.** Interpretace přecházejí na jedné straně do čisté komparativní *etologie, na druhé straně pak do *kulturní antropologie. Velkou roli hrají otázky morálky, jejích zdrojů a její role ve společnosti. Jako zdroj morálky nevidí pouze vrozenou etologickou výbavu člověka, kterou sice pokládá za faktor velmi významný, ale ne jediný. Morálka v jeho pojetí zahrnuje i nerefléktované napodobení tradice a upevnění těchto schémat jednání zvykem, jakož i rozumově podložená rozhodnutí. Rozhodnutí spatřuje jako morální v zásadě teprve tehdy, když v určitém smyslu vyžaduje sebeovládání a nepodlehnutí primárním puzením. Celkově je Eibl-Eibesfeldt myslitel velmi konzervativní a v sofistikované a zakryté, nicméně velmi zřetelné podobě používá argumentů získaných z etologických pozorování člověka k podpoře morálního kodexu, odpovídajícího představám tradičního měšťanstva v rakousko-jihoněmeckém prostoru. Tam, kde je pozorování ve shodě s jeho zásadami, je patrné, že lidská přirozenost i bez kulturního kontextu k těmto zásadám spěla, tam, kde není, je patrné, že civilizovaná morálka se musí lidské přirozenosti postavit, protože přirozenost a kultura jdou v zásadě proti sobě. Protože autor velmi rozhodně zamítá východiska psychoanalýzy Sigmunda *Freuda a psychologie Carla Gustava *Junga, je nasnadě, že tuto časovou a místní podmíněnost vlastních východisek nepostřehl a nereflétoval. Tím nemají být zpochybněny všechny jeho morální soudy, nýbrž naprostá samozřejmost, s jakou k tomuto posuzování přistupuje.

Vždy zdůrazňuje sociální aspekt lidské existence a nutnost smysluplné kooperace a citové provázanosti v rámci society, v níž člověk žije. Upozorňuje i na nebezpečí plynoucí z toho, že ve státních a zejména pak novodobých

společnostech je societa, tvořící „osudové společenstvo“, příliš velká, než aby mohl jednotlivec osobně znát všechny její členy a mít k nim osobní vztahy, jako tomu bylo v malých skupinách societ tradičních. Je třeba speciální indoktrinace, která tuto skupinu s velkým počtem jedinců drží pohromadě a zajišťuje její smysluplné fungování. V dějinách vidí cyklický pohyb, v němž se střídají heroické, ale nelidské fáze s humánními, kdy ovšem zájmy státu přicházejí zkrátka a ten se posléze pod malým tlakem hroutí (Alexandrovská doba a *helénismus, raný a pozdní Řím, éra první a druhé světové války a éra poválečná atd.). V lidských societách až po novodobé státy spatřuje jednotky „přírodního“ výběru, jakési nadindividuální organismy, kde *altruismus ve smyslu společné obrany, redistribuce hmotných produktů a z indoktrinace plynoucího vědomí sounáležitosti přesahuje i na geneticky zcela nepříbuzné jedince. V této věci polemizuje s Edwardem *Wilsonem, ač jinak relevanci většiny jeho argumentů s určitými dílčími výhradami uznává.

Na základě dlouhodobého sledování takzvaných *přírodních národů odmítá tezi, že řeč vznikla primárně k praktické komunikaci v pracovním procesu – ve všech případech shledal, že eventuální hovor při práci se týkal všeho jiného než práce samé. I pracovní dovednosti jsou z generace na generaci předávány ve valné většině přímým napodobováním, nikoli verbální instruktáží.

Soudí, že podstatným předpokladem pro vývoj řeči u člověka byl dřívější rozvoj hravosti. Kategorie chování, i u zvířat nazývaná běžně „hrou“, se vyskytuje u některých obratlovců, zejména savců a ptáků, u nichž mají vrozené vzorce chování více stupňů volnosti a vyžadují delší periodu učení. U hry je důležité, že je jaksí ohraničena od „vážně“ míněných jednání a probíhá ve stylu „jenom jako“. To umožňuje volně kombinovat nejrůznější mody chování bez intenzivního emočního doprovodu, typického pro jednání vážná. Toto emoční distancování se a možnost volného experimentování vidí jako základní podmínku pro vznik řeči vůbec. Řečová koordinace a míra strukturování řeči obecně vzato za silných emotivních náporů trpí a řeč si lze těžko představit jinak

než jako něco od přímých hnutí mysli poněkud osvobozeného. To vidí i jako důvod pro rozdělení mozku na pravou, emotivní a levou, logickou a řečově motorickou hemisféru. Za univerzália, přítomná ve všech kulturách, má nejen spojení určité řečové kadence a tóniky s určitými emocionálními situacemi, ale i emoční náboje a metaforické přenosy spojované s pojmy jako vysoký – nízký, pravý – levý, tmavý – světlý atd. Stejně tak má dětské vokalizace, zejména rytmicky opakované (mama, papa, baba atd.), za vrozené spouštěče něžného a pečovatelského chování ze strany dospělých, dětmi spontánně (bez učení dospělými) produkované. Role řeči není primárně ani tak dalece komunikativní, představuje spíše další formu ritualizace sociálních kontaktů a valná většina rozhovorů příslušníků přírodních národů obsahuje sociální problematiku. Jedná se i o možnost tlumení přímé agrese – verbální hádka ohrožuje svým způsobem fungování skupiny méně než otevřený boj.

Eibl-Eibesfeld, str. 366 dole - v pojednání o hře změnit: místo "u všech vyšších zvířat" napsat "u některých obratlovců, zejména savců a ptáků". Str. 367 dole správně pes "hyenový" nikoli hyenový. Osobní poznámka: S dotyčným jsem se setkal, byl i v Brně.

Velmi obsáhle se zabývá i lidskou *ontogenezí, opět většinou na příkladech mimoevropských lovecko-sběračských či „kvazineolitických“ kultur. Zejména detailně rozebírá možný vliv režimu zacházení s kojenci a malými dětmi (odstavování, drezúra na čistotnost, zákazy sexuálních aktivit atd.) u nejrozličnějších etnik na později se konstituující „národní povahu“, zejména ve smyslu různé míry agresivity, introvertovanosti atd. Dochází posléze k závěru, že klasická studie americké antropoložky Margaret *Meadové z roku 1935 a četných dalších autorů smýšlejících v tomto stylu, spatřujících zčásti pod vlivem psychoanalýzy ve vlivech raného dětství základní formativní východiska pro „národní charakter“, jsou zavádějící a že přímou korelaci v tomto směru potvrdit nelze, neboť existuje celá řada výrazných protipříkladů. Důraz klade naopak na neobyčejnou plasticitu, s jakou jsou děti schopny vyrovnávat

následky i poměrně velmi rabiátních „výchovných“ či „pečovatelských“ praktik – například bandážování kojenců a batolat až k nehybnosti v Albánii atd. Hodnotí význam dětství jako autonomní fáze lidského života, zatímco o jeho pojetí výhradně jako přípravy na pozdější život soudí, že je zavádějící a na újmu bližšího pochopení významu dětství. Zdůrazňuje svět dětských her, který nejen „na nečisto“ kopíruje procesy probíhající ve světě dospělých a umožňuje je natrénovat bez nebezpečí značnější škody v případě chybného jednání či nezvládnutí, ale prezentuje jej jako „subkulturu“ v rámci kultury, jako samostatnou dětskou kulturu dětmi nesenou a tradovanou. Teprve v novověké Evropě a ve značnější míře až ve 20. století je tato kontinuita přetržena a svět dětských her organizují, vymýšlejí či do něj intervnují dospělí, někdy až k naprostému rozpadu autentického „dětského folkloru“ (je to v zásadě obdobný proces, jakým státem organizované školní vzdělání a masmédiá pohltily folklor „dospělý“). Stejně tak upozorňuje na vysokou sociální kompetenci dětí v „předškolním“ věku u přírodních národů, nesrovnatelnou se situací v industriální společnosti. V tradičních společnostech přichází největší část vlivu dospělých a jimi předávané tradice až v iniciačních rituálech během adolescence. Zvláštní důkaz klade na *iniciaci mladých mužů, spojovanou u většiny etnik s izolací, infantilizací a nezřídka i brutálním zacházením jako prostředky k získání formovatelnosti, indoktrinabilnosti a „skupinového ducha“, hluboké citové identifikace s příslušným mužským společenstvím.

Ve shodě s Konradem Lorenzem označuje člověka jako „specialistu na nespécializaci“. Velký význam přikládá savanovému habitatu, ve kterém *hominizace v prostředí subsaharské Afriky probíhala. Od tohoto typu krajiny a užšího prostředí odvozuje i estetické zálibení lidí v rostlinách („fytofilie“) a v krajinách „parkového“ typu jako historickou reminiscenci na někdejší adaptace, projevující se i psychologicky určitým typem preferencí pro okolí právě tohoto typu. Ztrátu ochlupení a četné potní žlázy vidí jako adaptaci k termoregulačním účelům při dlouhodobých loveckých akcích v tropickém

prostředí (skutečnost, že jiní masožravci subsaharské Afriky, lovící štváním, například pes hyenovitý – *Lycaon pictus* –, který je ochlupený a potní žlázy navíc nemá, jej při tom neruší). Poměrně značný podíl na hominizaci připisuje pohlavnímu výběru a poukazuje na to, že prakticky u všech etnik jsou jako ideál krásy upřednostňovány například jemné rysy obličeje před hrubými a obecně vzato ty morfologické rysy, které jsou poměrně u subhumánních primátů nejvzdálenější. Velkou pozornost věnuje estetickému cítění a produkci estetických artefaktů, kterou vnímá jako specificky lidský rys, neodmyslitelný od jakékoli kultury již od *paleolitu. Stejně jako Charles *Darwin pokládá estetické impresy z nejrůznějších smyslových vjemů za cosi vlastního nejen člověku, ale i většině obratlovců. Emocionální doprovod zážitků, které nejsou bezprostředně biologicky relevantní, je sám o sobě pozoruhodnou záležitostí. Není vcelku překvapivé, že vnímání potravy, sexuálních partnerů, potomků atd. je spojeno s libými pocity a vnímání nepřátel, nepříznivého klimatu atd. s pocity nepříjemnými. Zdá se, že subhumánní živočišné druhy se při volbě jednoho z několika objektů řídí zhruba podobnými kritérii jako člověk. Pravolevá orientace obrazů není lhostejná – obrazy s centrem v levé polovině se ukazují jako silněji emotivně prožívané (zpracovávají se přednostně pravou, „emocionální“ mozkovou hemisférou). Rovněž prožívání proporcí není vázané jen na kulturní tradici a „dobré“ tvary lze většinou nějak odvodit od kruhu, čtverce či obdélníku s proporcemi zlatého řezu.

„Tvarová psychologie“ (*Gestaltpsychologie*) odhalila celou řadu pravidel vizuálního vnímání a emotivního působení tvarů na člověka. Nejenže dochází k dorovnávání drobných iregularit na pozorovaných objektech ve prospěch symetrie, ale celá řada obrazů je hluboce vrozená, podobně jako Lorenzem popsána schémata u vyšších zvířat. Známé *Kindchenschema* – archetypický obraz dítěte či mláděte s velkýma očima, kulatou hlavou, oblými proporcemi a krátkými extremitami – je jedním z nich. Jak už bylo zmíněno, ve vztahu k člověku jsou esteticky upřednostňovány ty rysy, které jsou nejdále od

fyzických proporcí primátů, a tudíž většinou také „nejjuvenilnější“. Zde spadá estetický kánon v jedno s požadavkem „juvenility“ jakožto jedné z podmínek hominizace. Rovněž výrazy obličeje při různých emocích jsou z největší části vrozené a takto také rozeznávané. Člověk má tendenci jako obličeje s příslušným výrazem interpretovat nejen zvířecí hlavy (například velbloud s výrazem nafoukané povýšenosti), ale i třeba stavby (okna = oči, římsy = řasy, obočí atd.). Obecně vzato jsou u člověka jakožto denního tvora spojovány se světlem a světlými předměty většinou příjemné emoce, s tmou a tmnými předměty emoce nepříjemné, úzkost, ohrožení. Ač je pojmové rozvržení barev věc kulturně podmíněná, barvocit je u nebarvoslepých jedinců různých ras i věku prakticky tentýž.

Emocionální reakce na barvy je z větší části kulturně nezávislá, ač některé komponenty kulturně podmíněné jsou (barvou smutku je v Evropě černá, v Číně bílá). Odstíny žluté a červené jsou obecně vnímány jako barvy „teplé“; aktivují v experimentálně prokazatelné míře autonomní nervstvo a zvyšují pulz i krevní tlak. Místnosti jimi vymalované pociťují (při stejné teplotě) pokusné osoby subjektivně o 3–4 °C teplejší než prostory vymalované barvami „studenými“ (zelená, modrá). Červená barva je nejoblíbenější u dětí a málo kultivovaných dospělých, zároveň je (jakožto barva krve) pociťována za určitých okolností jako rozrušující a děsivá. (Kombinace červené barvy s černou bývá v mnoha kulturách spojována se silami podsvětí [v pozdní formě v naší kultuře až k ozdobám perníkových čertů jakožto antipodů k převážně světlému Mikulášovi]. Tato barevná kombinace je v přírodě ostatně velmi častá jako varovné zbarvení toxických či jinak nebezpečných druhů živočichů [aposematismus]. Jak ukázaly experimenty na některých druzích ptáků, je tato barevná kombinace i bez učení prožívána jako „neblahá“. Pěkná ukázka souvislosti barevných kombinací v přírodě a v lidské kultuře jsou

*Michelangelem navrhované uniformy papežových švýcarských gardistů – mají tutéž kombinaci barev jako sršni.)

Stejně jako vnímání barev a tvarů spočívá na vrozených schématech i vnímání rytmů. Vnímání rytmičnosti bývá někdy odvozováno od přirozených rytmů lidského těla (tlukot srdce, rytmus chůze atd.) a jejich modifikací při nejrůznějších hnutích mysli. Zdá se však, že rytmičnost je cosi velice archaického a vlastního životu v jakékoli podobě. Vnímání rytmičnosti u obratlovců je naprosto zřejmé, pohyby skřelů u ryb lze zesynchronizovat pomocí úderů metronomu, vojenští koně „pochodovali“ podle rytmu hudby, lidé se srdečním pulzem zvýšeným předešlou fyzickou námahou se uklidňují rychleji, jsou-li jim přehrávány ukolébavky. Přehrávání hudebních sekvencí může při mnohočetném opakování vést až k tranzu, stejně jako monotónní rytmické pohyby či prohlížení kreslených vzorů typu arabesek. Hudba je vnímána přímo emotivně, pravou hemisférou a spojení nejrůznějších emocí a nálad s tempem, hlasitostí, rytmem, melodií atd., ať už v instrumentální hudbě, písni či mluvené řeči, lze poměrně snadno vyjádřit a tabelovat. Obdobně je tanec pohybovým vyjádřením rytmu a s ním spojených emocí. Tím se velmi blíží nejrůznějším ritualizovaným pohybovým jednáním živočichů, například rituálům tokovým a je obdobně i prožíván. Obě mozkové hemisféry zároveň pak oslovuje poezie, pravou pravidelnou rytmičností (rým je jev poměrně pozdní a přítomný jen v některých kulturách) a frázováním do strof (optimální délka času nutného k přednesení jedné strofy je zhruba 3 sekundy), levou pak svými řečovými obsahy. Podle Eibl-Eibesfeldta se poezie vyvinula z tanečních písní, které vidí vedle kresebných projevů jako nejstarší lidský umělecký projev.

Obsáhle se věnuje i sociální funkci umění jakožto procesu komunikace a zdůrazňuje i jeho význam pro mocenské imponování jedince i společnosti. Umění slouží též jako významný faktor kolektivní integrace, ať už ve formě společně zpívaných písní či provozovaných tanců nebo jako výtvarný emblém či symbol určité skupiny až po význačné budovy jakožto dominanty panoramat určitých městských center. Kolektivně provozované činnosti, jež mají svůj smysl v posílení skupinové koherence, jsou běžné u velkého množství zvířecích

druhů, ať už se jedná třeba o skupinové vytí vlků či společné kroužení holubího hejna. Pro umění tradičních společností je typické, že existuje nějaký ustálený kánon, styl, který se jen velmi pomalu mění, a jednotlivá umělecká díla představují v podstatě variace na toto předem dané téma. To pozoruhodným způsobem odpovídá estetickému kánonu živých objektů, kde ve skupině příbuzných druhů je obměňován jen jeden nebo několik málo parametrů (prodloužení určitých péřových partií u rajek, tvar parohů u jelenů), zatímco ostatní se mění jen poměrně velmi málo. Celá řada produktů výtvarného umění slouží i k nábožensko-magickým účelům, u mnoha etnik jsou rozšířeny zejména tabuové kresby či plastiky proti uřknutí nebo proti démonům či mající zabránit vstupu nepovolaných lidí. Z lidského etologického repertoáru na nich bývá zobrazováno zejména zadržovací gesto pomocí zdvižené ruky, falická imponace či výhružný pohled, z posledního pak často jenom zvětšené a izolované oko, jde o mnohokrát se opakující motiv neobyčejné působivosti – už několikadenní kojenci otáčejí pohled za kresbou několika koncentrických kruhů, prezentovaných na papíře asi 10 cm vzdáleném – význam tohoto chování je kromě prosté fascinace tvarem těžko interpretovatelný.

Eibl-Eibesfeldt rozebírá i umělecké projevy subhumánních živočišných druhů. Těchto fenoménů není v přírodě mnoho. Odmyslíme-li si muzikální hodnoty zpěvu ptáků a vokalizace gibbonů, jsou to jen australští ptáci čeledi *Ptilohorhynchidae* (lemčící), kteří vytvářejí objekty s jasným estetickým záměrem mimo vlastní tělo. Jedná se o loubí z trávy, namnoze uvnitř vymalovaná obsahem modře barvicích bobulí či vyložená modře zbarvenými předměty a květy – celé zařízení slouží k imponaci samičkám v období toku. Uměle navozená výtvarná činnost u šimpanzů (v přírodě u nich nejsou známy ani nejmenší náběhy) se sice setkávala u pokusných zvířat s živým zájmem (včetně vědomí si „hotovosti“ obrazu a radosti z něj), většinou však nepřesáhla malování vějířovitých ornamentů (i u lidí je ostatně zobrazující figurativní

malířství velmi pozdním jevem, zatímco vysoké stupně abstrakce se objevují poměrně záhy).

Z díla: *Liebe und Hass* (Láska a nenávisť, 1971); *Krieg und Frieden aus der Sicht der Verhaltensforschung* (Válka a mír z hlediska výzkumu chování, 1975); *Die Biologie des menschlichen Verhaltens* (Biologie chování člověka, 1984).
(Stanislav Komárek)

Eliade, Mircea (13. 3. 1907, Bukurešť, Rumunsko – 22. 4. 1986, Chicago, USA), rumunský religionista, historik náboženství, spisovatel, publicista a veřejný činitel. V roce 1928 ukončil studia na Filozofické fakultě Bukurešťské univerzity; v Itálii se pod vedením Giuseppe Tucciho zabýval renesancí; v témže roce odjel Eliade do Indie, kde studoval na univerzitě v Kalkatě u Surendranatha Dasgupty (1882–1952) sanskrt a filozofii. Zážitky z tohoto období později popsal v autobiograficky laděném románu *Bengálská noc*. Již v mládí uzavřel Eliade celoživotní přátelství s dvěma výraznými osobnostmi rumunské kultury, Eugènem Ioneskem a Emilem Cioranem. Hovořil plyně kromě rumunštiny francouzsky, německy, italsky a anglicky, ovládal rovněž hebrejštinu, perštinu a sanskrt. Roku 1933 získal doktorát za studii o józe a začal přednášet na Bukurešťské univerzitě. V této době byl již uznávaným odborníkem na dějiny náboženství a archaickou kosmologii; proslul také jako literát, který byl nicméně kritizován za údajný nihilismus a přílišnou erotičnost. Ve třicátých letech se Eliade (podobně jako Cioran) sblížil pod vlivem filozofa Nae Ioneska s Železnou gardou (Garda de Fier, též Legionářské hnutí), fašistickým hnutím odmítajícím západní liberalismus. Eliade se navzdory svému zájmu o různé neortodoxní teosofické a gnostické směry přihlásil k pravoslavné církvi a v Legionářském hnutí viděl protagonistu „křesťanské revoluce zaměřené na vytvoření nového Rumunska“. 14. července 1938 byl Eliade na příkaz krále Karola II. společně s jinými předáky Železné gardy zatčen a vězněn až do 12. listopadu 1938, kdy byl propuštěn kvůli vážnému zdravotnímu stavu. Po krátké epizodě kulturního rady v Londýně zastával během 2. světové války stejnou

diplomatickou pozici v Lisabonu, přičemž se netajil svými sympatiemi k Salazarovu autoritativnímu režimu.

Po skončení války přesídlil Eliade do Paříže, kde přednášel na Sorbonně a École Pratique des Hautes Études a přátelil se především s Georgesem *Dumézilem a Georgesem Bataillem. Tehdy, na troskách poválečné Evropy, vydal svůj pravděpodobně nejznámější esej *Le Mythe de l'éternel retour: Archétypes et répétition* (Mýtus o věčném návratu: Archetypy a opakování, 1949, česky 1993), ve kterém zachytil snahu archaického člověka uniknout prostřednictvím rituálů „teroru dějin“ a v návaznosti na *Nietzscheovy a *Spenglerovy úvahy vyjádřil vlastní skepsi vůči lineárnímu pojetí času. Roku 1956 odjel do Spojených států amerických, kde se na Chicagské univerzitě stal řádným profesorem náboženských dějin. V následujících letech vydal řadu odborných prací, které jej zařadily mezi nejpřednější i nejdiskutovanější světové historiky a teoretiky náboženství.

Eliade se věnoval často eklekticky nejrůznějším otázkám *šamanismu, *jógy, kosmologických mýtů, archaických mýtů a rituálů, alchymie, *okultismu, *gnosticismu, tajných ezoterických kultů a dalších náboženských fenoménů. K jeho vrcholným literárním dílům, pojednávajícím o fantaskním světě skrytém pod povrchem banální reality, náleží román *Forêt interdite* (Zakázaný les, 1955) a novela *Pe strada mantuleasa* (Mystickou cestou), v níž zatčený učitel po vzoru Šeherazády uhrane komunistické vyšetřovatele vyprávěním příběhů. Eliadeho ovlivnili zejména romantičtí autoři Nae Ionescu, Rudolf Otto a Gerardus van der Leeuw. Stejně jako Carl Gustav *Jung byl přesvědčen o tom, že krize moderní civilizace byla způsobena ztrátou smyslu pro sakrální. Eliade ztotožnil sakrální s *archetypy, představujícími prototypy lidského chování. Profánní, světské, patří k běžnému životu a nevztahuje se k transcendentnu, zatímco sakrální, svaté, se na něm určitým způsobem přímo podílí. Profánní svět je pokleslejší, kvalitativně horší než archetypální svět ukrytý v transcendentnu. Eliadovo dílo oslovilo více mimoakademické kruhy, literáty a umělce než badatele, kteří

v jeho studiích postrádali přísnější metodologii a skutečný respekt k zásadám vědecké práce. Mnozí autoři (Adriana Bergerová, Daniel Dubuisson, Leon Volovici) tvrdili, že podobně jako v případě italského spisovatele Julia Evoly nebo německého filozofa Martina *Heideggera byly Eliadovy teoretické teze kontaminovány nepříliš úspěšně skrývaným antisemitismem a politickým extremismem.

V sedmdesátých letech 20. století se komunistický režim Nicolae Ceaușesca pokusil z propagandistických důvodů o sblížení s Eliadem jako význačným představitelem rumunské exilové kultury a pozval jej na návštěvu Rumunska, což ale Eliade odmítl. Důsledkem této snahy bylo alespoň vydávání Eliadových knih v komunistických zemích (včetně Československa). [Eliadovy tituly vydané v češtině zahrnují: *Mýtus o věčném návratu: Archetypy a opakování* \(1993\), *Posvátné a profánní* \(1994\), *Dějiny náboženského myšlení* \(1995\), *Od Zalmoxida k Čingischánovi: Srovnávací studie o náboženstvích a folkloru Dácie a východní Evropy* \(1997\), *Mefisto a androgyn* \(1997\), *Šamanismus a nejstarší techniky extáze* \(1997\), *Mýty, sny a mystéria* \(1998\), *Jóga: Nesmrtelnost a svoboda* \(1999\), *Kováři a alchymisté* \(2000\), *Iniciace, rituály, tajné společnosti: Mystická zrození* \(2004\), *Obrazy a symboly: Esej o magicko-náboženských symbolech* \(2004\) a *Pojednání o dějinách náboženství* \(2004\).](#)

Ellis, Henry Havelock (2. 2. 1859, Old Croydon, Surrey, Anglie – 8. 7. 1939, Hintlesham, Suffolk, Anglie), britský psycholog a sexuolog. Nejproslulejší průkopník globálního zkoumání (zejména transkulturálně orientovaného) lidské sexuality, jehož výsledky publikoval v řadě studií a knižních monografií: [The New Spirit](#) (Nový duch, 1890), [Man and Woman](#) (Muž a žena, 1894), [Studies in the Psychology of Sex](#) (Výzkumy psychologie sexuality, 1897–1928, 7 svazků; česky *Pohlavní psychologie*, 1937).

Empedoklés (asi 493 př. n. l., Akraganto [dnešní Agrigento], Itálie – 433 př. n. l., Peloponnés, Řecko), řecký filozof, básník a lékař klasického období. Navazoval na učení svých předchůdců, zejména *Hérakleita, elejské a

pýthagorejské školy. Za základ světa považoval čtyři prvky, či živly: oheň, vzduch, vodu a zemi. Veškeré dění vysvětloval jako slučování a rozlučování těchto prvků v různých kvantitativních poměrech. Zdroj těchto změn není obsažen v samotných prvcích, ale způsobují je dvě vnější protikladné síly: „Láska“ (*Filiá*) prvky spojuje a „Svár“ (*Neikos*) je rozděluje. Působením Lásky se prvky spojují v dokonalou jednotu, při jednoznačné převaze Sváru jsou úplně rozděleny. Zdrojem vývoje, vzniku a zániku všech živých bytostí jsou přechodná stadia, kdy postupně nabývá převahu buď Láska nebo Svár, protože okamžik, kdy jsou v rovnováze, je nepatrný a přechodný. Empedoklés vytvořil jednu z variant orfického učení o nesmrtelnosti a materiální povaze duší, jež jim umožňuje převtělení. Převtělovat se musí každý, kdo podlehl sváru a poskvnil se vraždou nebo křivou přísahou.

Empedoklés své učení vyložil v básních *Peri fyseós* (O přírodě) a *Katharmoi* (Očišťování). Zachovaly se z nich jen fragmenty. Podle pozdějších legend se Empedoklés rozhodl odejít ze života skokem do kráteru Etny. Pravděpodobně však zemřel zcela prozaicky, patrně někde na Peloponnésu za svého pobytu v Řecku.

Engels, Friedrich (28. 11. 1820, Barmen, nyní Wuppertal, Německo – 5. 8. 1895, Londýn Anglie), německý filozof a ekonom; spoluzakladatel *marxismu a tzv. vědeckého komunismu, vůdčí osobnost první i druhé Internacionály. Byl přítelem Karla *Marxe, s nímž se podílel na většině významnějších prací

z oblasti filozofie a ekonomie i na spisech a aktivitách týkajících se dělnického hnutí a komunismu.

V práci *Ursprung der Familie, des Privateigentum und des Staates* (Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, 1884) se Engels inspiroval základním schématem dějin lidské kultury Lewise *Morgana („[...] je velikou zásluhou Morganovou, že v hlavních rysech objevil a rekonstruoval tento předhistorický základ našich zapsaných dějin [...]“); Morganovu koncepci modifikoval a dále rozpracoval z hlediska historického materialismu. Z díla: *Dialektik der Natur* (Dialektika přírody, 1873–1886); *Die Entwicklung des Sozialismus von der Utopie zur Wissenschaft* (Vývoj socialismu od utopie k vědě, 1880).

Epikúros (341 př. n. l., Samos, Řecko – 270 př. n. l., Athény, Řecko), řecký filozof; nejvýznamnější řecký materialistický filozof doby *helénismu. Roku 306 př. n. l. založil v Athénách svou školu v domě se zahradou, po níž se škola nazývala *Képos*. Epikúrovo učení se zachovalo pouze ve zlomcích, v 10. knize spisu Diogena Laertia o filozofech, ale zejména prostřednictvím Lucretiovy básně *De rerum natura* (O přírodě). Epikúros přijal atomistické učení, ale připustil nahodilost pohybu atomů. **Cílem poznání je „duševní klid“ (*ataraxia*) a „štěstí“ (*eudaimonia*).**

Epikúros odmítal zasahování bohů do chodu světa. Snažil se vysvětlovat kosmické jevy působící lidskou bázeň, protože ji pokládal za pramen náboženské víry. **V praktické etice považoval za nejvyšší hodnotu člověka „slast“ (*hédoné*), kterou chápal nikoli jako prostopášnost, ale stav klidu v těle i na duši.** K jeho dosažení se musí člověk vzdát veřejného života. Tato etika je opakem kolektivní občanské etiky řecké **polis* a zdůvodňuje nový postoj člověka v helénistické době, pro nějž je typický *individualismus, kosmopolitismus, důraz na soukromí a duševní klid. **Epikúrova filozofie ovlivnila tu část římské společnosti, která se zřekla boje o politickou moc.**

Erasistratos z Keu (ca 304–250 př. n. l.), řecký lékař a anatom. Působil v alexandrijském **Múseiu*, kde díky možnosti provádět pitvy mrtvol zločinců

prozkoumal oběh krve a stavbu srdce a popsal základní části mozku; do té doby byl mozek vnímán jako celek.

Eriksen, Thomas Hylland (6. 2. 1962, Oslo, Norsko), norský sociální antropolog. Mezi hlavní okruhy jeho zájmu patří *nacionalismus, národní identita, *multikulturalismus a *globalizace. Několik let byl redaktorem předního společensko-kulturního časopisu *Samtiden*. Publikoval řadu populárně-vědeckých prací a esejů o sociokulturní problematice Norska. Snaží se o popularizaci sociální antropologie a zprostředkování kulturního relativismu mezi širší veřejností. Odezvu vyvolaly jeho eseje *Typisk norsk: Essays om kulturen i Norge* (Typicky norské: Eseje o norské kultuře), v nichž se pokusil vyvrátit mýty o vlastnostech, které údajně Norové přisuzují sobě samým. Ve vydáních Eriksenových popularizujících textů v anglickém jazyce je uvedena řada kontroverzních či mylných tvrzení svědčících o omezené obeznámenosti autora s dějinami a sociokulturní realitou míst, která se netýkala jeho vlastního terénního výzkumu.

V knize *Ethnicity and Nationalism* (Etnicita a nacionalismus, 1993/2002) Eriksen naznačuje, že komunikace mezi lidmi je dosažitelná jen v případě, pokud jsou dané skupiny ochotny obětovat ve prospěch vzájemné komunikace něco ze své kultury a přijmout globálnější, společně sdílené komunikační (kulturní) kódy. Z díla: *A History of Anthropology* (Historie antropologie, 2001), *Globalisation: Studies in Anthropology* (Globalizace: Antropologické studie, 2003), *What Is Anthropology?* (Co je antropologie?, 2004).

Evans, sir Arthur John (8. 7. 1851, Nash Mills, Herfordshire, Anglie – 11. 7. 1941, Youlbury, Oxfordshire, Anglie), anglický archeolog. Objevil palác (labyrint) legendárního krále *Mínóa v Knóssu na Krétě. Výkopy, prováděnými od roku 1900, odhalil *mínójskou kulturu. Z díla: *The Palace of Minos at Knossos* (Mínóův palác v Knóssu, 4 svazky, 1921–1935). (Jaroslav Malina)

Evans-Pritchard, Edward Evan (21. 9. 1902, Crownborough, Sussex, Anglie – 11. 9. 1973, Oxford, Anglie), britský antropolog; **vedle Bronisława**

*Malinowského a Alfreda Reginalda *Radcliffe-Browna třetí nejvýznamnější představitel britského *funkcionalismu. Absolvoval historii na univerzitě v Oxfordu, na London School of Economics studoval u Charlese Gabriela Seligmana a Bronisława Malinowského; byl ovlivněn rovněž francouzskou sociologickou školou Émila *Durkheima. V roce 1927 získal Edward Evans-Pritchard doktorát na základě obhajoby dizertační práce, v níž zpracoval výsledky tříměsíčního terénního výzkumu u *Azandů. Přednášel sociální antropologii na London School of Economics; v roce 1932 se stal profesorem sociologie na univerzitě v Káhiře a ve třicátých letech působil rovněž na univerzitě v Oxfordu.

V roce 1930 zahájil terénní výzkum *jihosúdánských *Nuerů*, který Adam Kuper označil za nejvlivnější antropologický výzkum generace; své výsledky Evans-Pritchard shrnul v monografii *The Nuer* (Nuerové, 1940) a ve studiích *Kinship and Marriage among the Nuer* (Nuerský příbuzenský systém a manželství, 1951) a *Nuer Religion* (Náboženství Nuerů, 1956). V práci *Witchcraft, Oracles and Magic Among the Azande* (Čarodějnictví, věštby a magie u Azandů, 1937) anticipoval interpretativní přístup v antropologii. Během 2. světové války se podílel na válečných operacích v Súdánu a Etiopii; později působil v Libanonu a Libyi (monografie *The Sanusi of Cyrenaica* [*Sanusiové z Kyrenaiky*], 1949). V roce 1946 se stal jako nástupce Alfreda Radcliffe-Browna profesorem sociální antropologie na univerzitě v Oxfordu, kde přednášel až do roku 1970. Mezi jeho žáky náleželi například Thomas O. Beidelman, Mary *Douglasová, Louis Dumont, Godfrey Lienhardt, Rodney Needham nebo David Pocock.

Sborník *African Political Systems* (Africké politické systémy), který Evans-Pritchard vydal v roce 1940 společně s Meyerem *Fortesem, a samostatná studie *The Political System of the Anuak* (Politický systém Anuaků, 1940) jsou považovány za ustavující díla moderní *politické antropologie. Význam

Edwarda Evanse-Pritcharda spočíval rovněž v rehabilitaci dějin a individuality v antropologickém myšlení 20. století.

Ferguson, Adam (20. 6. 1723, Logierait, Perthshire, Skotsko – 22. 2. 1816, St. Andrews, Fife, Skotsko), skotský filozof a teoretik společnosti. Ve svém spisu *An Essay on the History of Civil Society* (Pojednání o historii občanské společnosti, 1767) sledoval vývoj lidského myšlení od barbarství k civilizované společnosti.

Tento spis představuje jeden z prvotních zdrojů našich současných představ o moderní *občanské společnosti.

Fernández de Oviedo, Gonzalo (1478, Madrid, Španělsko – 1557, Valladolid, Španělsko), španělský historik Ameriky. Do Nového světa se poprvé odebral v roce 1513 (za svůj život přeplul Atlantik dvanáctkrát) a zastával různé funkce v koloniální administrativě.

Dával přednost historiografii založené na přímém pozorování, čímž se podstatně lišil od svých soudobých humanistických kolegů. Nový svět se mu jevil jako „(...) jedna z věcí, jež jsou převelice hodny poznání“. Z jeho rozsáhlého díla je důležitá především *Historia general y natural de las Indias* (Obecná a přírodní historie zemí indických). Autorův povětšinou velice přezíravý vztah k *indiánům ostře kritizoval Bartolomé de las *Casas.

Fetter, Vojtěch (7. 4. 1905, Kutná Hora, Česká republika – 26. 9. 1971, Praha, Česká republika), český antropolog; profesor Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. *Zabýval se hlavně auxologií, je spoluautorem originální metody pro diagnostikování dětských kraniosynostóz (předčasné srůstání lebečních kostí).*

Zorganizoval, zpracoval a publikoval výsledky celostátního antropologického výzkumu českých a slovenských dětí a mládeže v letech 1951, 1961, 1971. V roce 1955 založil antropologickou sekci Společnosti Národního muzea v Praze a svolal první celostátní sjezd československých antropologů do Starého

Smokovce. Byl prvním předsedou Čs. společnosti antropologické při ČSAV. Z díla: *Anthropologie* (se spoluautory).

Fichte, Johann Gottlieb (19. 5. 1762, Rammenau, Německo – 29. 1. 1813, Berlín, Německo), německý filozof; představitel německé klasické filozofie. Podle Fichteho má filozofie tvořit základ všech věd, **to znamená, být „vědoslovím“**, avšak nikoli věc, substance, nýbrž vědomí musí být principem, **z něhož lze odvodit svět**. Navázal na *Kantovo vyzdvižení praktického rozumu nad rozumem teoretickým i na jeho myšlenku autonomie člověka jako morální bytosti vyčleněné z vnější nutnosti. Podstatu „Já“ viděl v činu, kterým se vytváří vnější svět ve shodě s morálním zákonem. Z díla: *Grundlagen der gesamten Wissenschaftslehre* (Základy veškerého vědosloví, 1794/1795).

Firth, sir Raymond William (25. 3. 1901, Auckland, Nový Zéland – 22. 2. 2002, Londýn, Anglie), britský sociální antropolog a etnolog. Zabýval se politickými a ekonomickými systémy a příbuzenstvím preliterárních společností (zejména v Oceánii) na teoretické bázi *funkcionalismu, kterou obohatil o problematiku *kulturní změny, a zdůrazněním **ekonomických aspektů výzkumu se zasloužil o ustavení *ekonomické antropologie**. Z díla: *We, the Tikopia: A Sociological Study of Kinship in Primitive Polynesia* (My, Tikopiové: Sociologický výzkum příbuzenství v primitivní Polynésii, 1936), *Elements of Social Organization* (Základy sociální organizace, 1951).

Fisher, Sir Ronald Aylmer (17. 2. 1890, Londýn, Anglie – 29. 6. 1962, Adelaide, Austrálie), britský genetik, teoretický biolog a statistik. V roce 1925 publikoval revoluční práci *Statistical Methods for Research Workers* (Statistické metody pro badatele) a v roce 1930 studii *The Genetical Theory of Natural Selection* (Genetická teorie přírodního výběru), ve které jako první popsal alokační model *poměru pohlaví.

Foley, Robert (... ..), anglický evoluční antropolog. Působí na University of Cambridge v Cambridgi ve Velké Británii, je ředitelem Leverhulme Centre for Human Evolutionary Studies, členem King's College a ředitelem pro studia.

Foley je autorem několika knih: *Humans before Humanity: An Evolutionary Perspective* (1995, česky *Lidé před člověkem*, 1999), *Apeman* (Lidoop, 1994, se spoluautory) aj. Nejznámější z jeho knižních publikací je *Another Unique Species: Patterns of Human Evolutionary Ecology* (**Další jedinečný druh: Vzorce lidské evoluční ekologie**, 1987), která se zabývá evolucí adaptivního chování a morfologií v lidské evoluci s ohledem na ekologii a socioekologii fosilních populací, mikroevolučními procesy v rámci makroevolučních změn a vznikem lidských specifických rysů s ohledem na lidskou evoluční ekologii, sociální evoluci, ekologii komunit a biogeografii. V poslední době se stále více věnuje evoluci anatomicky moderního člověka, biogeografii a diverzitě lidských populací ve vztahu ke genetickým, paleoantropologickým a archeologickým dokladům.

Forde, Daryll (16. 3. 1902, Tottenham, Middlesex, Anglie – 3. 5. 1973, Londýn, Anglie), britský antropolog. Byl jedním z prvních antropologů ve Velké Británii, který jednostrannou britskou orientaci na sociální antropologii rozšířil o antropologii biologickou a o archeologii kulturní a tím britskou antropologii sblížil s interdisciplinárním severoamerickým pojetím antropologie. Z díla: *Marriage and the Family among the Yako in South-eastern Nigeria* (Manželství a rodina mezi Yaki v jihovýchodní Nigérii, 1941).

Forel, Auguste Henri (... 1868... – ... 1935 ...), švýcarský neurolog a psychiatr; průkopník moderní *sexuologie. Vedle studia lidské sexuality se zabýval hypnózou a bojem proti alkoholismu. Jako první v historii moderní medicíny indikoval terapeutickou kastraci u neklidného, mentálně defektního psychiatrického pacienta. Z díla: *Die Sexuelle Frage: Eine naturwissenschaftliche, psychologische, hygienische und soziologische Studie für Gebildete* (Sexuální otázka: Přírodovědecká, psychologická, hygienická a sociologická studie pro vzdělance, 1905).

Fortes, Mayer (25. 4. 1906, Britstown, Jihoafrická republika – 27. 1. 1983, Cambridge, Anglie), britský sociální antropolog. Zabýval se sociální organizací

a funkcí příbuzenství (zejména v ašantské a tallensijské kultuře v Ghaně), teoreticky a metodologicky navázal na strukturální funkcionalismus Alfreda Reginalda *Radcliffe-Browna. Z díla: *African Political Systems* (Africké politické systémy, 1940, editorství spolu s Edwardem *Evans-Pritchardem).

Foucault, Michel (15. 10. 1926, Poitiers, Francie – 26. 6. 1984, Paříž, Francie), francouzský filozof, sociolog, historik, teoretik vědy a kultury; profesor na Collège de France.

Zavedl pojem **epistémé** jako výraz dominantní struktury vztahů, která řídí formy vědění v dané době; dějiny vědění chápal jako diskontinuitní v souvislosti se změnou historického *diskurzu (v monografii *L'Archéologie du savoir* [Archeologie vědění], 1969).

Zkoumal otázky vývoje vůle k vědění a vývoje moderního pojmu subjektu a individuality. Analyzoval systém trestního práva (*Surveiller et punir: Naissance de la prison* [Trestání a dohlížení: Zrod vězení], 1975) a fenomén sexuality; z původně zamýšlených šestisvazkových „dějin sexuality“ publikoval tři svazky (předčasně zemřel na onemocnění AIDS): *Histoire de la sexualité I: La Volonté de savoir* (Paris: Gallimard, 1976; česky: *Dějiny sexuality I: Vůle k vědění*, Praha: Herrman & synové, 1999); *Histoire de la sexualité II: L'Usage des plaisirs* (Paris: Gallimard, 1984; česky: *Dějiny sexuality II: Užívání slasti*, Praha: Herrman & synové, 2003); *Histoire de la sexualité III: Le souci de soi* (Paris: Gallimard, 1984; česky: *Dějiny sexuality III: Péče o sebe*, Praha: Herrman & synové, 2003).

Frazer, James George (1. 1. 1854, Glasgow, Skotsko – 7. 5. 1941, Cambridge, Anglie), britský antropolog, etnolog, religionista a klasický filolog; stoupenec *evolucionismu. Studoval na univerzitách v Glasgově a Cambridgi klasické obory a právo a od roku 1879 působil na Trinity College, které zůstal věrný prakticky celý život; pouze v roce 1907 byl Frazer pověřen vedením Katedry sociální antropologie na univerzitě v Liverpoolu. Editování textů antických autorů, především **Pausániovy Cesty po Řecku**, jej přivedlo

k etnografii a antropologii, s níž se seznámil především v evolucionistickém pojetí Edwarda Burnetta Tylora. Frazerovým vkladem do antropologických studií byla především hluboká znalost klasické filologie a problematiky antických civilizací a náboženství. Frazer byl ovlivněn dílem německého vědce Wilhelma Mannhardta (1831–1880), autora dvojdílného spisu *Wald- und Feldkulte* (Lesní a polní kulty) z let 1875 a 1876, který byl přesvědčen, že venkovské prostředí představuje optimální rezervoár archaických „přežitků“.

Do roku 1911 Frazer vydal celkem dvanáct svazků *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion* (Zlatá ratolest: Výzkum magie a náboženství, první vydání 1890), v nichž shromáždil ohromné množství dat o rituálech, mýtech a magických úkonech kultur všech kontinentů. Tato ohromující syntéza byla ovšem zarámována do velmi tradičního tylorovského intelektualistického a animistického pojetí archaické religiozity. První vydání *Zlaté ratolesti* (*Golden Bough*) z roku 1890 neslo podtitul *A Study in Comparative Religion* (Srovnávací výzkum náboženství). Frazer zde rozvíjel tezi, že prvotním motivem vzniku archaického náboženství byl antropomorfně utilitární obraz přírodních sil: „Divoch“ nebyl schopen rozlišit příčiny přirozené od nadpřirozených a představoval si, že svět je ovládán nadpřirozenými silami, které jednají na základě stejných podnětů a postupů jako on sám. Magie se zrodila za účelem ovlivnění přírody a neomezeného využití jejích zdrojů. Druhé vydání *Zlaté ratolesti* s vedlejším názvem *A Study in Magic and Religion* dále rozvíjelo Frazerovu obecnou teorii magie. Primitivní filozofii archaického věku představovala tzv. *sympatetická magie*, která byla založena na dvou principech: homeopatickém a kontagiózním. *Homeopatická magie* vychází ze zákona *podobnosti* (*law of similarity*), podle kterého „podobné působí podobné“. Pojetí homeopatické magie Frazer pravděpodobně převzal od tylorovského folkloristy Edwina Sidneye Hartlanda. *Kontagiózní, dotyková magie spočívá na zákonu dotyku* (*law of contact*), to znamená primitivní představě, že věci, které byly

jednou ve vzájemném kontaktu, si tento vztah zachovávají i po odloučení, a mohou proto na sebe při magických praktikách působit.

James George Frazer pokládal v duchu britské empirické psychologie Davida *Huma oba zmíněné magické principy – kontagiózní a homeopatický – za výraz dvou základních procesů lidského myšlení: asociace představ na základě podobnosti a na základě souvislosti v prostoru a v čase.

Zlatá ratolest bezprostředně inspirovala četné přední modernistické umělce: Thomase Stearnse Eliota (1888–1965), Edwarda Morgana Forstera (1879–1970), Roberta Gravesa (1895–1985), Davida Herberta Lawrence (1885–1930), Ezru Pounda (1885–1972), Edith Sitwellovou (1887–1964), Virginii Woolfovou (1882–1941) nebo Williama Butlera Yeatse (1865–1939).

Mezi další významné Frazerovy práce patří *Totemism* (*Totemismus*, 1887), *Totemism and Exogamy* (*Totemismus a exogamie*, 1910), *Folk-lore in Old Testament* (*Folklor ve Starém zákonu*, 1919), *Worships of Nature* (*Uctívání přírody*, 1926), *Man, God and Immortality: Thoughts on Human Progress* (*Člověk, bůh a nesmrtelnost: Úvahy o pokroku lidstva*, 1927), *The Fear of the Dead in Primitive Religion* (*Strach z mrtvých v primitivním náboženství*, 1933–1936) a *Creation and Evolution in Primitive Cosmogonies* (*Stvoření a vývoj v primitivních kosmogoniích*, 1935).

Navzdory „kabinetní“ povaze své práce byl Frazer respektován i mezi stále aktivnějšími terénními antropology. Frazerovým pojetím posvátného krále byl ovlivněn Charles Gabriel Seligman (1873–1940), který v roce 1910 prováděl etnografický výzkum v povodí horního Nilu. Isaac Schapera (1905–2003) rozvíjel obdobnou frazerovskou problematiku na London School of Economics. James George Frazer osobně podporoval terénní výzkumy mnohých mladších antropologů, například Alfreda Reginalda *Radcliffe-Browna v západní Austrálii nebo Johna Roscoea (1861–1932).

Freud, Sigmund (6. 5. 1856, Příbor, Česká republika – 23. 9. 1939, Londýn, Anglie), rakouský neurolog a psychiatr; pocházel z moravské židovské rodiny, po záboru Rakouska Německem opustil Vídeň a uchýlil se do britského exilu.

Freud je zakladatelem významné psychoterapeutické školy a *psychoanalýzy jako **konceptu vývoje osobnosti a způsobu terapie duševních poruch**. Léčbu založil zejména na technice volných asociací, výkladu snů a sexuálních podmíněností – například z příběhu *Oidipa vytvořil model pro pochopení podvědomých incestních závislostí a komplexů (*komplex, oidipický), kterými je ohrožena lidská psychika. Jeho dílo shrnuté v řadě knižních publikací (*Die Traumdeutung* [Výklad snu], 1901, *Die Abhandlungen zur Sexualtheorie* [Tři úvahy o sexuální teorii], 1905, *Totem und Tabu* [Totem a tabu], 1913, *Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse* [Přednášky k úvodu do psychoanalýzy], 1917 aj.) hluboce ovlivnilo vývoj psychologie, ale i filozofie, literatury a výtvarného umění (zejména *surrealismus) a dalších oborů ve 20. století.

Frič, Alberto Vojtěch (8. 9. 1882, Praha, Česká republika – 4. 12. 1944, Praha, Česká republika), český etnograf, botanik, cestovatel a spisovatel. Výzkumné cesty podnikl do Jižní Ameriky a popsal řadu indiánských etnik v odlehlých oblastech zejména Argentiny, Brazílie a Paraguaye (například *kuvadu u *Bororů). Jeho sbírky nativních artefaktů jsou uloženy v Petrohradě a v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur v Praze. Z díla: *Indiáni Jižní Ameriky* (1943).

Frobenius, Leo (29. 6. 1873, Berlín, Německo – 9. 8. 1938, Biganzolo, Itálie), německý antropolog, etnolog a afrikanista; zakladatel německé afrikanistiky a význačný představitel školy kulturních okruhů, stoupenec *difuzionismu.

Uskutečnil výzkumné expedice do Afriky. Kultury chápal organisticky a na základě jejich srovnávacího výzkumu soudil, **že kulturní kontakty se týkají nikoli jen šíření kulturních prvků, ale celých kulturních komplexů**. Z díla: *Der*

Ursprung der afrikanischen Kulturen (Původ afrických kultur, 1898), *Und Afrika sprach* (A Afrika promluvila, 1912–1913), *Atlantis* (Atlantis, 1921–1930), *Kulturgeschichte Afrikas* (Kulturní dějiny Afriky, 1933).

Fukuyama, Francis (27. 10. 1952, Chicago, USA), americký filozof, ekonom, politolog a publicista. Ve své nejznámější knize *The End of History and the Last Man* (Konec historie a poslední člověk, 1992) vyslovil hypotézu, že po pádu *komunismu nastává konec historie, protože už neexistuje žádná forma společnosti, která by mohla nahradit *liberální kapitalismus západního stylu.

Galdikasová, Biruté Marija Filomena (10. 5. 1946, Wiesbaden, Německo), kanadská primatoložka litevského původu; jedna ze zakladatelek (spolu s Jane *Goodallovou a Dian *Fosseyovou) moderní biologie velkých lidoopů. V současné době je profesorkou antropologie na Simon Frazer University ve Vancouveru v Kanadě a prezidentkou Orangutan Foundation International.

Biruté Galdikasová již více než tři desetiletí pracuje v indonéském Národním parku Tanjung Puting na Borneu, kde se zabývá chováním, ekologií a v poslední době především reintrodukcí kaptivovaných nebo pytláky ulovených orangutanů zpět do přírody. Vedle desítek vědeckých článků napsala také monografii *Reflection of Eden: My Years with the Orangutans in Borneo* (Odras ráje: Mé roky s orangutany na Borneu, 1995) a spolu s Nancy Briggsovou knihu *Orangutan Odyssey* (Odysea orangutanů, 1999).

Galénos z Pergamu (asi 129, Pergamon [dnes Bergama], Turecko – asi 199, Řím, Itálie), řecký lékař, anatom a filozof. Galénos se věnoval studiu medicíny a filozofie již od mládí, od roku 157 pracoval jako lékař v gladiátorské škole (zde jako jeden z prvních lékařů používal masáže jako prostředku k uvolnění svalstva), od roku 161 působil v Římě, kde se věnoval výzkumné činnosti a

lékařské praxi (kolem roku 196 se stal osobním lékařem císaře *Marka Aurelia a posléze i jeho syna Commoda).

Galénos je zakladatelskou osobností lékařské vědecké metodologie, tvůrcem prvního uceleného medicínského systému (v lékařských výzkumech navázal na svého předchůdce *Hippokrata, zejména na jeho humorální teorii tělesných šťáv), kde je lidské tělo podle Galénova názoru mikrokosmem, obdobou vnějšího světa (makrosvěta). Čtyřem světovým živlům (ohni, vodě, vzduchu, zemi) proto podle něho v lidském těle odpovídají čtyři základní šťávy (krev, sliz, žlutá žluč, černá žluč), na jejichž stavu a vzájemných poměrech závisí zdraví organismu. Za centrum lidského těla (a vlastně každého živočicha) přitom Galénos považoval nikoli hlavu a v ní uložený mozek (tak jak je tomu dnes), nýbrž játra (ta podle něho stojí za krvetvorbou) a společně s nimi srdce, které slouží jako zdroj tělesného tepla. Soudil, že základem medicíny je *anatomie – jako jeden z prvních lékařů při veřejných pitvách zvířat (například hus, prasat či ovcí) mimo jiné dospěl k přesvědčení, že po anatomické stránce není rozdílu mezi tělem člověka a tělem zvířete.

Galénos je autorem několika set vědeckých pojednání, která až do novověku tvořila základ medicínských věd a jejich autor byl nezpochybnitelnou autoritou. Od lékařů vyžadoval rovněž filozofické vzdělání a sám významně obohatil antickou logiku.

Gall, Franz Josef (9. 3. 1758, Tiefenbronn u Badenu, Rakousko – 22. 8. 1828, Paříž, Francie), rakouský lékař a psycholog; zakladatel *frenologie, nauky o vztahu mezi morfologií lebky a duševními schopnostmi člověka. Jeho nauka se původně měla nazývat „organologie“, ale na návrh svého spolupracovníka Johanna Caspara Spurzheima (1776–1832) ji nakonec (v roce 1798) pojmenoval „frenologie“ (například: Gall, Franz Josef – Spurzheim, Johann Caspar: *Anatomie und Physiologie des Nervensystems im Allgemeinen, und des Gehirnes insbesondere mit Beobachtungen über die Möglichkeit, die Anlagen mehrerer Geistes- und Gemüthseigenschaften aus dem Baue des Kopfes der Menschen und der Tiere zu erkennen* [Anatomie a fyziologie nervového systému obecně a mozku zvláště, včetně pozorování zjišťujících možnost rozpoznat dispozice k řadě duševních a rozumových vlastností ze struktury lidské a zvířecí hlavy], Paris 1910). Gall provozoval ve Vídni soukromou praxi, kde podle morfologie lebky určoval schopnosti svých pacientů. Když byl císařským dekretem z Vídně vykázán, vydal se na přednáškové turné do Dánska, Holandska, Německa a dalších zemí. Roku 1807 se usadil natrvalo v Paříži a v roce 1819 obdržel francouzské občanství. Navzdory rezervovanosti ze strany oficiálních míst a akademických kruhů získal značnou proslulost mezi širší vzdělanou veřejností a ovlivnil frenologické hnutí zejména ve Velké Británii a Spojených státech amerických.

Gall byl intuitivně přesvědčen, že střediska citů, vlastností a schopností jsou rozložena v mozku na různých místech. Zevrubně zkoumal anatomii lebky a vlastnosti jedinců a našel tak v mozku, veden intuicí a přáním, centra různých vlastností a schopností, například centrum oddanosti, poslušnosti, krvežíznivosti, muzikálnosti nebo matematických schopností. Vycházel z vcelku správného předpokladu. V mozku skutečně existují centra různých psychofyzických funkcí, i když v poněkud jiném smyslu. Například nadání pro

matematiku znamená vhodné prolnutí určitých schopností, kombinačního myšlení, vysoké schopnosti abstrakce a schopnosti vytváření abstraktních představ, a přitom jednotlivé z těchto schopností jsou v určité míře potřebné i pro jiné obory činnosti. Ale zcela špatně si Gall určil směr svých výzkumů od samého začátku: vlastnosti mozku člověka se v tvaru jeho lebky neodrážejí. Gall je nicméně považován za jednoho z prvních badatelů, kteří dali impulz k pozdějšímu studiu anatomie a fyziologie mozku.

Galton, sir Francis (16. 2. 1822, Sparkbrook, Birmingham, Anglie – 17. 1. 1911, Haslemere, Surrey, Anglie), britský přírodovědec a spisovatel; bratranec Charlese *Darwina. Studoval dědičnost některých znaků u dvojčat a jejich rodin, prokázal individualitu a neměnnost papilárních linií; vytvořil základy *eugeniky, *biometrie a *dermatoglyfiky. Z díla: *Hereditary Genius, Its Laws and Consequences* (Dědičná vloha, její ustanovení a následky, 1869).

Garcilaso de la Vega, Inka (12. 4. 1539, Cuzco, Peru – 23. 4. 1616, Córdoba, Španělsko), peruánský historik a spisovatel; po matce příslušník vládnoucího rodu *Inků, po otci španělský šlechtic. V roce 1584 napsal *Dějiny Floridy*, jeho nejznámějším dílem však jsou *Comentarios Reales que tratan del origen de los Incas* (Královské komentáře, které pojednávají o původu Inků). Toto obsáhlé dílo o incké civilizaci vznikalo postupně. První část vyšla v Lisabonu 1609 a druhá v Córdobě 1617.

Gauguin, Paul (7. 6. 1848, Paříž, Francie – 8. 5. 1903, Atuona, Markézy, Francouzská Polynésie), francouzský malíř. Zpočátku byl nadšený pro *impresionismus. Vycvičil se v jeho malířské technice, ale ani v raném tvůrčím období neměly jeho výtvarné práce ono impresionistické chvění okamžiku; vyzařuje z nich spíše vážnost a přirozená důstojnost, jak je vidět v jeho studii aktu *Zuzana při šití* (1880). Gauguin tíhl k symbolismu (*Rusalka*, 1889), mystice a náboženství, obracel se k přírodě jako tvůrkyni zákonů pro lidské city, ale i jako k prostředku proti lidské bolesti a strachu ze smrti. Utíkal od západní civilizace, kde přísná sexuální morálka vnímala erotickou přitažlivost s pocity

ohrožení, ba nepřátelství, a hledal přirozený vztah k lásce a tělesné radosti v „ráji“ tichomořských ostrovů.

V obrazech zdejších lidí mu splýval člověk s přírodou, na cestě ke kořenům lidství křísil i prastarý mýtus oboupohlavnosti, jak můžeme číst v jeho knize *Noa Noa*, která odráží tradiční maorské kultury: „S živočišně vláčným půvabem svého oboupohlavního vzezření kráčel přede mnou. Myslel jsem, že v něm vidím žít ztělesněnou všechnu nádheru rostlinstva kolem. Byl to člověk, kdo přede mnou šel? Byl to dětský přítel, který na sebe současně vzal jednoduché i složité rysy své povahy? Nebyl to spíše již les sám, živý les, bezpohlavní a svůdný?“ Gauguinovy obrazy z Tahiti jsou prostoupeny harmonickou krásou a v posledním tvůrčím období obzvláště roztouženou erotikou: *Te Arii Vahine* (1896), *Dívky s květy manga* (1899), *A zlato jejich těl* (1901). Malíř obrazy pojmenovával v maorském jazyce.

Geertz, Clifford James (23. 8. 1926, San Francisco, USA – 30. 10. 2006, Philadelphia, Pennsylvania, USA), americký antropolog; jeden z nejvýznamnějších představitelů *symbolické antropologie. Podle Geertze se lidské činy řídí symboly a kultura je „systémem předávaných představ vyjádřených symbolickými formami, jejichž prostřednictvím lidé komunikují, uchovávají a rozvíjejí své poznání o světě a o svém přístupu k němu“. Člověka považuje za tvora ve své existenci zcela odkázaného na symboly, jichž je sám tvůrcem. Úlohou kultury je podle něho dávat světu význam a činit jej srozumitelným. Role antropologa pak spočívá ve snaze interpretovat ústřední symboly každé kultury, a tak ji představit v její smysluplnosti.

Prováděl rozsáhlé výzkumy v jihovýchodní Asii a v severní Africe a svým dílem významně přispěl k rozvoji na poli sociální a kulturní teorie, rovněž jeho orientace na konceptuální rámce, v nichž různí lidé žijí své životy, zůstává inspirující; v některých studiích anticipoval *postmoderní antropologii. Geertz se zabýval především náboženstvím, zejména *islámem, obchodem na tržištích, ekonomickým vývojem, tradičními politickými strukturami, vesnickým a

rodinným životem. V posledním období se též věnoval problematice etnické diverzity a jejích implikací pro současný svět. Z díla: *Religion of Java* (Náboženství Jávy, 1960), *Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia* (Komplikované zemědělství: Proces ekologických změn v Indonésii, 1963), *The Social History of an Indonesian Town* (Sociální historie indonéského města, 1965), *Islam Observed: Religious Development in Morocco and Indonesia* (Pozorování islámu: Náboženský vývoj v Maroku a v Indonésii, 1968), *Interpretation of Cultures* (Interpretace kultur, 1973, česky 2001), *Negara: The Theater State in Nineteenth-Century Bali* (Negara: Divadelní stát devatenáctého století na Bali, 1980), *Works and Lives: The Anthropologists as Author* (Díla a životy: Antropolog jako spisovatel, 1988).

Gellner, Ernest André (někdy také Arnošt Gellner) (9. 12. 1925, Paříž, Francie – 5. 11. 1995, Praha, Česká republika), česko-britský filozof, antropolog a sociolog židovského původu; proslul zejména analýzou *nacionalismu a muslimské společnosti. Narodil se v německy mluvící židovské rodině; dětství a raná školní léta prožil v Praze. V roce 1939 emigroval s rodiči do Anglie, kde po dostudování střední školy vstoupil do československé armády, s níž se v roce 1945 vrátil do Prahy. Zde začal studovat na Univerzitě Karlově, navštěvoval přednášky Jana *Patočky a dalších filozofů. Předvídal politický vývoj země a již v roce 1946 Československo opět opustil a vrátil se do Anglie.

Studoval filozofii a sociální antropologii na univerzitě v Oxfordu a na London School of Economics. Mezi jeho učitele patřili například antropolog Alfred Reginald *Radcliffe-Brown a filozof Karl Raimund *Popper, který Gellnera ovlivnil svým kritickým racionalismem. Po studiích působil Gellner jako profesor filozofie a sociologie na London School of Economics, od roku 1984 vedl na univerzitě v Cambridgi Katedru sociální antropologie. Do Československa se vrátil nejprve jako návštěvník na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století, kdy se stýkal s místním disentem; po listopadu 1989 zde zůstal natrvalo. Přednášel na Středoevropské univerzitě a na Fakultě

sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Z díla: *Muslim Society* (Muslimská společnost, 1981), *Nations and Nationalism* (Národy a nacionalismus, 1983, česky 1993).

Gennep, Arnold van (23. 4. 1873, Ludwigsburg, Německo – 7. 5. 1957, Bourg-La-Reine, Francie), francouzský etnolog a kulturní antropolog; zakladatel moderní francouzské folkloristiky.

Proslul zejména transkulturním výzkumem *obřadů přechodu, při němž formuloval závěr, že lidský život je příslušnými rituály členěn do několika fází, a že tyto rituály mají ve všech kulturách obdobný půdorys. Z díla: *Tabou et totémisme à Madagascar* (Tabu a totemismus na Madagaskaru, 1904), *Mythes et légendes d'Australie* (Mýty a legendy Austrálie, 1906), *Les Rites de passage* (Obřady přechodu, 1909; česky: *Přechodové rituály: Systematické studium rituálů*, 1997).

Gerasimov, Michail Michailovič (2. 9. 1907, St. Petersburg, Ruská federace – 21. 7. 1970, Moskva, Ruská federace), ruský antropolog, archeolog a sochař; zakladatel *metody antropologické rekonstrukce podoby podle lebky. Na základě této metody rekonstruoval podobu obličeje (tváře) neandertálce, člověka mladého paleolitu, vládce Kyjevské Rusi Jaroslava I. Moudrého (1016–1054), ruského cara Ivana IV. Hrozného (1530–1584), německého básníka a spisovatele Friedricha Schillera (1759–1805) a dalších postav prehistorie, historie a kultury.

V Moskvě založil Laboratoř antropologické rekonstrukce, která pokračuje v rozvíjení jeho metody. Z díla: *Vosstanovlenije lica po čerepu* (Rekonstrukce obličeje podle lebky, 1955), *Ljudi kamennogo veka* (Lidé doby kamenné, 1964).

Giddens, baron Anthony (18. 1. 1938, Londýn, Anglie), britský sociolog; profesor na London School of Economics. Zabývá se zejména dynamikou změn ve společnosti (teorie strukturace a holistické pojetí) vyvolaných globalizací. Společenský vývoj na přelomu 20. a 21. století interpretuje jako logický důsledek nevratné proměny jedince a společnosti v procesu modernizace a

v globalizačních změnách vidí kromě hrozby i naději. Z díla: *Capitalism and Modern Social Theory* (Kapitalismus a moderní sociální teorie, 1971), *Sociology* (Sociologie, 1989, 1993, 1997, 2001, česky 1999, 2001), *Europe in the Global Age* (Evropa v globální éře, 2007).

Glob, Peter Vilhelm (20. 2. 1911, Kalundborg, Dánsko – 20. 7. 1985, Kodaň, Dánsko), dánský archeolog; profesor århuské univerzity, ředitel Prehistorického muzea v Århusu a ředitel Národního muzea v Kodani.

Prováděl výzkumy zejména mladší a pozdní doby kamenné v Dánsku a zasloužil se o studium mrtvých z doby železné z rašeliniště u *Tollundu a Grauballe a o zhodnocení jiných nálezů mrtvých těl z dánských bažin. Vedl archeologické expedice v některých zemích arabského světa a v Grónsku. Z díla: *Mosefolket* (Lidé z bažin, 1965, česky 1972).

Gluckman, Max (26. 1. 1911, Johannesburg, Jihoafrická republika – 13. 4. 1975, Jeruzalém, Izrael), jihoafrický sociální antropolog. Byl stoupencem strukturálně funkcionálního výzkumu společnosti, který však zásadním způsobem obohatil o historickou perspektivu a o teorii konfliktů (v každé struktuře je podle něho možné identifikovat komponenty, které konflikty zprostředkovávají a rozvíjejí a jsou významným činitelem integrace a diferenciacce společnosti). Z díla: *Custom and Conflict in Africa* (Zvyk a konflikt v Africe, 1960).

Gobineau, Joseph Arthur de (14. 7. 1816, Paříž, Francie – 13. 10. 1882, Turín, Itálie), francouzský myslitel, diplomat a spisovatel; jeden z průkopníků moderní *rasové teorie. Pocházel ze staré aristokratické normanské rodiny, která se usadila ve 14. století v Guyenne a jejíž osudy Gobineau vylíčil v románu *Histoire d'Ottar Jarl et de sa descendance* (Historie Ottara Jarla a jeho potomstva, 1879). Gobineau prožil mládí v Paříži a ve dvanácti letech odešel studovat do švýcarského města Bienne, kde se naučil německy. V letech 1833 až 1848 žil v Paříži. Přispíval do *Journal des Débats* a sblížil se s významným liberálním myslitelem a politikem Alexisem de *Tocquevillem, který v roce

1848, kdy zastával funkci ministra zahraničí, postavil Gobineaua do čela své ministerské kanceláře. *Tocquevillův nástupce v úřadu generál de La Hitte, dávný přítel Gobineauova otce z královské gardy, jmenoval Gobineaua tajemníkem vyslanectví v Bernu. Následovaly diplomatické posty v Hannoveru a Frankfurtu, kde se Gobineau seznámil s Bismarckem a baronem von Prockeshem, bývalým rakouským velvyslancem v Turecku, s nímž Gobineau udržoval dlouholetou korespondenci.

V tomto údobí vznikalo Gobineauovo nejznámější dílo *Essai sur l'inégalité des races humaines* (Úvaha o nerovnosti lidských ras, 1853–1856), v němž spojil tradiční tezi o *Árijcích jako tvůrcích velkých civilizací s dobovými antropologickými a filologickými poznatky a učením o škodlivosti míšení mezi jednotlivými rasami a vytvořil působivý mytopoetický rasový výklad lidských dějin; spis se stal hlavní inspirací novodobých rasových teorií a ideologií (*ideologie, árijská, *teorie rasová). Roku 1854 se Gobineau stal prvním tajemníkem velvyslanectví v Persii, kde setrval do roku 1858. Využil při této příležitosti znalosti perštiny a navštívil Konstantinopol, Arménii, Egypt a Perský záliv. Své zkušenosti shrnul v knize *Trois ans en Asie* (Tři roky v Asii, 1859). Spis *Voyage à Terre-Neuve* (Cesta do Nové země, 1861) těžil z mise, kterou vykonal v souvislosti s jednáním o právech rybolovu na pobřeží Newfoundlandu. V roce 1861 byl jmenován velvyslancem v Teheránu a během cesty do svého působiště poznal Rusko. Zdá se, že se zapojil jako reprezentant Francie do „velké hry“ mezi Ruskem, rozšiřujícím své panství ve střední Asii, a Velkou Británií o získání dominantního vlivu v oblasti. Francouzské úřady však neměly pro tuto iniciativu velké pochopení a Gobineau byl roku 1864 namísto očekávaného povýšení do čela ambasády v Konstantinopoli přidělen na relativně druhořadé diplomatické místo do Athén, kde strávil čtyři roky. Ve zmíněném období vydal odborná pojednání *Traité des inscriptions cunéiformes: Histoire des Perses a Religions et les philosophies de l'Asie centrale* (Pojednání o klínopisných nápisech: Dějiny Peršanů a Náboženství a filozofie ve střední Asii)

a básnickou sbírku *Aphroëssa* a věnoval se sochařství. V roce 1868 odešel jako vyslanec do Brazílie; v Rio de Janeiro se sblížil s císařem Pedrem II., který znal a obdivoval Gobineauovy spisy a jehož Gobineau doprovázel během cest po Evropě. Pohnuté události prusko-francouzské války roku 1870 prožil na svém zámku v Trye. Po vyhlášení příměří odmítl nabídku kandidovat do parlamentu za město Beauvais. Thiersova vláda ho jmenovala v roce 1872 velvyslancem ve Švédsku. Během pěti let strávených ve Stockholmu připravil k vydání knihy *Amadis, Renaissance* (Renesance), *Pléiades* (Plejády) a *Nouvelles Asiatiques* (Noví Asiaté).

Gödel, Kurt (28. 4. 1906, Brno, Česká republika – 14. 1. 1978, Princeton, USA), americký matematik, logik a fyzik rakouského původu narozený v Brně. Dokázal neúplnost každého formálního systému obsahujícího aritmetiku a nedokazatelnost *bezespornosti takového systému jeho vlastními prostředky.

Ukázal tak na hranice možností formalizace matematiky a deduktivního myšlení. Zabýval se též relativistickou kosmologií a filozofickými problémy. Patří k nejvýznamnějším vědcům 20. století.

Goldenweiser, Alexander Alexandrovich (29. 2. 1880, Kijev, Ukrajina – 6. 7. 1940, Portland, Oregon, USA), americký antropolog a sociolog ukrajinského původu; žák Franze *Boase. Zasloužil se zejména o rozvinutí antropologické teorie konvergence prostřednictvím tzv. „principu omezených možností kulturního vývoje“ – vycházel z předpokladu omezeného počtu kulturních prvků, tedy i omezeného počtu jejich kombinací a variací, což přispívá ke kulturní konvergenci. Z díla: *Anthropology: An Introduction to Primitive Culture* (Antropologie: Úvod do primitivní kultury, 1937).

Golson, Jack (... 1926), britský archeolog; profesor na The Australian National University, (Canberra, Austrálie). Po studiích archeologie a historie na univerzitě v Cambridgi a archeologických výzkumech, které prováděl v Anglii a v Dánsku, působil Golson od roku 1954 v Austrálii; zasloužil se o rozpracování

moderní koncepce prehistorie Austrálie, Nového Zélandu, Nové Kaledonie, Tongy a Samoy.

Vynikající objevy učinil na novoguinejské lokalitě *Kuk, kde zjistil počátky vznikaní zemědělského způsobu života v překvapivě raném údobí – před 9000 lety (Golson, J., *The Origins and Development of New Guinea Agriculture* [Původ a vývoj zemědělství na Nové Guineji]. In: Harris, R. – Hillman, G. C., ed., *Foraging and Farming: The Evolution of Plant Exploitation* [Pasterectví a zemědělství: Vývoj využívání rostlin], 1989).

Goodenough, Ward Hunt (... , 1919, ...), americký antropolog. Od 60. let 20. století se podílel na vytváření kognitivní teorie kultury a ustavení *kognitivní antropologie. Z díla: *Description and Comparison in Cultural Anthropology* (Deskripce a komparace v kulturní antropologii, 1970), *Culture, Language and Society* (Kultura, jazyk a společnost, 1971).

Goody, Jack (27. 7. 1919, Londýn, Anglie), britský etnolog, antropolog a kulturolog. Patří k nejvýznamnějším současným sociálním antropologům. Uveřejnil řadu prací zejména o vývoji rituálů a rodiny. Z díla: *The Development of the Family and Marriage in Europe* (1983; česky: *Proměny rodiny v evropské historii*, 2006), *Islam in Europe* (Islám v Evropě, 2004).

Gould, Richard Allan (... 1939 ...), americký etnoarcheolog; profesor na University of Hawaii. Proslul výzkumem chování *Austrálců, zejména ve vztahu ke kamenným surovinám. Vedl metodické polemiky s Lewisem R. *Binfordem. Z díla: *Living Archaeology* (Živá archeologie, 1980).

Gould, Stephen Jay (10. 9. 1941, New York, USA – 20. 5. 2002, New York, USA), americký přírodovědec; evolucionista. Společně s Nilesem Eldredgem je zakladatelem teorie přerušovaných rovnováh. Patřil ke kritikům *sociobiologie a *evoluční psychologie. Byl vynikajícím popularizátorem evoluční biologie a vědy obecně a autorem desítek populárně vědeckých knih a esejů. Z díla: *The Mismeasure of Man* (Jak neměřit člověka, 1981, revidované vydání 1996) – v tomto díle analyzuje a staví se skepticky k různým formám testování

intelligence; *Wonderful Life: The Burgess Shale and the Nature of History* (Nádherný život: Břidlice z Burgess a povaha dějin, 1989).

Graaf, Reinier de (30. 7. 1641, Schoonhoven, Nizozemsko – 17. 8. 1673, Delft, Nizozemsko), nizozemský anatom a lékař. K jeho nejcennějším zjištěním patří objev konečného stadia vývoje folikulu (dutinky) ve vaječniku, v němž probíhá dozrávání vajíčka a v jehož stěně se tvoří ženské pohlavní hormony (tzv. Graafův folikul). Z díla: *De mulierum organis in generationi inservientibus tractatus novus* (Nový traktát, spis o ženských orgánech sloužících k plození, 1672).

Graebner, Robert Fritz (4. 3. 1877, Berlín, Německo – 13. 7. 1934, Berlín, Německo), německý antropolog a etnolog; představitel *difuzionismu. Graebner spolu se svým asistentem Bernhardem *Ankermannem vybudoval *německo-rakouskou školu kulturních okruhů, založenou na difuzionismu, pro něž stanovil metodologická kritéria (kritérium formy, vztahující se k formální podobnosti mezi zkoumanými kulturními objekty, a kritérium kvantity, postihující počet kulturních podobností), umožňující identifikaci ohniska invence, dráhy migrace a difuze a pronikání kulturních prvků a komplexů z jedné společnosti do druhé a rekonstrukci „kulturních okruhů“ (*Kulturkreise*), což v konečném výsledku umožňuje postihnout světové dějiny kultury. Z díla: *Methode der Ethnologie* (Metoda etnologie, 1911), *Das Weltbild der Primitiven* (Světový obraz primitivů, 1924).

Griaule, Marcel (16. 5. 1898, Aisy-sur-Armançon, Francie – 23. 2. 1956, Paříž, Francie), francouzský etnolog, afrikanista; průkopník francouzských terénních výzkumů. Výzkumy prováděl zejména v Africe a proslul studii složitého myšlenkového a sociokulturního systému afrických *Dogonů, jimiž přispěl k vyvrácení euroamerických představ o primitivnosti takzvaných *přírodních národů. Spolupracoval s Germaine *Dieterlenovou. Z díla: *La Cosmogonie des Dogons* (Kosmogonie Dogonů, 1936), *Les masques Dogons* (Masky Dogonů, 1938).

Haeckel, Ernst Heinrich Philipp August (16. 2. 1834, Potsdam, Německo – 9. 8. 1919, Jena, Německo), německý zoolog a filozof; stoupenec a propagátor *darwinismu a přírodovědného materialismu. Zavedl pojem *ekologie. Zabýval se kmenovým vývojem organismů a srovnávací anatomií a morfologií. Vytvořil teorii gastrey (dvouvrstevná gastrula je výchozím, nejprimitivnějším morfotypem mnohobuněčných živočichů) a formuloval biogenetický zákon (zákon rekapitulace).

Zasloužil se o popularizaci darwinismu, avšak byl také zakladatelem přírodovědeckého materialismu, nazývaného tehdy také *monismus, ideologicko-filozofického směru, podle něhož se ekonomika, politika a etika, principy civilizace a život národů řídí stejnými principy jako darwinistický zápas o přežití silnějších jedinců (sociální darwinismus); tento Haeckelův postoj ospravedlňující nacionalismus a rasismus se později stal součástí ideologie nacistického Německa. Z díla: *Generelle Morphologie der Organismen* (Všeobecná morfologie organismů, 1866), *Die systematische Phylogenie* (Systematická fylogenie, 1894), *Die Welträthsel* (Světové záhady, 1899).

Haller, Albrecht von (16. 10. 1708, Bern, Švýcarsko – 12. 12. 1777, Bern, Švýcarsko), švýcarský přírodovědec a lékař. Věnoval se botanice, humánní anatomii a fyziologii, ale i literatuře a filozofii. Vedle prací vědeckých psal i básně (v mládí), romány, politická, filozofická a teologická pojednání (ve stáří). Celkem napsal téměř 600 prací.

Zabýval se podrobně anatomií cév v bohatě ilustrovaném díle *Icones anatomicae* (Anatomické obrazy, Goettingae, 1743–1756). Popisy anatomické stavby doplňoval výkladem funkce popisovaných orgánů a budoval tak spojení anatomie s fyziologií – *De partium corporis humani praecipuarium fabrica et functionibus* (Činnost a funkce hlavních částí lidského těla, Bernae et Lausanne 1777–1778). Z jeho fyziologických děl patří mezi hlavní osmisvazkové *Elementa physiologiae corporis humani* (Základy fyziologie lidského těla, Lausanne et Bernae 1757–1766). Zasloužil se o rozmach neurofyziologie svými

studiemi o iritabilitě (dráždivosti) a senzibilitě (citlivosti) – *De partibus corporis humani sensilibus et irritabilibus* (Citlivost a dráždivost jednotlivých partií lidského těla, Goettingae 1752). Vzrušivost přisuzuje tkáním obsahujícím vlákna svalová; citlivost pak tkáním obsahujícím vlákna nervová. Při dotyku se podle něho iritabilní orgány zkracují, senzibilní naopak vyvolávají určité představy v duši. Obě tyto vlastnosti považuje za oddělitelné – například svaly hladké jsou pouze dráždivé; pouze citlivé, nedráždivé jsou naopak kůže, pleura, peritoneum aj.; jiné orgány pak jsou jak dráždivé tak citlivé – například svaly kosterní a srdce. Pozornost věnoval i fyziologii oběhu krevního, především práci konané svalem srdečním a objevil automacii srdeční.

Hannerz, Ulf (9. 6. 1942, Malmö, Švédsko), švédský kulturní antropolog; profesor na Stockholm University. Věnuje se urbánní antropologii, antropologii prostředí a globální antropologii. Je členem Royal Swedish Academy of Sciences, American Academy of Arts and Sciences a bývalým předsedou Chair of the European Association of Social Anthropologists.

Svůj výzkum zaměřil především na urbánní antropologii, antropologii médií a transnacionální kulturní procesy. V oblasti migrační problematiky pracuje s tzv. sít'ovou analýzou. Zobrazil světový systém s migracemi jako sít' sítí a převedl do analytických pojmů tezi, že každý jedinec pracuje s významy, hodnotami a normami, které putují po sítích centrum-periferních vztahů, poněkud odlišně, přetváří si je k svému obrazu a používá jich k dosažení svých cílů v souladu se situací v lokálním prostředí. Podle Hannerze imigrant může podněty z nového prostředí: a) zahrnout do svého stávajícího systému hodnot a norem (*encapsulation*), b) distancovat se od nich (*segregativity*), c) včlenit do nového hodnotového a normativního systému (*integrativity*), d) nezávisle a kreativně s nimi pracovat (*solitude*). Z díla: *Exploring the City* (Zkoumání města, 1980), *Transnational Connections* (Nadnárodní spojení, 1996).

Hansen, Hans Ole (4. 1. 1939, Frederiksberg, Dánsko), dánský archeolog a etnolog; jeden ze zakladatelů moderní *experimentální archeologie. V Lejre

v Dánsku založil a vedl *Historisk-Arkaeologisk Forsøgscenter, Lejre (Historicko-archeologické experimentální centrum, Lejre). Z díla: *Lejre Research Center* (Výzkumné středisko v Lejre, 1982). (Jaroslav Malina)

Harris, Marvin (18. 8. 1927, Brooklyn, New York, USA – 25. 10. 2001, Gainesville, Florida, USA), americký antropolog. Od 70. let 20. století prosazoval *neoevolucionistickou koncepci *kulturního materialismu. Z díla: *Patterns of Race in the Americas* (Rasové vzorce v Americe, 1964), *The Rise of Anthropological Theory: A History of Theories of Culture* (Vznik antropologické teorie: Historie teorií kultury, 1968), *Culture, Man and Nature* (Kultura, člověk a příroda, 1971), *Theories of Culture in Postmodern Times* (Teorie kultury v postmoderní době, 1999).

Harvey, William (1. 4. 1578, Folkestone, Kent, Anglie – 3. 6. 1657, Hampstead, Camden, Anglie), anglický lékař, anatom a fyziolog; zakladatel moderní fyziologie, zastánce epigeneze ve vývoji („*Omne vivum ex vivo*“ – „Život jen ze života“). V roce 1619 objevil princip krevního oběhu v uzavřené soustavě a v roce 1628 tento objev publikoval: Byl první, kdo zavedl do *fyziologie experiment jako kritérium poznání. Z díla: *Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus* (Anatomické cvičení o pohybu srdce a krve ve zvířatech, 1628), *Exercitationes de generatione animalium* (Úvahy o rozmnožování živočichů, 1651).

Hayek, Friedrich August von (8. 5. 1899, Vídeň, Rakousko – 23. 3. 1992, Freiburg, Německo), rakouský ekonom; působil též ve Velké Británii, v USA a v Německu; profesor Chicagské univerzity. Hlavní představitel rakouské ekonomické školy ve 20. století a jeden z nejznámějších liberálů minulého století, proslulý pracemi v oblasti ekonomie, politické filozofie, psychologie a epistemologie. Přednášel na London School of Economics, v letech 1950–1962 na Chicagské univerzitě, a od roku 1962 opět v Evropě. Ve 30. letech rozpracoval teorii hospodářského cyklu založenou na rakouské teorii kapitálu. Zabýval se též teorií peněz a cen. Proslul jako velký odpůrce ekonoma Johna

Maynarda *Keynese. Ve 40. letech se začal věnovat roli znalostí v tržním procesu.

Již ve 30. letech přispěl Hayek zásadním způsobem k diskuzi o socialismu, a jeho kniha z roku 1941 *The Road to Serfdom* (Cesta do otroctví) se stala jednou z nejvlivnějších publikací pojednávajících o nebezpečí totalitářských tendencí tehdejší doby. V období po 2. světové válce se věnoval především politicko-filozofickým problémům a otázkám metodologie společenských věd. Nositel Nobelovy ceny za ekonomii (1974).

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (27. 8. 1770, Stuttgart, Německo – 14. 11. 1831, Berlín, Německo), německý filozof. Vytvořil objektivně idealistický filozofický systém, zdůrazňující dialektickou (*dialektika) povahu světa i myšlení. Významně ovlivnil další vývoj *filozofie. Stanovil si za úkol vypracovat celkové dialektické pojetí světa, dějin, přírody a myšlení jako procesu, v němž se uskutečňuje vývojová zákonitost. Zabýval se rovněž dějinami filozofie, estetikou, filozofií práva ap.

Hegel definitivně charakterizoval *občanskou společnost jako ne pouze ekonomicky strukturovanou oblast či pouhý součet občanů státu a zavádí, na rozdíl od *Aristotela, který rozlišuje pouze *polis* a *oikos*, termín občanské společnosti jako označení sféry mezi rodinou a státem; občanská společnost zde tedy není identická ani se státem, ani s rodinou. Občanská společnost shrnuje ekonomické prolínání v rámci nepoliticky strukturované sféry, ale zároveň není sférou rodiny. Z díla: *Phänomenologie des Geistes* (Fenomenologie ducha, 1806/1807), *Wissenschaft der Logik*, I–III (Věda o logice, I–III, 1812–1816, přepracováno 1831), *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* (Encyklopedie filozofických věd, od roku 1816), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Základy filozofie práva, 1821).

Heizer, Robert Fleming (13. 7. 1915, Denver, Colorado, USA – 18. 7. 1979, ...), americký archeolog; profesor na University of California v Berkeley. Je autorem řady zásadních objevů z různých pravěkých a starověkých období v

Severní a Střední Americe a archeologických učebnic. Zasloužil se zejména o hlubší poznání *olmécké kultury, především výzkumy v *La Ventě v Mexiku. Z díla: Hole, F. – Heizer, R. F., *An Introduction to Prehistoric Archaeology* (Úvod do prehistorické archeologie, 1966).

Heller, Jan (22. 4. 1925, Plzeň, Česká republika), český lingvista, biblista, teolog a religionista; profesor religionistiky, přední znalec Starého zákona. V letech 1945–1948 studoval teologii na Husově evangelické bohoslovecké fakultě; filozofii (u Jana Patočky) a češtinu studoval na Filozofické fakultě. V rámci studia pobýval v letech 1947–1948 na stipendijní stáži na univerzitě v Basileji. Po dokončení studia teologie zahájil akademickou dráhu v roce 1950, kdy se stal asistentem a lektorem hebrejštiny na Katedře biblistiky Komenského evangelické bohoslovecké fakulty. Následujícího roku obhájil doktorát teologie a v roce 1963 se habilitoval v oboru Starý zákon, jmenování docentem však bylo státní správou pozdrženo. V letech 1948–1951 byl vikářem Českobratrské církve evangelické v Hořovicích. V letech 1966–1968 působil jako hostující docent na Humboldtově univerzitě a na Kirchliche Hochschule v Západním Berlíně. Oba pobyty měly vliv na konečné jmenování Jana Hellera docentem pro obor religionistika v roce 1968 a v roce 1970 byl jmenován profesorem pro stejný obor. V roce 1977 přešel na Katedru biblistiky, kterou vedl do roku 1992. Roku 1990 se stal prvním prezidentem nově založené Československé společnosti pro studium náboženství (od roku 1993 České společnosti pro studium náboženství a od roku 2007 České společnosti pro religionistiku), ve funkci setrval do roku 1993. Od roku 1992 v důchodu.

Do dějin české religionistiky se Jan Heller zapsal vlastní hypotézou vzniku náboženství (tzv. rezponzivní hypotéza), kterou formuloval v první česky psané religionistické příručce (*Nástin religionistiky*, 1988). Mezi jeho další badatelské aktivity patří studium problematiky tzv. „etického zlomu“ (8.–6. století př. n. l), významně se podílel i na českém ekumenickém překladu bible (1979) a na tvorbě Biblické konkordance. Z díla: *Hebrejsko-řecko-latinsko-český slovníček*

pro bohoslovce, 1955, 3. vydání 1995; *Starověká náboženství: Náboženské systémy starého Egypta, Mezopotámie a Kenaanu*, 1978, 1988; *Nástin religionistiky* (ve spoluautorství s Milanem Mrázkem), 1988; *Von der Schrift zum Wort: Das Alte Testament zwischen Gestern und Heute*, Berlin 1990; *Prophetie und geschichtliche Wirklichkeit im alten Israel*, 1991; *Bůh sestupující: Pokus o christologii Starého zákona*, 1994; *Nachdenken über Israel, Bibel und Theologie*, 1994; *Tři svědkové: Mojžíš – Izaiáš – žalmista*, 1995; *Přehled Starého zákona*, 1997; *Vocabularium biblicum septem linguarum: Biblický slovník sedmi jazyků*, 2000; *Výkladový slovník biblických jmen*, 2003; *Stezka ve skalách (postila)*, 2006; *Obtížné oddíly knih Mojžíšových* (ve spoluautorství s Martinem Prudkým), 2006; *Znamení odkazující k nebi*, 2007.

Herder, Johann Gottfried von (25. 8. 1744, Mohrungen, dnes Morag, Polsko – 18. 12. 1803, Weimar, Německo), německý osvícenský filozof, spisovatel a literární vědec. Myšlenku progresivního vývoje v přírodě rozvinul v učení o pokroku v dějinách a o vývoji společnosti k *humanismu.

Herder je spolu s Jeanem-Jacquesem *Rousseauem považován za ideového otce toho typu *demokracie, který zdůrazňuje vždy státní potažmo národní zájem před zájmem individua. Z díla: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Myšlenky k filozofii dějin lidstva, 4 svazky, 1784–1791).

Hérodotos (asi 485 př. n. l., Halikárnassos, nyní Bodrum, Turecko – asi 425 př. n. l.), řecký historik a cestovatel; zvaný „otec historie“. Autor devíti knih *Historiés apodexis* (Výklad vyzkoumaného), zvané též *Múzy* nebo *Dějiny*. Koncipoval je jako výklad tří velkých témat: vznik rozporu mezi Asií a Evropou, růst perské moci, historie řecko-perských válek jako svár mezi řeckou láskou ke svobodě a perskou despocií. Zaznamenal i řadu geografických a etnografických pozorování, kolem roku 450 př. n. l. navštívil i Egypt a zanechal o tom podrobné písemné svědectví (2. kniha jeho *Dějin*).

Hérofilos (Herophilos, 335 př. n. l., Chalcedon, nyní Kadiköy, Turecko – 280 př. n. l.), řecký lékař. Působil v alexandrijském *Múseiu, tehdejším středisku

vzdělanosti, kde spolu s *Erasistratem založili lékařskou školu. Byl prvním lékařem, který pitval mrtvoly za přítomnosti žáků a asistentů. Údajně mu bylo dovoleno provádět vivisekci. Pitvy mu poskytly dostatek materiálu k tomu, aby položil základy vědecké anatomie – je proto právem nazýván otcem anatomie. Poprvé funkčně odlišil nervy od šlach a cév, nervy rozdělil na smyslové a pohybové, tepny odlišil od žil podle anatomické stavby; z vnitřních orgánů studoval dále zejména: mozek (popsal mozkové dutiny), míchu, játra, slinivku břišní, mízní cévy, slinné žlázy, pohlavní orgány, oko a oční nervy. V lidském těle jsou podle něho hlavními pochody: zažívání (s hlavním orgánem játry), zahřívání (se srdcem jako hlavním orgánem), vnímání (podmíněné nervy) a myšlení (s centrem v mozku). Nervy si představoval jako trubice naplněné proudícím fluidem, analogicky k cévám naplněným krví.

Vytvořil některé anatomické termíny používané do současnosti – *reticula*, *duodenum*. Věnoval pozornost příznakům choroby, čímž položil základy symptomatologie. Jako první klinicky využíval pulz (měřený pomocí vodních hodin – klepsydra). Herofilovy spisy se nedochovaly, ve zlomcích je však najdeme v odkazech v *Galénových spisech.

Herskovits, Melville Jean (10. 9. 1895, Bellefontaine, Ohio, USA – 25. 2. 1963, Evanston, USA), americký antropolog a afrikanista; stoupenec *konfiguracionismu. Zabýval se zejména problematikou *kulturní změny a *akulturace, přispěl k rozvoji *teoretické antropologie, *ekonomické antropologie a *antropologie umění. Z díla: *Man and His Works: The Science of Cultural Anthropology* (Člověk a jeho dílo: Kulturní antropologie, 1948), *Cultural Anthropology* (Kulturní antropologie, 1955).

Hésiodos (ca 700 př. n. l., Askra, Boiótie, Řecko), řecký básník; první historicky doložená postava evropské literatury. Původně zemědělec z Boiótie, který se naučil umění potulných pěvců, rapsódů. Vedle *Homéra nejvýznamnější básník archaické doby, tvůrce žánru didaktického eposu. Báseň

Theogóniá (Původ bohů) ztělesňuje pokus o systematizaci mýtu; skladba zpracovává báje o vzniku světa z chaosu a genealogii bohů.

V básnické skladbě *Erga kaj hémerai* (Práce a dni), představující pestrou směs morálních ponaučení a mytologických vstupů, podává výpověď těžce pracujícího rolníka a o pesimistickém pojetí vývoje světa, jenž od harmonického *zlatého věku postupně upadá přes stříbrný, měděný a hérójský věk k soudobému nuznému železnému věku. Ostatní Hésiodovy práce se zachovaly pouze ve fragmentech.

Hester, Thomas R. (28. 4. 1946, Crystal City, Texas, USA), americký archeolog; profesor a ředitel Texas Archeological Research Laboratory, University of Texas, Austin. Zkoumá vývoj osídlení na území státu Texas, zejména v jeho nejstarších údobích, spjatých s lovem a sběračstvím; významné objevy učinil v jeskyni Baker Cave s osídlením od 7. tisíciletí př. n. l. až do doby kolem roku 2600 př. n. l.

Heyerdahl, Thor (6. 10. 1914, Larvik, Norsko – 18. 4. 2002, Colla Micheri, Itálie), norský etnolog, cestovatel, experimentální archeolog a zoolog; stoupenec *difuzionismu. Studoval především možnosti dávných styků Starého a Nového světa. Autor teorie o vlivu *civilizace starého Egypta na *civilizace předkolumbovské Ameriky.

V roce 1947 vedl expedici plavící se na rekonstruovaném indiánském voru Kon-Tiki z Peru do Polynésie, aby dokázal možnost osídlení Polynésie z Ameriky (film z plavby byl odměněn Oscarem, 1952). Na papyrovém člunu Ra (Ra I, 1969, Ra II, 1970) podnikl cestu ze Safí (Maroko) na ostrov Barbados v Malých Antilách. Prováděl rovněž výzkumy na *Velikonočním ostrově. Z díla: *Kon-Tiki* (Kon-Tiki, 1950, česky: Ve znamení Kon-Tiki, 1957), *Aku Aku: The Secret of Easter Island* (Aku Aku: Tajemství Velikonočního ostrova, 1958, česky 1960), *Early Man and the Ocean: A Search for the Beginnings of Navigation and Seaborne Civilizations* (Raný člověk a oceán: Hledání počátků navigace a mořeplavby civilizací, 1979, česky: Oceán a staré civilizace, 1983).

Hieronimus, Sophronius Eusebius Hieronymus, svatý Jeroným (347/348, Stridon [dnes Štrigova], Chorvatsko – 30. 9. 419, Betlém, dnes Západní břeh Jordánu pod palestinskou správou), latinsky píšící církevní otec. Pocházel z Dalmácie, v Římě studoval gramatiku, rétoriku a filozofii, pak přestoupil ke *křesťanství. Značnou část života strávil na *Předním východě jako poustevník. Pořídil kvalitní překlad **bible* do latiny kanonizovaný ve středověku a známý jako **Vulgata*.

Hildegarda z Bingenu (Hildegardis Bongensis, Hildegard von Bingen, zvaná Rýnská Sybyla) (1098, Böckelheim, Německo – 17. 9. 1179, klášter Rupertsberg u Bingenu, Německo), německá jeptiška a světice, mystička, lékařka, biologka, hudební skladatelka a spisovatelka. Od roku 1147 byla abatyší kláštera Rupertsberg u Bingenu. Provozovala lékařskou praxi a zajímala se o studium přírody; od mládí byla dobře obeznámena s klasickými antickými a arabskými medicínskými, filozofickými a přírodovědnými spisy, vycházela však také ze zkušeností lidového léčení a z tradic benediktýnské klášterní medicíny.

Poznatky shromáždila v latinských spisech *Causae et curae* (Příčiny a léčení) a *Physica* (Nauka o přírodě). Napsala hru se zpěvy *Ordo virtutum* (Řád ctností), která obsahuje skladby duchovní lyriky. Své náboženské vize vyložila ve spise *Liber Scivias Domini* (Poznej cesty Páně, 1141–1151). Koncem 16. století byla zapsána do oficiálního seznamu svatých, i když formálně proces *svatořečení (kanonizace) neproběhl (v katolické církvi je považována za svatou).

Hippokratés z Kóu (kolem 460 př. n. l., řecký ostrov Kós – kolem 375 př. n. l., Larissa, Řecko), řecký lékař a filozof; jeden z nejproslulejších lékařů starověku. Založil lékařskou školu vycházející z principu, že nemoc je přirozený stav a proces. V medicíně navázal na přírodní filozofii a humorální teorii (o šťávách v lidském těle) spojil s pozorováním projevů zdraví a nemoci.

Soudil, že životospráva a zdravé prostředí je základem zdraví a tělesné harmonie. Zdůrazňoval individuální přístup k nemocnému. Stanovil etické

požadavky na jednání lékařů (Hippokratova přísaha). Odmítl pověry a primitivní léčitelskou magii a položil základy medicíny jako vědeckého oboru. Je mu připisováno rozsáhlé dílo *Corpus Hippocraticum* (Hippokratovský soubor, 58 spisů v 73 knihách) pojednávající, kromě jiného, o anatomii, fyziologii, chirurgii nebo o vlivu prostředí na organismus.

Hirschfeld, Magnus (14. 5. 1868, Kolberg, dnes Kołobrzeg, Polsko – 14. 5. 1935, Nice, Francie), německý lékař, sexuolog; průkopník moderní sexuologie. Spolu s Iwanem *Blochem, Albertem *Mollem a dalšími lékaři založil v roce 1913 Lékařskou společnost pro sexuologii a eugeniku, první sexuologickou společnost světa.

V publikaci *Sappho und Sokrates* (Sapfó a Sókratés, 1896) formuloval *homosexualitu jako integrální součást lidské sexuality a v roce 1897 založil *Wissenschaftlich-Humanitäre Kommission* (Vědecko-humanitární výbor), který propagoval myšlenku odkriminalizování homosexuality – zejména na stránkách jím založeného periodika *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen*, jež vycházelo v letech 1899–1923. Aktuální poznatky o homosexualitě shrnul v monumentální práci *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes* (Homosexualita muže a ženy, 1914). V roce 1919 založil v Berlíně *Institut für Sexualwissenschaft* (Ústav pro sexuální bádání), první vědecký ústav tohoto zaměření na světě, který se záhy stal nejznámější sexuologickou institucí své doby; byl zrušen po nástupu nacistů k moci v roce 1933.

Hobbes, Thomas (5. 4. 1588, Malmesbury, Anglie – 4. 12. 1679, Derbyshire, Anglie), anglický filozof a teoretik práva a státu. Odmítl ideu o božském původu státu, zastával teorii společenské smlouvy, vycházející z koncepce přirozeného sklonu člověka k *egoismu. Z díla: *The Elements of Law, Natural and Political* (Základy filozofie státu a společnosti, 1650), *Leviathan, or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil* (Leviathan aneb o podstatě, zřízení a moci státu církevního a občanského, 1651).

Hodder, Ian (23. 11. 1948, Bristol, Anglie), britský archeolog; teoretik postprocesuální archeologie (*archeologie, procesuální a postprocesuální), profesor Cambridgeské univerzity. Původně se zabýval využitím kvantitativních metod v archeologii, nyní se orientuje na sociální teorii, *strukturalismus a konkrétně vztah symbolů a symbolického myšlení obecně vůči sociální struktuře. V současné době obnovil výzkum neolitického sídliště *Çatal Hüyük v Anatolii. Z díla: *The Archaeological Process: An Introduction* (Archeologický proces: Úvod, 1999).

Hoebel, Edward Adamson (6. 11. 1906, Madison, Wisconsin, USA – 23. 7. 1993, St. Paul, Minnesota, USA), americký antropolog. Zabýval se zejména problematikou právních systémů založenou na vlastních terénních výzkumech indiánských etnik v Severní Americe a přispěl ke konstituování antropologie práva. *Cheyenne Way: Conflict and Case Law in Primitive Jurisprudence* (Cesta Čejenu: Konflikt a případové právo v primitivní jurisprudenci, 1941).

Holub, Emil (7. 10. 1847, Holice, Česká republika – 21. 2. 1902, Vídeň, Rakousko), český lékař a cestovatel. V letech 1872–1879 a 1883–1887 podnikl tři výpravy do střední Afriky; došel až na sever od Zambezi. Záměr dosáhnout východoafrické pobřeží zmařili roku 1886 Mašukulumbové (jeden z kmenů etnické skupiny *Ilové-Tongové), kteří jej na výpravě přepadli. Do vlasti přivezl bohaté sbírky přírodnin a etnografického materiálu, mimo jiné otisky skalních kreseb, které správně připisal *Sanům. Z díla: *Sedm let v jižní Africe* (1880–1881), *Druhá cesta po jižní Africe. Z Kapského města do země Mašukulumbů* (1890, dvoudílný cestopis).

Holý, Ladislav (4. 4. 1933, Praha – 13. 4. 1997, St. Andrews, Velká Británie), britský sociální antropolog, etnograf a afrikanista českého původu. V letech 1951–1956 vystudoval etnografii a archeologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze; ještě jako student byl zaměstnán v Náprstkově muzeu asijských, afrických a amerických kultur v Praze (1954–1956), po ukončení studií nastoupil do Ústavu etnografie a folkloristiky ČSAV v Praze, kde působil

až do roku 1968. V letech 1963 až 1968 přednášel obecnou a mimoevropskou (především africkou) etnografií na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.

V letech 1961 a 1965 uskutečnil základní terénní výzkum u kmene Berti v Súdánu, opakované výzkumy následovaly v letech 1977, 1978, 1980 a 1986; výsledky publikoval v monografiích věnovaných vztahům lokálního a příbuzenského povědomí a skupinové příslušnosti. Ve druhé polovině 60. let se zabýval problematikou společenské stratifikace v kmenové Africe. V březnu 1968 odejel do Zambie, kde byl až do roku 1972 ředitelem muzea v Livingstonu. Pobyt využil k výzkumům u etnik Bemba a Toka, z nichž výtěžil monografii (*Strategies and Norms in a Changing Matrilineal Society: Descent, Succession and Inheritance among the Toka of Zambia* [Strategie a normy v měnící se matrilineární společnosti: Dědictví, nástupnictví a příbuzenství u Toků ze Zambie], 1986). Vzhledem k tomu, že se po ukončení kontraktu nevrátil do Československa, byl prohlášen za emigranta. V letech 1973–1979 přednášel na Queen's University v Belfastu, od roku 1979 až do své smrti působil na St. Andrews University ve Skotsku, od roku 1987 jako profesor a vedoucí katedry. V 70. letech se zaměřil zejména na řešení problematiky společenského vědomí, norem a hodnotových systémů. Roku 1979 vydal sborník věnovaný problematice příbuzenských systémů (*Segmentary Lineage Systems Reconsidered*, koedice s Milanem Stuchlíkem) a v roce 1987 publikoval učebnici komparativní antropologie (*Comparative Anthropology*). Po roce 1989 hostoval na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze; jeho poslední kniha je věnována problematice českého nacionalismu (*Little Czech and Big Czech Nation* [Malý český člověk a velký český národ], 1996; česky: *Malý český člověk a skvělý český národ; národní identita a postkomunistická transformace společnosti*, 2001).

Home, Henry, lord Kames (1696, Kames, Berwickshire, Skotsko – 27. 12. 1782, Edinburgh, Skotsko), skotský právník a filozof; významný představitel

skotského osvícenství. Zabýval se metafyzikou a morální filozofií, podílel se na založení Royal Society v Edinburghu. Antropologické problematice se věnoval v díle *Sketches of the History of Man* (Skici z historie člověka, 1776).

Homér (Homéros) (asi 8. století př. n. l.), nejstarší řecký epický básník považovaný za autora eposů *Ílias* (téměř 15 000 veršů) a *Odyseia* (asi 12 000 veršů). Podle tradice byl slepý. Homérovy básně se staly kulturním majetkem antického Řecka a později i Říma. Měly velký vliv na utváření antické literatury, umění, staly se základem antické vzdělanosti a základním didaktickým materiálem, na němž se mládež učila číst, psát a deklamovat.

Howard, Edgar Billings (28. 2. 1887, New Orleans, USA – 18. 3. 1943, San Diego, California, USA), americký kulturní antropolog; geolog a paleontolog, profesor na University Museum, University of Pennsylvania, Philadelphia. V roce 1932 zahájil výzkumy paleolitického osídlení v *Clovisu v Novém Mexiku, což bylo po *Folsomu druhé paleolitické naleziště odkryté v Novém světě. Na základě svých archeologických a paleontologických studií nálezů z dalších amerických lokalit i z východní Sibiře řešil zejména otázky nejstaršího osídlení Severní Ameriky.

Howell, Francis Clark (... 1925, Kansas, USA), americký paleoantropolog; emeritní profesor antropologie na University of California v Berkeley. Jeden ze zakladatelů výzkumu lidských počátků v Africe. Z díla: *Early Man* (Raný člověk, 1980).

Howells, William White (27. 11. 1908, New York City, New York, USA – 20. 12. 2005, Kittery Point, Maine, USA), americký antropolog; profesor na Harvard University v Cambridgi ve Spojených státech a prezident Americké antropologické společnosti. Věnoval se americké i světové kulturní a fyzické antropologii a je autorem základních knih s touto problematikou. Z díla: *Back of History: The Story Our Own Origins* (Obrácená strana historie: Příběh našeho vlastního původu, 2. vydání, 1963).

Hrdlička, Aleš (29. 3. 1869, Humpolec, Česká republika – 5. 9. 1943, Washington, D. C., USA), americký antropolog českého původu; jeden z nejvýznamnějších zakladatelů moderní biologické/fyzické antropologie. Zásadní význam měly jeho výzkumy evoluce člověka, jež se vyznačují výrazným protirasistickým kontextem. Je považován za jednoho z nejvýznamnějších antropologů 20. století a za nejvýznamnějšího antropologa českého původu vůbec.

V roce 1899 přijal neplacené místo antropologa v American Museum of Natural History v New Yorku. V roce 1903 nastoupil jako antropolog do National Museum of Natural History, Smithsonian Institution ve Washingtonu, D. C., kde založil oddělení fyzické antropologie. Postupně v něm vybudoval jednu z nejúplnějších osteologických kolekcí na světě. Kurátorem antropologického oddělení byl v letech 1910–1942. V roce 1918 začal vydávat *American Journal of Physical Anthropology* a v roce 1939 založil American Association of Physical Anthropologists. Rozvíjel řadu nových antropologických oborů, například *forenzní a *ergonomickou antropologii. Stal se průkopníkem standardizace měření člověka a jeho skeletu. Financoval založení Muzea člověka Univerzity Karlovy v Praze (*Hrdličkovo muzeum člověka) a vydávání časopisu **Anthropologie* v Československu.

Hlavními Hrdličkovými vědeckými tématy byly otázky původu amerického obyvatelstva a evoluce člověka. V publikacích *The Skeletal Remains Suggesting or Attributed to Early Man in North America* (Kosterní pozůstatky v Severní Americe připomínající raného člověka nebo mu přičítané, 1907) a *Early Man in South America* (Prehistorický člověk v Jižní Americe, 1912) na základě studia kosterního materiálu dospěl k závěru, že americký kontinent byl osídlen relativně pozdě (koncem pleistocénu a počátkem holocénu). V roce 1925 publikoval knihu *Old Americans* (Starobylí Američané). Následně rozvinul tezi o neandertálském původu moderního člověka, tedy že lidstvo má společného předka, *Homo neanderthalensis*, který původně obýval Afriku a Evropu a odtud

se rozšířil do ostatních částí světa. Tuto teorii zveřejnil roku 1927 na půdě Královské britské společnosti pro antropologii ve své přednášce nazvané *The Neanderthal Phase of Man* (Neandertálská fáze člověka). Obdržel za ni Zlatou Huxleyho medaili (Huxley Memorial Medal of the Royal Anthropological Institute, London); v tomtéž roce ji publikoval pod stejným názvem. Jeho posledním velkým tématem byla teorie o asijském původu amerických indiánů, kteří podle něj pravděpodobně přešli takzvanou severní cestou přes Beringovu úžinu (tehdy představující jakýsi pevninský most). Další Hrdličkovy nejvýznamnější publikace: *Anthropometry* (Antropometrie, 1920; 2. vydání 1939 přepracoval a nazval *Practical Anthropometry*), *O původu a vývoji člověka i budoucnosti lidstva* (1924), *The Skeletal Remains of Early Man* (Kosterní pozůstatky raného člověka, 1930), *The Question of Ancient Man in America* (Problematika raného člověka v Americe, 1937), *The Alaska Diary 1926–1931* (Aljašský deník 1926–1931, 1943), *The Anthropology of Kodiak Island* (Antropologie ostrova Kodiak, 1944), *The Aleutian and Commander Islands and Their Inhabitants* (Aleutské a Komandorské ostrovy a jejich obyvatelé, 1945). Dostalo se mu mnoha poct a ocenění, mezi nimi byl čestný doktorát Masarykovy univerzity v Brně v roce 1929.

Hrozný, Bedřich (6. 5. 1879, Lysá nad Labem, Česká republika – 12. 12. 1952, Praha, Česká republika), český orientalista; profesor a rektor Univerzity Karlovy v Praze. Přispěl k rozluštění indoevropské chetitštiny, k poznání kulturního bohatství *Chetitů a položil základy samostatného oboru chetitologie. Pokoušel se rovněž rozluštit *harappské písmo a písmo krétské, avšak neúspěšně. Z díla: *Die Sprache der Hethiter* (Jazyk Chetitů, 1917), *Nejstarší dějiny Přední Asie a Indie* (1943).

Humboldt, Alexander von (14. 9. 1769, Berlín, Německo – 6. 5. 1859, Berlín, Německo), německý přírodovědec světového významu; jeden ze zakladatelů geografie jako empirické vědy a fyto geografie; bratr Wilhelma von *Humnoldta.

Podnikl průzkumné výpravy do Jižní Ameriky, na Sibiř a do dalších oblastí světa, přičemž popsal mnoho rostlinných druhů a analyzoval závislost jejich rozšíření v určité zeměpisné poloze, věnoval se však i geologickým, mineralogickým, antropologickým, etnografickým, archeologickým a jiným entitám. Z díla: *Kosmos* (Kosmos, 5 svazků, 1845–1862).

Humboldt, Wilhelm von (22. 6. 1767, Postupim, Německo – 8. 4. 1835, Tegel, Německo), německý filolog, filozof, teoretik umění a diplomat; zakladatel *filozofie jazyka jako samostatné vědecké disciplíny, spoluzakladatel Berlínské univerzity (dnes Humboldt-Universität zu Berlin); bratr Alexandra von *Humboldta.

Kladl důraz na svébytnost myšlení a kultury jednotlivých etnik a národů – lidé hovořící různými jazyky odlišně chápou svět kolem sebe (teorie jazykového relativismu). Ovlivnil řadu disciplín včetně antropologie. Z díla: *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlets* (O rozdílnosti stavby jazyka a jeho vlivu na duchovní vývoj lidského rodu, 1836).

Hume, David (7. 5. 1711, Berwickshire, Skotsko – 25. 8. 1776, Edinburgh, Skotsko), skotský osvícenský filozof, historik a ekonom; pokračovatel anglického *empirismu a *senzualismu. Zabýval se zejména problémy původu a možností lidského vědění a poznávání. Zdroj poznání spatřoval ve zkušenosti, chápané jako naše duševní zážitky.

V ekonomii zformuloval základní zásady kvantitativní teorie peněz, kterou využil ke kritice merkantilistické doktríny obchodní bilance, když ukázal, že země nemůže udržet přebytek obchodní bilance. Svými názory na motivace chování člověka ovlivnil Adama *Smithe. Hlavní dílo: *Political Discourses* (Politické rozpravy, 1752).

Hundt, Magnus (... 1449, Magdeburg, Německo – ... 1519, Leipzig, Německo), německý lékař, anatom, fyziolog, filozof a teolog. Ve spisu o psychické i fyzické podstatě člověka *Antropologium de hominis dignitate*,

natura et proprietatibus, de elementis, partibus et membris humani corporis (Antropologické pojednání o hodnotě člověka, jeho přirozenosti a vlastnostech a rovněž o elementech, ústrojích a údech lidského těla, Leipzig 1501) užil termín „anthropologie“ pro označení tělesné stavby člověka.

Hunter, John (13. 2. 1728, Long Calderwood u East Kilbride, Lanarkshire, Skotsko – 16. 10. 1793, Londýn, Anglie), skotský anatom a chirurg; považován za zakladatele vědecké chirurgie. Jeho jméno nese **canalis adductorius (Hunteri)* a **gubernaculum testis (gubernaculum Hunteri)*.

Husserl, Edmund Gustav Albrecht (8. 4. 1859, Prostějov, Česká republika – 26. 4. 1938, Freiburg, Německo), německý filozof (narozený v Prostějově). Tvůrce transcendentální **fenomenologie*, jíž navazoval na Reného **Descarta* ve snaze o nalezení pevného základu veškerého poznání. Ve svých raných pracích se Husserl věnoval filozofickému zkoumání matematiky. Z díla: *Philosophie als strenge Wissenschaft* (Filozofie jako přísná věda, 1911), *Ideen zu einer reinen Phänomenologie* (Ideje k čisté fenomenologii, 1913), *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendente Phänomenologie* (Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie, 1936).

Huxley, Aldous Leonard (26. 7. 1894, Godalming, Surrey, Anglie – 22. 11. 1963, Los Angeles, USA), anglický spisovatel a esejista; bratr biologa a filozofa Juliana **Huxleyho*. Napsal řadu románů: *Antic Hay* (Antický rej, 1923), *Point Counter Point* (Kontrapunkt života, 1928) aj.

Proslul zejména svou antiutopií *Brave New World* (Krásný nový svět, 1932; česky přeložený pod názvem *Konec civilizace*), která je otřesným portrétem zmechanizovaného a odlidštěného budoucího světa.

Huxley, sir Julian Sorell (22. 6. 1887, Londýn, Anglie – 14. 2. 1975, Londýn, Anglie), anglický biolog, filozof a spisovatel; stoupenec **neoevolucionismu*; bratr spisovatele Aldouse **Huxleyho*. Zabýval se experimentální zoologií (zkoumal zejména alometrický růst živočichů) a vztahem mezi biologickou a kulturní evolucí.

Evoluci, pod vlivem Herberta *Spencera, chápal jako jednosměrný proces, směřující k vytváření stále nových, vyšších a rozmanitějších stupňů organizace a soudil, že u člověka evoluce funguje spíše jako proces kulturní než biologický; těmito názory ovlivnil neoevolucionistické proudy zejména v soudobé antropologii a archeologii. V letech 1947–1948 byl prvním generálním ředitelem *UNESCO. Z díla: *Evolution: the Modern Synthesis* (Evoluce: Moderní syntéza, 1942), *Man in the Modern World* (Člověk v moderním světě, 1947), *New Bottles for New Wine* (Nové láhve pro nové víno, 1958).

Huxley, Thomas Henry (4. 5. 1825, Ealing, Middlesex, Anglie – 29. 6. 1895, Eastbourne, Anglie), anglický biolog; stoupenec a propagátor Darwinovy evoluční teorie, zastánce filozofického směru agnosticizmu. Z díla: *Evidence as to Man's Place in Nature* (Místo člověka v přírodě, 1863).

Hymes, Dell H. (7. 6. 1927, Portland, Oregon, USA), americký antropolog a lingvista. V 60. letech 20. století vytvořil v rámci *lingvistické antropologie interdisciplinárně orientovaný směr „etnografie řeči“, založený na konceptu, že nikoli lingvistika, nýbrž etnografie, nikoli jazyk, nýbrž komunikace musí poskytovat rámec, uvnitř kterého je třeba popsat místo jazyka v myšlení, kultuře a společnosti. Z díla: *Language in Culture and Society: A Reader in Linguistic and Anthropology* (Jazyk v kultuře a společnosti: Čítanka lingvistiky a antropologie, 1964), *Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach* (Základy sociolingvistiky: Etnografický přístup, 1974).

Chajjám, Omar (18. 5. 1048, Nišápúr, provincie Chorásán, Írán – 4. 12. 1131, Nišápúr, provincie Chorásán, Írán), perský básník, matematik, astronom a filozof. Vynikl ve vědě i v poezii, zejména ve formě *rubá'í* – čtyřverší stručně a přesně stavěné: dva verše rozvíjejí téma, třetí verš přináší zvrát, čtvrtý pointu; zachycoval zejména filozofické a náboženské názory a životní pocity. Jeho dílo mělo velký vliv na Evropu, česky vyšlo *Čtyřverší Omara Chajjáma*.

V antropologickém kontextu bývají citována zejména tato Chajjámova čtyřverší: „V tom kruhu nebes, který spíná kolébku i hrob, / nepozná nikdo

začátek či konec dob / a nepoví ti také žádný filozof, / odkud jsme přišli a kam zajdem beze stop.“ // „Když s jednou plackou chleba vyjdeš na dva dny / a s jedním douškem z puklé nádoby, / nač podřízen být lidem menším než ty sám / nebo nač sloužit lidem stejným jako ty?“

Chamberlain, Houston Stewart (9. 9. 1855, Portsmouth, Anglie – 9. 1. 1927, Bayreuth, Německo), anglický sociolog, filozof a spisovatel; jeden ze zakladatelů teorie rasistického *antisemitismu a tvůrce teorie zdůvodňující dějinné poslání *árijské rasy reprezentované německým národem.

Chamberlainova ideologie byla přijata a rozpracována zejména v nacistickém Německu (Adolf Hitler, Alfred *Rosenberg, Julius Streicher). Z díla: *Grundlagen des neunzehnten Jahrhundert* (Základy 19. století, 1899).

Champollion, Jean-François (23. 12. 1790, Figeac, Francie – 4. 3. 1832, Paříž, Francie), francouzský egyptolog. Rozhodujícím podílem přispěl k pochopení systému *egyptského písma a k jeho rozluštění v nové době.

Základní návrh, vycházející z dvojjazyčného textu *Rosettské desky, uveřejnil v roce 1822 (*Lettre à Monsieur Dacier, relative à l'alphabet des hiéroglyphes phonétiques, employés par les Egyptiens pour inscrire sur leurs monuments les titres, les noms et les surnoms des souverains grecs et romains* [Dopis panu Dacierovi pojednávající o abecedě fonetických hieroglyfů používaných Egyptany v nápisech na památkách pro tituly jména a přezdívky řeckých a římských vládců], od kdy se také datuje vznik *egyptologie. Z díla: *Précis du système hiéroglyphique des anciens Égyptiens* (Nástin hieroglyfické soustavy starověkých Egyptanů, 1824).

Chang, Kwang Chih (15. 4. 1931, Peking, Čínská lidová republika), americký archeolog čínského původu; profesor Yalské univerzity. Zabývá se metodologií a teorií archeologie, sídlištní archeologií a prehistorií Číny. Z díla: *Rethinking Archaeology* (Revize archeologie, 1967), *The Archeology of Ancient China* (Archeologie rané Číny, 1977).

Childe, Vere Gordon (14. 4. 1892, North Sydney, Austrálie – 19. 10. 1957, Mount Victoria, Austrálie), australský lingvista, historik a archeolog; jeden z tvůrců a stoupců *neoevolucionismu a *difuzionismu.

Zabýval se zejména vztahem *Blízkého východu a Evropy v *neolitu. Vytvořil koncepce „neolitické revoluce“ (anglicky: *Neolithic Revolution*) a „městské revoluce“ (anglicky: *Urban Revolution*) a mechanismus jejich šíření z Blízkého východu do jiných oblastí světa. Z díla: *Man Makes Himself* (Člověk svým tvůrcem, 1936, 1951, česky 1949), *Progress and Archaeology* (Pokrok a archeologie, 1944, 1945).

Ingstad, Helge Marcus (30. 12. 1899, Meråker, Norsko – 28. 3. 2001, Oslo, Norsko), norský kulturní antropolog, cestovatel, spisovatel a politik. V letech 1932 až 1933 byl guvernérem v Grónsku a v letech 1933 až 1935 působil jako guvernér na Špicberkách. Zpočátku se zabýval výzkumem severoamerických indiánů a Eskymáků a pak se věnoval studiu vikinských námořních cest a osídlování Grónska a Severní Ameriky.

V roce 1960 objevil na Novém Foundlandu u *L'Anse aux Meadows vikinské osídlení z doby kolem roku 1000 n. l., kde pak vedl až do roku 1968 mezinárodní výzkumné expedice. V roce 1970 podnikl expediční na východní pobřeží Baffinova ostrova. Z díla: *The Norse Discovery of America: The Historical Background and the Evidence of the Norse Settlement Discovered in Newfoundland*, Vol. 2. (Severský výzkum Ameriky: Historické pozadí a evidence severského osídlení zkoumaného v Americe na Novém Foundlandu, 1986). Je nositelem četných norských a zahraničních vědeckých cen a čestným doktorem několika kanadských a amerických univerzit.

Ingstadová, Anne Stine (11. 2. 1918, Lillehammer, Norsko – 6. 11. 1997, Oslo, Norsko), norská archeoložka; profesorka na University Museum of National Antiquities v Oslu, doctor honoris causa na Memorial University, St. John's, Newfoundland. Podílela se na archeologickém výzkumu řady norských lokalit, především z doby kamenné a z vikinského období.

Se svým manželem Helge *Ingstadem zkoumala od roku 1953 vikinské osídlení Grónska a v roce 1960 se podílela na objevu vikinského sídliště na Novém Foundlandu u *L'Anse aux Meadows (patrně Vínland severských ság), a v letech 1961 až 1968 organizovala a vedla na této lokalitě archeologickou část výzkumu, kterého se zúčastnili odborníci z Islandu, Kanady, Norska, Spojených států amerických a Švédska. Archeologické výsledky tohoto výzkumu publikovala v monografii v roce 1977 a v doplněné verzi v roce 1985.

Isaac, Glynn Llywelyn (19. 11. 1937, Kapské Město, Jihoafrická republika – 1985), jihoafrický archeolog, sociokulturní antropolog a paleontolog; profesor Harvardské univerzity. Zabýval se výzkumem ekologie a *kamenné industrie nejstarších lovecko-sběračských společností. Nejvýznamnějších objevů dosáhl na nalezištích s osídlením z údobí raných hominidů, provázeným kamennými a kostěnými artefakty, v oblasti Koobi Fora v Keni. Z díla: *Koobi Fora Research Project: Plio-Pleistocene Archaeology* (Výzkumný projekt Koobi Fora: Pliopleistocenní archeologie, 1997; editor).

Isidor ze Sevilly (Isidorus Hispalensis, kolem roku 560, Carthago nova, dnes Cartagena, Španělsko – 4. 4. 636, Hispale, dnes Sevilla, Španělsko), latinský teolog, historik a kronikář a arcibiskup v Seville; jeden ze zakladatelů středověké vzdělanosti. Jako významný církevní hodnostář a politik vizigótského království vystupoval proti ariánské herezi (sevillský synod, listopad 618/619). Ve dvaceti svazcích spisu *Etymologiarum sive originum libri XX* (Etymologie čili počátky), které dokončil Braulion ze Zaragozy, jako první myslitel raného středověku shrnul encyklopedicky tehdejší vědění a prakticky tak založil tzv. *biblickou antropologii, která se snažila vyložit etnickou, institucionální a duchovní rozmanitost lidstva na základě textů Písma a církevních autorit.

Etymologii chápal jako nástroj odhalení počátku (*orīgo*) daného jevu nebo instituce. Nalezení prvotního bytí určitého národa (*prīma orīgo*) je podle Isidora ze Sevilly mírou jeho vnitřní hodnoty. V učení Isidora ze Sevilly již *Římanům

nenáleželo výsadní postavení; partikularismus raného středověku se odrazil ve vyzdvižení role různorodých království (*rēgna*), jejichž prostřednictvím se k slovu hlásily jednotlivé národy (*gentēs*). Isidor ze Sevilly respektoval univerzální duchovní a právní odkaz Říma, ale Římany jako konkrétní etnikum degradoval pod úroveň *Gótů. Jméno dal totiž Římanům historicky nahodilý *hérós epónymos* (bohatýr Romulus, který Řím založil), zatímco Gótové odvozovali svůj rodokmen od mnohem staršího biblického Mágoga (*Etymologiae*, 2,27).

Francouzský badatel Marc Reydellet nazval tento Isidorův postup, který odráží vědomí existence dvou časů – křesťanského, v němž se odehrává proces spásy, a pomíjivého pohanského – *recentrage de l'histoire* („přeznačením dějin“). *Dante umístil Isidora ze Sevilly v *Ráji* do společnosti nejvyšších učitelů Církve (X, 130) vedle Richarda ze St. Victore a *Bedy Ctihodného (*Beda Venerabilis). Oficiálně byl kanonizován v roce 1598 a Učitelem Církve prohlášen roku 1722; na začátku jedenadvacátého století byl navržen za patrona internetu.

Janin, Valentin Lavrentěvič (1929), ruský archeolog a historik; profesor na Moskevské státní univerzitě v Moskvě. Zabýval se obdobím ruského feudalismu na základě archeologie, numizmatiky a sfragistiky; od roku 1962 byl vedoucím Novgorodské archeologické expedice v *Novgorodu.

O novgorodských výzkumech publikoval řadu odborných studií a knih a jednu populárně vědeckou knihu *Ja poslal тебе berestu ...* (Poslal jsem Ti březovou kůru, 1965).

Jaspers, Karl Theodor (23. 2. 1883, Oldenburg, Německo – 26. 2. 1969, Basilej, Švýcarsko), německý filozof a psychiatr; čelný představitel německé existenciální filozofie (jeho teistické větve). Původním povoláním byl psychiatr, ale již jeho spis *Psychologie der Weltanschauungen* (Psychologie světových názorů, 1919) svědčí o jeho orientaci na existenciální problematiku. Podle Jasperse filozof proniká k bytí třemi metodami: orientací ve světě, vyjasněním

existence a metafyzickým způsobem poznání, umožňujícím člověku pochopit jeho závislost na Bohu. Bůh se člověku zjevuje v takzvaných mezních situacích člověka (utrpení, nevykoupená vina, smrt ap.).

Jaspersovy názory jsou obsaženy zvláště v jeho spise *Existenzphilosophie* (Filozofie existence, 1938). Svou filozofii spojoval s dobou a společností (*Die geistige Situation der Zeit* [O původu a cíli dějin, 1931], *Die Schuldfrage* [1946, česky *Otázka viny*, 1969, 1991], *Atombombe und die Zukunft des Menschen* [Atomová bomba a budoucnost člověka, 1958] aj.). Proslul svým rozborem *viny německého národa v době *nacismu, kde rozlišuje čtyři roviny viny (*vina trestní, kterou lze soudně prokázat a stíhat; *vina mravní, kterou lze jen vytknout a přiznat; *vina politická za jednání státu, jemuž nedokázal člověk jako individuum zabránit; *vina metafyzická, která není přístupná pohledu druhých); rovněž je známý výrokem, že čtyřmi směrodatnými postavami světových dějin jsou *Konfucius, *Buddha, *Sókratés a *Ježíš Kristus.

Jefimenko, Petr Petrovič (1884–1969), ruský archeolog. Patří k nejvýznamnějším zakladatelům novodobého výzkumu východoevropského *paleolitu a *mezolitu. Při výzkumu mladopaleolitického sídliště v *Kostěnkách, kde odkryl poprvé pozůstatky paleolitických sídelních objektů, použil také jako jeden z prvních archeologů metodu velkoplošného odkryvu, která se pak stala základním východiskem moderního archeologického výzkumu.

Jelínek, Jan (6. 2. 1926, Brno – 3. 10. 2004, Brno), český antropolog, etnolog a muzeolog, emeritní profesor *Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně a emeritní ředitel *Moravského zemského muzea v Brně, významný představitel české bio-socio-kulturní antropologie. V roce 1949 absolvoval pod vedením Vojtěcha *Suka a Jindřicha Antonína *Valšíka obor antropologie na *Antropologickém ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně rigorózní prací *Příspěvek k poznání morfologie dlaně dětí ze severního Řecka* (RNDr.).

Jelínkova odborná práce má široký záběr, od problematiky *Homo erectus*, kterého považuje (stejně jako Milford Wolpoff) za formu *Homo sapiens*, přes neandertálce a gravettské lovce, populace z neolitu a doby bronzové až po současného člověka. Prosazoval komplexní přístup při zkoumání fosilního člověka s využitím poznatků archeologie a etnologie. Spolupracoval s Milfordem *Wolpoffem, Davidem Frayerem a Erikem *Trinkausem i s dalšími významnými zahraničními odborníky. Věnoval se také antropologii australských domorodců a jejich skalním malbám, skalní malby studoval i v severní Africe. Vedl řadu výprav do Austrálie, Libye a dalších částí světa. V roce 1950 na muzejní půdě založil Ústav *Anthropos jako středisko výzkumu a prezentace evoluce rodu Homo, obnovil vydávání časopisu *Anthropologie* (1962) a v letech 1958 až 1962 vybudoval v Brně-Pisárkách pavilon Anthropos, kde v šedesátých a sedmdesátých letech minulého století vytvořil špičkovou expozici s problematikou evoluce člověka. Jako vynikající muzeolog byl také dlouhá léta předsedou Mezinárodního výboru muzeí (International Council of Museums, ICOM) při Organizaci OSN pro výchovu, vědu a kulturu (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO). Z Brna se tak díky jeho činnosti stalo jedno z ohnisek rozvoje světové antropologie, které bylo potvrzeno v roce 1980 konáním *2nd Congress of European Anthropological Association* v moravské metropoli. Jan Jelínek se významně zasloužil o obnovení *Antropologického ústavu Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně jako *Katedry antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně a o popularizaci antropologie v široké veřejnosti (přednášky, rozhlasové a televizní pořady, filmy, výstavy). Publikoval několik set odborných a populárněvědeckých článků a řadu knih, z nichž je nejznámější *Velký obrazový atlas pravěkého člověka* (1977), který vydalo v mnoha jazykových mutacích pražské nakladatelství Artia. Výběr z dalších prací: *Anthropologie der Bronzezeit in Mähren* (Antropologie doby bronzové na Moravě, 1959), *Die Erforschung der Höhle Švédův stůl 1953–1955* (Výzkum

jeskyně Švédův stůl 1953–1955, 1961), *Anthropologie mladší doby kamenné na Moravě* (1964), *30 let ústavu Anthropos: Hledání původu a vývoje člověka* (1980), *Man and His Origins* (Člověk a jeho původ, 1982), *Modern Man and His Biological Evolution* (Moderní člověk a jeho biologická evoluce, 1982), *Střecha nad hlavou: Počátky lidské architektury* (1986), *The Great Art of the Early Australians: The Study of the Evolution and Role of Rock Art in the Society of Australian Hunters and Gatherers* (Velké umění raných Australanů: Výzkum vývoje a role skalního umění ve společnosti australských lovců a sběračů, 1989), *Střecha nad hlavou: Kořeny nejstarší architektury a bydlení* (2006).

Jesenský, Ján (Ioannes Jesenius de Magna Jessen, 27. 12. 1556, Wrocław, Polsko – 21. 6. 1621, Praha), lékař, anatom, filozof a humanista slovenského původu. Medicínu studoval v Lipsku a Padově. Byl profesorem lékařství a chirurgie ve Wittenbergu, Rostocku a v Praze. V letech 1617–1620 zastával funkci rektora a kancléře Univerzity Karlovy. Byl vyslancem českých stavů a aktivním účastníkem protihabsburského povstání v letech 1618–1620. Proslavil se veřejnými pitvami v Praze (v letech 1600 a 1605). Spolu s dalšími 26 vůdci stavovského povstání byl popraven 21. 6. 1621 na Staroměstském náměstí v Praze.

Johanson, Donald Carl (28. 6. 1943, Chicago, Illinois, USA), americký biolog a paleoantropolog; objevitel slavné kostry australopitéka – *Lucy*. V letech 1974 až 1981 byl kurátorem Cleveland Museum of Natural History (Ohio, USA). V roce 1981 založil Institute of Human Origins při University of California (Berkeley, USA), který byl v roce 1997 přemístěn z Berkeley do Arizony (Arizona State University). Specializuje se na studium raných *homininů, zejména pak na archaické *australopitéky. Na lokalitě Afar v Etiopii pracuje již od sedmdesátých let minulého století. Spolupracoval s Timothy *Whitem, s nímž vypracoval taxonomický popis druhu **Australopithecus afarensis*; při společné expedici na lokalitu Olduvai Gorge (Tanzanie) našli

velmi fragmentární kontroverzní skelet OH-62, který je některými antropology připisován druhu **Homo habilis*.

Donald Johanson napsal ve spolupráci s dalšími kolegy několik knih, z nichž nejznámější jsou: Edey, Maitland A. – Johanson, Donald C., *Blueprints: Solving the Mystery of Evolution* (Prvotní plány: K řešení záhady evoluce, 1990); Johanson, Donald C. – Edey, Maitland A., *Lucy: The Beginnings of Humankind* (Lucy: Počátky lidstva, 1981); Johanson, Donald C. – Edgar, Blake, *From Lucy to Language* (Od Lucy k řeči, 1996); Lewin, Roger – Johanson, Donald C., *In the Age of Mankind: A Smithsonian Book of Human Evolution* (Ve věku lidstva: Smithsonianová kniha evoluce člověka, 1989); Johanson, Donald C. – Shreeve, James, *Lucy's Child: The Discovery of a Human Ancestor* (Luciino dítě: Objevení lidského předka, 1989). Za nejlepší jsou považovány knihy *Lucy* (nové vydání z roku 1990) a *From Lucy to Language*, která je vynikající obrazovou dokumentací fosilních **hominidů* se zasvěceným komentářem. Donald Johanson napsal také scénář k několika vědeckým dokumentům o evoluci *hominidů*.

Jung, Carl Gustav (26. 7. 1875, Kesswil, Švýcarsko – 6. 6. 1961, Küsnacht, Švýcarsko), švýcarský psychiatr, psycholog, filozof a kulturolog. Byl ovlivněn **psychoanalýzou* Sigmunda **Freuda*, avšak odmítl jeho hypotézu sexuální determinace libida. Nevědomí chápal nikoli jako „odkladiště“, ale jako **kreativní* a plnohodnotnou součást lidského duševního života. Rovněž, na rozdíl od *Freuda*, se soustřeďoval nikoli na pudovou stránku a determinaci v dětství, nýbrž na rozmanitost duševního života a vývoj v dospělosti. V rámci tohoto pojetí podloženém ještě **gnosticismem* a **novoplatonismem* se zajímal o mytologii, náboženství, okultní vědy, mystiku a symboliku různých kultur světa (*Einführung in das Wesen der Mythologie* [Úvod do podstaty mytologie], 1941).

V Jungově koncepci psychologie se tak prolíná **empirismus* zkoumání psychických dějů s intuitivním vhledem do kulturních a dějinných souvislostí. Jako první zavedl do klinické praxe asociační experiment a vytvořil psychologickou typologii introverze-extroverze a typologii čtyř psychických

funkcí: myšlení, cítění, vnímání, intuice (*Psychologische Typen* [Psychologické typy], 1921). Mezi jeho hlavní objevy patří koncepce kolektivního nevědomí, z něhož pramení nejen mýty, náboženství nebo pohádky, ale z něhož čerpá také individuální psychika jednotlivců. Hlavní součásti kolektivního nevědomí, tzv. archetypy, zahrnují psychickou zkušenost mnohých generací lidstva; mezi nejvýznamnější patří archetypy Stínu a Animy (v muži) a Anima (v ženě), Velké Matky, Mudrce, Svěbyti (*Über die Archetypen des kollektiven Unbewussten* [Archetypy kolektivního nevědomí], 1910). Jungovo dílo ovlivnilo a ovlivňuje koncepce a výzkumy nejen psychologie, ale i sociologie, filozofické a kulturní antropologie, kulturologie a dalších věd.

Kalvín, Jan (Jean Calvin, Jean Cauvin) (10. 7. 1509, Noyon v Pikardii, Francie – 27. 5. 1564, Ženeva, Švýcarsko), francouzský teolog a právník; církevní reformátor, zakladatel *kalvinismu. Pod vlivem německého církevního reformátora Martina *Luthera (1483–1546) se stal stoupencem *reformace. Před pronásledováním odešel z Paříže do Basileje, kde vypracoval základy svého pojetí *protestantismu.

V letech 1536–1538 a od roku 1541 žil v Ženevě, zprvu jako profesor teologie, poté jako faktický vládce městské republiky; postupně zde nastolil tvrdý netolerantní režim řízený konzistoří (obětí se stal i španělský anatom, lékař a přírodovědec Michael *Servet). Ženeva se pod Kalvínovým vedením stala evropským centrem reformace. Z díla: *Institutio religionis Christianae* (Zásady křesťanské víry, 1536).

Kandert, Josef (22. 7. 1943, Praha, Česká republika), český etnolog a sociokulturní antropolog; vedoucí Katedry sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. V roce 1966 absolvoval obory etnografie, folkloristika a afrikanistika na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Od roku 1969 je vědeckým pracovníkem Náprstkova muzea asijských, afrických a amerických kultur v Praze, od roku 1998 vedoucím Katedry sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Výzkumy prováděl v Nigérii, na

Pobřeží Slonoviny, v Etiopii, v Zimbabwe a také na Slovensku. Od roku 1992 přednáší sociální a kulturní antropologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

Je autorem knihy *Afrika* (1984) a dalších monografií a článků věnovaných africkým kulturám a problematice společenských vztahů „přírodních“ národů. Autorsky se podílel na projektu **Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace* (2007). Absolvoval četné badatelské a přednáškové pobyty v Nigérii, Portugalsku, USA, ve Velké Británii a v dalších zemích. Je členem Národopisné společnosti, European Association of Social Anthropologists a Slovenské národopisné společnosti. Kontakt: Prof. PhDr. Josef Kandert, CSc., Katedra sociologie Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 159 00 Praha 5-Jinonice, e-mail: kandert@mbox.fsv.cuni.cz.

Kant, Immanuel (22. 4. 1724, Königsberg, nyní Kaliningrad, Rusko – 12. 2. 1804, Königsberg, nyní Kaliningrad, Rusko), německý filozof a přírodovědec. Představitel německé klasické filozofie, tvůrce tzv. kritického (transcendentálního) idealismu a moderní *kosmogonie.

Analyzoval předpoklady poznání, mravního jednání a estetického hodnocení, jež vysvětloval především z vlastností poznání. Zdůraznil autonomii mravního citu, jak ji vyjadřuje kategorický imperativ: „Jednej tak, abys používal lidství jak ve své osobě, tak i v osobě každého druhého vždy zároveň jako účel a nikdy pouze jako prostředek.“ Měl zcela mimořádný vliv na další vývoj teoretické a praktické filozofie. Jeho pojetí povinnosti „Sollen“ dalo základ modernímu právnímu myšlení. Ovlivnilo vznik řady směrů a pozic současné právní teorie a filozofie; například *normativní právní teorii založenou Hansem *Kelsenem a Františkem *Weyrem. Z díla: *Kritik der reinen Vernunft* (Kritika čistého rozumu, 1781), *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als*

Wissenschaft wird auftreten können (Prolegomena ke každé metafyzice, která se chce stát vědou, 1783), *Kritik der praktischen Vernunft* (Kritika praktického rozumu, 1788), *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht abgefasst* (Antropologie koncipovaná z pragmatického hlediska, 1798).

Kardiner, Abram (17. 8. 1891, New York City, USA – 20. 7. 1981, Easton, Connecticut, USA), americký antropolog a psychiatr. Zasloužil se o užití *psychoanalýzy v kulturní antropologii. Z díla: *The Individual and His Society: The Psychodynamics of Primitive Social Organization* (Individuum a jeho společnost: Psychodynamika primitivní společenské organizace, 1939).

Katz, Friedrich (... , 1927, Vídeň, Rakousko), americký amerikanista německého původu. Působil jako profesor na Humboldtově univerzitě v Berlíně, po roce 1970 přednášel na řadě univerzit, zejména severoamerických, od roku 1983 rozvíjel pedagogickou a výzkumnou činnost na univerzitě v Chicagu.

Výklad velkých amerických civilizací opírá Katz o analýzu dynamiky strukturálních proměn předkolumbovských společností, zejména tzv. postklasického období. Jeho díla *Die sozialökonomischen Verhältnisse bei den Azteken im 15. und 16. Jahrhundert* (Sociálně ekonomické vztahy u Aztéků v 15. a 16. století, 1956), *Vorkolumbische Kulturen* (Staré americké civilizace, 1972, česky 1989) mají těžiště ve srovnávacím pohledu na vývoj dvou velkých civilizací staré Ameriky – aztécké a incké.

Katzev, Michael Lazare (25. 7. 1939, Los Angeles, California, USA – 8. 9. 2001, Southport, Maine, USA), americký podmořský archeolog; profesor v Institute of Nautical Archaeology v College Station v Texasu. Je jedním ze zakladatelů moderní podmořské archeologie. Podmořský archeologický výzkum prováděl zejména ve Středomoří a v Karibské oblasti.

Kinsey, Alfred Charles (23. 6. 1894, Hoboken, New Jersey, USA – 25. 8. 1956, Bloomington, Indiana, USA), americký biolog a sexuolog; významná osobnost světové *sexuologie. V roce 1947 založil v Bloomingtonu Institute for Sex Research a se spolupracovníky provedl rozsáhlý výzkum sexuálního života

amerických mužů a žen. Výsledky shrnul v publikacích *Sexual Behavior in the Human Male* (Sexuální chování muže, 1948) a *Sexual Behavior in the Human Female* (Sexuální chování ženy, 1953).

Tyto knihy se záhy staly světovými bestsellery; výrazně přispěly k odtabuizování sexuálních témat a odhalení poměrně značného rozšíření sexuálních praktik považovaných do té doby za amorální, deviantní, nebo dokonce delikventní: masturbace mužů a žen, nekoitální sex, předmanželská a mimomanželská sexualita, homosexualita. Tyto výzkumy inspirovaly podobně zaměřená bádání ve Spojených státech amerických i jinde na světě.

Kircher, Athanasius (2. 5. 1602, Geisa [Rhön], Německo – 27. 11. 1680, Řím, Itálie), německý filozof, teolog, jazykovědec a přírodovědec; významný představitel barokního filozofického universalismu. Nejvyšším principem stvořeného univerza je podle Kirchera univerzální harmonie, která se projevuje v proporcionalitě, již lze vyjádřit matematicky.

Kircher se zabýval antropologií, matematikou, teorií hudby, egyptologií, sinologií a dalšími disciplínami, které významně obohatil. Z díla: *China Illustrata*, jak bývá zkráceně uváděno Kircherovo dílo s barokním titulem *China, monumentis qua sacris qua profanis, nec non variis naturae et artis spectaculis aliarumque rerum memorabilium argumentis illustrata* (Čína s ilustracemi tamních náboženských i profánních památek s obrazy různých krajinných a uměleckých výjevů a charakteristických projevů, 1667).

Klemm, Gustav Friedrich (12. 11. 1802, Chemnitz, Německo – 25/26. 8. 1867, Drážďany, Německo), německý historik, etnolog a archeolog. Anticipoval moderní antropologické pojetí pojmu *kultury – jeho způsob užívání tohoto pojmu k studiu obyčejů, zvyků, znalostí a dovedností různých společností v sobě již zrcadlí požadavky rodičích se empirických věd; tímto pojetím ovlivnil též britského antropologa Edwarda Burnetta *Tylora, který je považován za vlastního tvůrce moderní globální vědecké definice kultury. Z díla: *Allgemeine Kulturgeschichte der Menschheit* (Všeobecné kulturní dějiny lidstva, 10 svazků,

1843–1852), *Allgemeine Kulturwissenschaft* (Všeobecná věda o kultuře, 2 svazky, 1854–1855).

Klíma, Bohuslav (26. 3. 1925, Drahotuše, Česká republika – 6. 2. 2000, Brno, Česká republika), český archeolog; vědecký pracovník Archeologického ústavu Akademie věd České republiky v Brně a docent Masarykovy univerzity. Prováděl archeologické výzkumy paleolitických nalezišť v Dolních Věstonicích a v Pavlově pod Pavlovskými vrchy, v Moravském krasu, v Předmostí u Přerova, v Ostravě-Petřkovicích a na dalších lokalitách.

Svémi výzkumy významně přispěl zejména k poznání struktury mladopaleolitických sídlišť, kamenné industrie, počátků umělecké tvorby i antropologie mladopaleolitických populací v českých zemích i v celosvětovém měřítku. Z díla: *Dolní Věstonice, tábořiště lovců mamutů* (1983).

Knox, Robert (4. 9. 1791, Edinburgh, Skotsko – 20. 12. 1862, Hackney, Anglie), skotský anatom a lékař; propagátor *rasové teorie na Britských ostrovech. V letech 1810 až 1814 studoval na Lékařské fakultě Edinburghské univerzity. Byl žákem jednoho z nejvýznamnějších anatomů počátku 19. století Johna Barclaye. V roce 1815 se Knox jako vojenský lékař účastnil bitvy u Waterloo a v letech 1817 až 1820 sloužil v jižní Africe na východních hranicích Kapska, kde se začal zabývat přírodními vědami, etnologií a antropologií. Po návratu studoval v Paříži u Georgese *Cuviera a navázal přátelství s řadou významných francouzských vědců. V roce 1822 přijal nabídku Johna Barclaye vyučovat v Edinburghu anatomii na Anatomy School. O rok později byl zvolen členem Royal Society of Edinburgh.

Knoxovy mimořádné pedagogické schopnosti a průkopnické odborné studie o anatomii oka získaly značný ohlas; na jeho anatomických přednáškách se tísnily stovky posluchačů. Roku 1824 se podílel na zřízení muzea srovnávací anatomie v rámci Royal College of Surgeons v Edinburghu, jehož se stal prvním kurátorem. Od roku 1825 byl členem Royal College of Surgeons a byl pokládán za skutečného nástupce Barclayova, jenž zemřel v roce 1826. Úspěšná Knoxova

badatelská a pedagogická dráha byla na přelomu dvacátých a třicátých let 19. století nenapravitelně poškozena skandálem. Roku 1828 vyšlo najevo, že William Hare a William Burke zavraždili minimálně šestnáct osob a těla obětí prodávali k pitevním účelům Knoxově anatomické škole. Ačkoliv Knox nebyl obviněn, veřejné mínění se obrátilo proti němu a jeho reputace byla zničena. V roce 1831 se vzdal místa kurátora a uzavřela se mu cesta k získání prestižní profesury patologie nebo anatomie. Neúspěšně se pokusil o založení anatomické školy v Glasgowě a zájem o jeho přednášky v Edinburghu klesal. Roku 1842 odešel do Londýna, kde přednášel, publikoval odborné studie, věnoval se lékařské praxi v Hackney a po roce 1856 působil jako patolog v Cancer Hospital v Bromptonu a Royal Marsden Hospital. V roce 1854 po propuknutí Krymské války se přihlásil jako dobrovolník, avšak armáda jej odmítla (ačkoliv na Krymu sloužila řada veteránů od Waterloo a z Kapska).

Ve čtyřicátých letech 19. století Knox obnovil svůj zájem o etnologickou a antropologickou problematiku a dospěl k tezi o vrozené intelektuální nerovnosti různých ras. Roku 1850 vydal knihu *The Races of Men: A Fragment* (Lidské rasy: Fragment).

Knußmann, Rainer (15. 4. 1936, ...), německý antropolog. Na univerzitě v Hamburku založil Institut für Humanbiologie. Převzal tradici vydávání příručky *fyzické antropologie *Lehrbuch der Anthropologie* (Učebnice antropologie) po Rudolfovi *Martinovi a Karlu *Sallerovi: Knußmann, Rainer, *Anthropologie: Handbuch der vergleichenden Biologie des Menschen* (Antropologie: Příručka srovnávací biologie člověka, 4. Auflage des Lehrbuchs der Anthropologie begründet von Rudolf Martin), Band I und II. Jena – New York – Stuttgart: Gustav Fischer, 1988.

Koestler, Arthur (5. 9. 1905, Budapešť, Maďarsko – 3. 3. 1983, Londýn, Anglie), britský spisovatel maďarského původu; psal anglicky, francouzsky, maďarsky a německy. Vystudoval na univerzitě ve Vídni, poté byl zahraničním korespondentem na Středním východě, zúčastnil se expedice k Severnímu pólu a

byl reportérem ve španělské občanské válce. Byl vězněn ve Francii, sloužil v cizinecké legii. V roce 1940 emigroval do Anglie.

Po sedmiletém členství v roce 1938 vystoupil z Komunistické strany Německa a německy publikoval své *opus magnum*, román o stalinských prověrkách a kriminálech a jejich vlivu na charaktery komunistů – *Sonnenfinsternis* (Zatmění slunce, 1940; anglicky: *Darkness at Noon*; česky: *Tma o polednách*); román bývá srovnáván s antiutopií George *Orwella *Nineteen Eighty-four* (1984, 1949). Další Koestlerova tvorba zahrnuje antiutopie a satirické politické romány. Z díla: *Španělsko krvácí* (1937, česky vydaný výbor reportáží a dokumentů), *Spanish Testament* (Španělská závěť, 1938), *The Gladiators* (Gladiátoři, 1939), *Scum of The Earth* (Póvl z celého světa, 1941), *Arrival and Departure* (Příjezd a odjezd, 1943), *The Yogia and the Comissar* (Jogín a komisař, 1945), *The Invisible Writing* (Neviditelné písmo, 1954), *The Call Girls* (Lehké dívky, 1972), *Bricks to Babel* (Cihly do Babelu 1982).

Kolata, Alan Louis (1951), americký archeolog a kulturní antropolog; profesor na The University of Chicago. Zabývá se vývojem starověkých městských civilizací předkolumbovského období ve Střední Americe na území dnešního Mexika a Guatemaly a v Jižní Americe na území dnešního Peru a Bolívie, zejména zkoumá otázky zemědělské technologie, architektury a mytologie.

Na základě podrobného paleoekologického a archeologického výzkumu a ověřovacích experimentů odhalil překvapivě vysokou úroveň zemědělství v době *tiwanacké říše, které bylo zřejmě dokonce efektivnější než současné zemědělství v této oblasti (Kolata, A. L., *The Agricultural Foundations of the Tiwanaku State: A View from the Heartland. American Antiquity*, 51, 1986, č. 4, 748–762).

Kolčín, Boris Alexandrovič (1914–1984), ruský archeolog. Významně přispěl k zavádění přírodovědných metod do archeologie. Věnoval se studiu řemesel na Staré Rusi, zejména železářství, a rozpracování metod datování archeologických

nálezů; na základě nálezů z *Novgorodu propracoval dendrochronologickou metodu pro oblast východní Evropy. Z díla: *Dendrochronologija Novgoroda* (Dendrochronologie Novgorodu, 1963).

Koldewey, Johannes Gustav Eduard Robert (10. 9. 1855, Blankenburg, Německo – 4. 2. 1925, Berlín, Německo), německý architekt a archeolog. Prováděl výzkumy ve Středomoří a na Předním východě, v letech 1899 až 1917 vedl archeologické odkryvy v *Babylónu, které se vyznačovaly přesností a důsledným uplatněním stratigrafické metody.

Koldewey v Babylónu objevil nejdůležitější stavby (části opevnění a paláce, Cestu procesí, Ištařinu bránu, zikkurrat) z doby existence novobabylónské říše, z konce 7. století až z první poloviny 6. století př. n. l. Z díla: *Das wieder erstehende Babylon: Die bisherigen Ergebnisse der Deutschen Ausgrabungen* (Babylon znovu povstalý: Dosavadní výsledky německých výzkumů, 1913).

Kolmaš, Josef (6. 8. 1933, Těmice u Hodonína, Česká republika), český sinolog a tibetolog, sociokulturní antropolog, překladatel. Emeritní ředitel Orientálního ústavu Akademie věd České republiky v Praze (1994–2002) a emeritní profesor Masarykovy univerzity v Brně. Po gymnazijních studiích na Velehradě a v Kyjově (1945–1952) absolvoval v letech 1952 až 1957 obory čínština a dějiny Dálného východu na Filologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze a v letech 1957 až 1959 tibetský jazyk a literaturu na Ústředním národnostním ústavu v Pekingu. Od roku 1959 do roku 2003 působil v Orientálním ústavu, kde v letech 1961–1964 absolvoval interní vědeckou aspiranturu v oboru tibetanistiky. Působil jako Visiting Lecturer na Australian National University v Canbeře (1966), byl profesorem tibetštiny na Státní jazykové škole v Praze (1975–1994); v roce 1997 se habilitoval v oboru antropologie na Přírodovědecké fakultě Masarykovy univerzity v Brně (*Antropologické struktury zemí východní a vnitřní Asie a jejich místo v současném světě: Fenomén sociokulturního přenosu*), v roce 2003 byl jmenován profesorem antropologie na Masarykově univerzitě v Brně. V letech

1994–2003 byl členem redakčních rad *Archivu orientálního* a *Nového Orientu*. Je členem International Association for Tibetan Studies (1979), European Association of Chinese Studies (1990). V letech 1993–2001 byl členem Vědecké rady Akademie věd České republiky v Praze. Od roku 1998 je členem ediční rady Edice Scientia Nadace Universitas Masarykiana v Brně, od roku 2003 členem Vědecké rady Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, od roku 2004 je členem redakční rady časopisu *Univerzitní noviny* (Brno).

V odborné práci se zabývá sociokulturní antropologií a politickými a kulturními dějinami Číny a Tibetu, tibetskou historiografií, klasickou tibetskou a čínskou literaturou, tibetským buddhismem a bibliografií tibetského a tibetologického písemnictví. Překládá z čínštiny, tibetštiny a některých evropských jazyků. Publikoval u nás i v zahraničí řadu vědeckých knih, překladů a odborných statí, mimo jiné *Bibliography of Sino-Tibetan Languages* [Bibliografie sino-tibetských jazyků], sv. 2 (Wiesbaden 1963, spoluvydavatel); *Tibet and Imperial China: A Survey of Sino-Tibetan Relations up to the End of the Manchu Dynasty in 1912* [Tibet a císařská Čína: Výzkum sino-tibetských vztahů do konce mandžuské dynastie v roce 1912] (Canberra 1967); *A Genealogy of the Kings of Derge (Sde-dge'i rgyal-rabs)* [Genealogie králů Derge] (Prague 1968); *Tibetan Manuscripts and Blockprints in the Library of the Oriental Institute Prague* [Tibetské rukopisy a tisky v knihovně Orientálního ústavu v Praze] (Prague 1969); *Prague Collection of Tibetan Prints from Derge, I–III* [Pražská sbírka tibetských tisků z Derge] (Wiesbaden – Prague 1971–1996); *Mezinárodní konference o otázkách statusu a hranic Tibetu (Simla, 1913–1914)* (Praha 1975); *Tibetan Books and Newspapers (Chinese Collection) with Bibliographical Notes* [Tibetské knihy a noviny /čínská kolekce/ s bibliografickými poznámkami] (Wiesbaden – Prague 1978); *The Iconography of the Derge Kanjur and Tanjur* [Ikonografie dergeského Kandžuru a Tandžuru] (New Delhi 1978, 2002); *ABC cestovatelů, mořeplavců, objevitelů* (Praha 1979,

ve spolupráci s Ivanem Hrbkem); *Ferdinand Stoliczka (1838–1874): The Life and Work of the Czech Explorer in India and High Asia* [Ferdinand Stoliczka /1838–1874/: Život a dílo českého badatele v Indii a Střední Asii] (Wien 1982); *Chinese Studies on Tibetan Culture* [Čínské výzkumy tibetské kultury] (New Delhi 1983); *The Ambans and Assistant Ambans of Tibet (A Chronological Study)* [Ambanové a zástupci ambanů v Tibetu /Chronologická studie/] (Prague 1994); *Buddhistická svatá písma. Šestnáct arhatů* (Praha 1995); *Svět tibetského buddhismu* (Praha 1996, spoluautor); *Vzpomínka na Tibet / Recalling Tibet* (Oslo – Praha 1997, spoluautor); *Tibet: dějiny a duchovní kultura* (Praha 2004); *Suma tibetského písemnictví* (Praha 2004). Pro edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 11. svazek *Tibet z antropologické perspektivy* (2002), 12. svazek *Smrt a pohřbívání u Tibeťanů* (2003), 16. svazek *První Evropané ve Lhase (1661) (Kircherovo resumé Grueberovy cestovní zprávy. Latinský text a český překlad)* (2003) a 21. svazek (s Jaroslavem Malinou) *Čína z antropologické perspektivy* (2005). Autorsky se podílel na projektu **Kruh prstenu: Světové dějiny sexuality, erotiky a lásky od počátků do současnosti v reálném životě, krásné literatuře, výtvarném umění a dílech českých malířů a sochařů inspirovaných obsahem této knihy, 1: „Celý svět“ kromě euroamerické civilizace* (2007). Překlady z čínštiny: Po Ťü-i, *Drak z černé tůně* (Praha 1958, 1964, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); Fa-sien, *Zápisky o buddhistických zemích* (Praha 1972, 1995); Po Ťü-i, *Datlovník v meruňkovém sadu* (Praha 1996, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); Süan-cang, *Zápisky o západních krajinách za Velkých Tchangů* (Praha 2002). Překlady z tibetštiny: *Bajka o ptácích a opicích* (Praha 1965); *Černý mrak v bílém. Tibetská lidová poezie* (Praha 1976, Ostrava 2000, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); *Tibet, v knize Prameny života. Obraz člověka a světa ve starých kulturách* (Praha 1982, s novým názvem *Duchovní prameny života. Stvoření světa ve starých mýtech a náboženstvích*, Praha 1997); Sakja-pandita, *Pokladnice moudrých rčení* (Praha 1984, 1988, v básnické spolupráci s J. Štroblovou); *Tibetská kniha*

mrtvých. Bardo thödol. Vysvobození v bardu skrze naslouchání (Praha 1991, 1995, 1998, 2001, 2004; též ve slovenském překladu, *Tibetská kniha mrtvých*, Praha 1998); *Jádro transcendentální moudrosti* (Praha 1992); *Nangsa Öbum. Mystérium o životě a zmrtvýchvstání krásné paní Nangsy* (Praha 1993); Sönam Gjalchän, *Zrcadlo králů. Tibetská kronika 14. století* (Praha 1998). Překlady z ruštiny: Čína. *Čínský jazyk* (Praha 1957, spolupřekladatel); G. C. Cybikov, *Cesta k posvátným místům Tibetu* (Praha 1987, 2001). Překlady z angličtiny: XIV. dalajlama, *O Tibetu a tibetském buddhismu* (Praha 1992, spolupřekladatel); *Svoboda v exilu. Autobiografie 14. dalajlamy* (Praha 1992); Roy Willis, *Mytologie světa. Ilustrovaný průvodce* (Praha 1997, spolupřekladatel); W. D. Žagabpa, *Dějiny Tibetu* (Praha 2000). Překlady z latiny a francouzštiny: Karel Slaviček, *Listy z Číny do vlasti a jiná korespondence s evropskými hvězdáři (1716–1735)*, Praha 1995 (překlad do čínštiny, Čung-kuo laj-sin [Listy z Číny], Čeng-čou 2002). Překlady z němčiny: *Lexikon východní moudrosti. Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen* (Praha – Olomouc 1996, spolupřekladatel). Odborný editor cestopisných a jiných knih o Tibetu, autor odborných úprav, předmluv, doslovů, poznámek ap.: Arnošt Černík, *Trůny bohů. K nebetyčným štítům Himálaje* (Praha 1964, 1972); Láma Yongden [Lama Jongdän] a Alexandra David-Néelová, *Mipam, lama s Paterou moudrostí* (Praha 1969, 1990, Kutná Hora 2000); Evariste-Régis Huc, *Cesta do Lhasy* (Praha 1971, s novým názvem *Putování Tibetem L. P. 1845–1846*, Praha 2002); Heinrich Harrer, *Sedm let v Tibetu. Můj život na dvoře dalajlamy* (Praha 1972, 1998); Ippolito Desideri, *Cesta do Tibetu* (Praha 1976, 2001); W. Y. Evans-Wentz, *Milaräpa. Velký tibetský jógin* (Praha 1996); Helmut Uhlig, *Tibet. Tajemná země na střeše světa* (Praha 2002); Patrick French, *Tibet, Tibet. Historie ztracené země* (Praha 2004); Fosco Maraini, *Utajený Tibet* (Praha 2004). Josef Kolmaš je držitelem medaile Kőrösi Csoma Sándora (Budapest, 1984), Zlaté plakety Františka Palackého (Akademie věd ČR, 1993), několika nakladatelských cen ad. K 70. narozeninám mu byl věnován sborník *Studia*

Sinica et Tibetica (Dedicated to Josef Kolmaš to His 70th Birthday). *Archiv orientální*, roč. 71, 2003, č. 3, s. 245–489. A dále Martin Slobodník (2003): Vedecká dráha na pomezí *sinica* a *tibetica* – k životnému jubileu profesora Josefa Kolmaša. *Studia Orientalia Slovaca*, 2, s. 23–27 (Bratislava). Kontakt: Prof. PhDr. Josef Kolmaš, DrSc., Čihákova 30, 190 00 Praha 9, telefon: 284 823 782, e-mail: kolmas@post.cz.

Kolumbus, Kryštof (italsky Cristoforo Colombo, španělsky Cristóbal Colón, mezi 25. 9. a 31. 10. 1451, Janov, Itálie – 20. 5. 1506, Valladolid, Španělsko), italský mořeplavec ve španělských službách; objevitel *Nového světa a autor španělsky psaných zpráv o svých cestách. Až do smrti byl přesvědčen, že našel novou, kratší cestu do Indie; to však nijak nezmenšuje význam jeho objevu. Když 12. října 1492 přistál u amerických břehů na antilském ostrově Guanahaní, který ihned překřtil na San Salvador (Svatý Spasitel) a uviděl tam první domorodce, popsal je těmito vzletnými slovy: „Jsou to lidé věru sliční. Vlasy nemají kučeravé, nýbrž splývavé a přitom hrubé, jako koňské žíně. A všichni mají hlavy a čela mnohem širší, než jsem kdy u lidí viděl. A mají také velice krásné, nikterak malé oči. Pleť nemají tmavou, nýbrž takovou, jako obyvatelé Kanárských ostrovů. Nohy mají pěkné, rovné, jako by je všechny vytvořila jedna ruka, a nejsou otlí, nýbrž mají břicho pěkně posazeno. Chodí úplně nazí, tak jak vyšli z lůna matčina, a to i ženy; ovšem viděl jsem jen jednu a ta byla spíše ještě děvčetem. Všichni, které jsem viděl, byli pěkně urostlí, měli krásná těla a přívětivé obličej.“

Kolumbus byl přesvědčen, že doplul do Indie, a proto nazval obyvatele, s nimiž se setkal, *indiány. Od tohoto okamžiku až do dnešních dnů neustal spor o původu praobyvatel amerického kontinentu (*Američané, první). Kolumbovou hlavní literární prací je *Diario* (Deník), to znamená lodní deník z první plavby a *Memorial* (Pamětní spis) o druhé plavbě. I když jeho myšlení zůstávalo ještě v zajetí středověké koncepce světa, jsou jeho práce nesmírně cenné jako zdroj prvních informací o obyvatelích karibské oblasti. Česky jeho spisy vyšly pod

názvem *Kolumbův lodní deník* (1942) a *Cesty Kryštofa Kolumba: Deníky, listy dokumenty* (1958); většina jeho textů je obsažena též v českém překladu knihy Cesara de Llolis, *Život Kryštofa Kolumba* (1992).

Komárek, Stanislav (6. 8. 1958, Jindřichův Hradec, Česká republika), český biolog, filozof a publicista; profesor Univerzity Karlovy v Praze. Po absolvování gymnázia v Jindřichově Hradci (1977) studoval biologii na Univerzitě Karlově v Praze, obor entomologie. Krátce po nástupu na aspiranturu v Parazitologickém ústavu ČSAV emigroval do Rakouska (1983), kde po udělení politického azylu pracoval v Muzeu přírodní historie, na Ministerstvu zemědělství a nakonec na Zoologickém ústavu Vídeňské univerzity. Ve Vídni spolupracoval s Altenberským okruhem pro filozofii a dějiny přírodních věd (R. Riedl, E. Oeser, W. Grössing). V tuto dobu intenzivně studoval německou autonomistickou školu v biologii a podobně orientované proudy v etologii a antropologii (zejména A. *Portmann, dále K. Henke, O. Koenig, K. *Lorenz, L. Peterich, F. Süffert, J. von Uexküll a další); v této problematice intenzivní spolupráce s oddělením teoretické biologie Zoologického ústavu Vídeňské univerzity (R. Riedl, F. Wagner), E. Pucherem z Muzea přírodní historie a Ústavem Konrada Lorenze v Altenbergu (zejména A. Höschl). Ve stejné době započal jeho intenzivní zájem o otázky *psychologie a *psychoanalýzy, zpočátku pod vlivem vídeňské tradice (zejména freudovské), později i jungovské. Proslovil řadu přednášek v rámci Vídeňské univerzity (Institut für Wissenschaft und Kunst) a české Společnosti pro vědy a umění, jejíž vídeňskou pobočku organizoval společně s J. Němcem a R. Falkenauerem. Pravidelně se účastnil sjezdů české exilové inteligence ve Frankenu a její „mládežnické“ frakce v Rohru (Německo).

V roce 1990 se vrátil do Prahy, jako jeden ze zakládajících členů nastoupil na tehdy Zdeňkem Neubauerem nově založenou Katedru filozofie a dějin přírodních věd na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy v Praze jako odborný asistent. V říjnu 1990 začal přednášet o vzájemných vztazích

přírodních a kulturních fenoménů a o biologické estetice A. Portmanna. V následujícím roce byly zahájeny i přednášky o dějinách biologie, o dějinách objevných cest, domestikaci jakožto biologickém fenoménu a mimetických jevech v živé přírodě. Fenomén mimikry a mimetismu dále rozpracovával i v pozdějších letech a uvedený fenomén se stal stěžejním objektem jeho zájmu (bibliografie mimetických jevů v živé přírodě o 5 000 položkách vyšla v rejstříkové podobě pod názvem *Mimicry, Aposematism and Related Phenomena in Animals and Plants: Bibliography 1800–1990* [Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy u živočichů a rostlin: Bibliografie 1800–1990] v roce 1998, knižní zpracování údajů obsažených v těchto pracích dalo vznik monografii *Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy – mimetismus v přírodě a vývoj jeho poznání* z roku 2000, v tisku je i anglické vydání). Počátkem devadesátých let se hlouběji zabýval dílem C. G. *Junga a snažil se o propojení Jungových psychologických vhledů s biologickou problematikou (od roku 1999 i samostatnými přednáškami o Jungově psychologii). V roce 1994 se habilitoval v oboru entomologie, habilitační práce *Vznik, vývoj a eko-etologické významy křídelních kreseb u motýlů*. Počínaje rokem 1993 publikoval četné eseje v časopisech *Tvar, Vesmír, Prostor, Analogon, Přítomnost, Salon Práva* a dalších, jejich souborné vydání zahrnuje tři sborníky. Od roku 1996 do roku 2002 byl ve funkci vedoucího Katedry filozofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V letech 1991–2001 přednášel na Katedře estetiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy o přírodní estetice a od roku 1999 na Ústavu filozofie a religionistiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy o lidské přirozenosti v zrcadle děl významných biologů 19. a 20. století. V roce 2001 byl jmenován profesorem pro obor filozofie a dějiny přírodních věd. Od roku 2002 přednáší i na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, zcela nově uvedl i přednášku *Moc, nemoc a psychosomatika*, sledující v Portmannově duchu nemoc jako prostředek komunikace a sebevyjádření.

Publikoval četné popularizační články a vystupoval v médiích, podnikl řadu cest po Evropě i mimo ni. Pro edici *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie napsal 20. svazek *Obraz člověka v dílech některých významných biologů 19. a 20. století* (2003), kde kriticky analyzuje proměny pojmu *lidská přirozenost v minulosti, v díle významných biologů 19. a 20. století (Charles *Darwin, Alfred *Wallace, Adolf *Portmann, Konrad *Lorenz, Edward *Wilson, Irenäus *Eibl-Eibesfeldt) a uvádí své vlastní velmi hluboké příspěvky k tomuto důležitému pojmu. Hlavní knižní publikace: 1995: *Sto esejů o přírodě a společnosti*. Praha: Vesmír. 2. rozšířené vydání: *Pitevní praktikum pro pokročilé*. Brno: Petrov, 2000 (sborník esejů); 1997: *Dějiny biologického myšlení (s appendixem: Vznik, vývoj a eko-etologické významy křídelných kreseb u motýlů)*. Praha: Vesmír; 1998: *Lidská přirozenost*. Praha: Vesmír; 1998: *Mimicry, Aposematism and Related Phenomena in Animals and Plants: Bibliography 1800–1990*. Prague: Vesmír; 1999: *Hlavou dolů*. Praha: Vesmír (sborník esejů); 2000: *Příroda a kultura, svět jevů a svět interpretací*. Praha: Vesmír; 2000: *Mimikry, aposematismus a příbuzné jevy – mimetismus v přírodě a vývoj jeho poznání*. Praha: Vesmír (anglická verze *Mimicry, Aposematism and Related Phenomena – Mimetism in Nature and the History of Its Study*. München: LINCOM, 2003 – v tisku); 2003: *Mír s mloky*. Brno: Petrov (sborník esejů); 2005: *Spasení těl: Moc, nemoc a psychosomatika*. Praha: Mladá fronta. Poezie: 1986: *Kartografie*. Vídeň: Alfa; 1994: *Kaligrafie*. Praha: Gryf; 1998: *Holografie*. Praha: Gryf. Romány: 2002: *Opšlstisova nadace*. Brno: Petrov; 2004: *Černý domeček*. Brno: Petrov (2005). Kontakt: Prof. RNDr. Stanislav Komárek, Dr., Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, U Kříže 8, 158 00 Praha 5-Jinonice, též Katedra filozofie a dějin přírodních věd Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Viniční 7, 128 44 Praha 2, e-mail: stanislav.komarek@email.cz.

Komenský, Jan Amos (28. 3. 1592, Uherský Brod nebo jeho okolí, Morava – 15. 11. 1670, Amsterdam, Nizozemsko), český pedagog, humanistický filozof,

spisovatel, teolog, polyhistor a reformátor, diplomat a politik; autor učebnic, spisů didaktických a pedagogických (*Opera didactica omnia* [Souborná vzdělávací, didaktická díla), i spisů politických (*Anděl míru* aj.) a sociálně nápravných (celoživotní dílo *Obecná porada o nápravě věcí lidských*).

Snahou Komenského bylo sjednocení veškerého lidského vědění na základě jeho zpřístupnění všem. Položil základy novověké *pedagogiky.

Konfucius (Kchung Čchiou; Kchung-fu-c', „Mistr Kchung“) (551–479 př. n. l.), čínský filozof a etik; tvůrce jednoho z nejstarších morálně-etických a státoprávních učeních, dochovaného v *Lun-jü* (Hovory), o uspořádání vztahů a zájmů jednotlivce, společnosti a státu. V Číně je uctíván jako jeden z největších mudrců všech dob. Konfucius pohlížel na rodinu jako na mikrokosmos státu, jeho základní článek. Panovník byl otcem všeho lidstva a představitelé státní správy na určitém stupni hierarchie byli mnohdy označováni jako „rodiče lidu“.

Konfuciovo učení, *konfucianismus, se stalo jedním z nejdůležitějších pilířů čínské morálky a chování v nejširším smyslu.

Kosmas (kolem 1045, Zdice, Čechy – 21. 10. 1125, Praha, Čechy), český kronikář, církevní hodnostář (kanovník svatovítské kapituly) a vzdělanec evropského rozhledu. Studoval na pražské katedrální škole, v Lutychu a pravděpodobně i na jiných evropských školách. Je autorem latinsky psané kroniky *Chronica Boëmorum* (Kronika Čechů), která je překládána pod názvem *Kronika česká* a která ve třech knihách zachycuje české dějiny od mytických počátků (příchod praotce Čecha) až po vládu knížete Soběslava I. (vládl v letech 1125–1140).

Krafft-Ebing, Richard von (14. 8. 1840, Mannheim, Německo – 22. 12. 1902, Graz, Rakousko), německý psychiatr; průkopník v oblasti studia sexuálních deviací. Jeho kniha *Psychopathia sexualis* (Sexuální psychopatie) vyšla poprvé v roce 1886 a dočkala se celé řady reedicí a překladů; největší

pozornost je věnována popisu různých kazuistik, zejména homosexuálně orientovaných lidí.

Kretschmer, Ernst (8. 10. 1888, Wüstenrot, Německo – 8. 2. 1964, Tübingen, Německo), německý psychiatr. Zabýval se léčbou maniodepresivního syndromu a hysterie; po 1. světové válce zejména jako důsledku válečných postižení. Zkoumal vztah mezi tělesnou a psychickou konstitucí člověka s ohledem na jeho osobní charakter a dispozici určitých typů onemocnění. Autor konstituční typologie člověka (*biotyp). Z díla: *Körperbau und Charakter: Untersuchungen zum Konstitutionsproblem und zur Lehre von den Temperamenten* (Stavba těla a charakter: Výzkumy ve vztahu ke konstitučnímu typu a nauce o temperamentu, 1921).

Kroeber, Alfred Louis (11. 6. 1876, Hoboken, New Jersey, USA – 5. 10. 1960, Paříž, Francie), americký antropolog; jeden ze zakladatelů *konfiguracionismu; po smrti Franze Boase vůdčí osobnost americké kulturní antropologie. Na Kolumbijské univerzitě studoval od roku 1892 angličtinu a literární vědu a v letech 1897 až 1899 pracoval jako asistent na katedře anglického jazyka a literatury; Franz *Boas jej získal pro studium antropologie. V roce 1901 byl Kroeberovi udělen vůbec první doktorát antropologie v dějinách Kolumbijské univerzity za dizertační práci o arapažském umění. Téhož roku Kroeber odešel do Kalifornie, kde působil na univerzitě v Berkeley. Od roku 1909 stál až do svého odchodu do penze v roce 1946 v čele místní katedry antropologie, kterou přeměnil v důležité středisko antropologického bádání.

Kroeberovy zájmy zahrnovaly kromě etnologie rovněž lingvistiku, archeologii a fyzickou antropologii; díky tomuto záběru je pokládán za posledního všeobecného antropologa. První Kroeberovy studie se zabývaly etnografií a jazyky indiánských populací Arapahů, Bannoků, Mohavů, Šošonů a Yuroků. Indiánské populace žijící v Kalifornii se vyznačovaly zřejmě nejvyšší lingvistickou rozmanitostí v Severní Americe. Tyto výzkumy, shrnuté

v sedmdesáti odborných studiích, vyústily posléze do monumentálního tisícistránkového kompendia – *Handbook of the Indians of California* (Slovník indiánů Kalifornie, 1925). Kroeber sdílel s Franzem Boasem a Williamem *Riversem přesvědčení, že smyslem antropologické práce je především shromáždění co nejúplnějších dokladů o těchto vymírajících archaických formách lidské sociální a kulturní existence. V návaznosti na tradiční difuzionistickou školu se Kroeber zabýval koncepcí kulturních oblastí, jejíž obdobou v německém *difuzionismu byla teorie kulturních okruhů (*Kulturkreise*). Další Boasův žák Clark *Wissler ukázal, že v Severní Americe existuje korelace mezi určitými geografickými oblastmi a kulturními komplexy indiánských populací. Kroeber razil ve studiích *Area and Climax* (Oblast a klimax, 1936) a *Cultural and Natural Areas of Native North America* (Kulturní a přírodní oblasti domorodé Severní Ameriky, 1939) pojmy *kulturní intenzity* (způsob, jehož prostřednictvím kultury dosahují a udržují svoji kulturní úroveň) a *kulturního klimaxu* (nejvíce integrované středisko nebo ohnisko kulturní oblasti). Problematikou pojmosloví a systému příbuzenských vztahů se obšírněji zabýval v práci *California Kinship Systems* (Kalifornské příbuzenské systémy, 1917), věnované především Šošonům. Kroeber se snažil ukázat, že příbuzenská terminologie se přímo nevztahuje k soudobým či minulým společenským poměrům, ale je podmíněna „psychologickou“ dispozicí, čímž rozuměl formální dispozice lidského myšlení, které se přímo odrážejí v povaze jazyka. Kroeber se snažil, obdobně jako jiní žáci Franze Boase, překonat historický partikularismus svého učitele. Kultura dosahuje podle Kroebera vnitřní integrace, která je pozvedává nad pouhou chaotickou akumulaci kulturních prvků, díky *kulturním vzorcům* (*cultural patterns*) nebo *konfiguracím* (*configurations*), představujícím její organizační princip. Kulturní vzor podmiňuje charakter institucí, náboženství a umění dané společnosti. Rozlišil *primární* a *sekundární kulturní prvky*, kterým odpovídají příslušné kulturní vzorce. Primární kulturní prvky, zahrnující praktické, ekonomické aktivity společnosti, vytvářejí oblast *kulturní*

reality (reality culture), jež je výrazem úsilí o optimální adaptaci na přírodní prostředí. Neutilitární sekundární kulturní prvky reprezentují oblast *kulturních hodnot (value culture)*, která se ztělesňuje především v umělecké a estetické tvořivosti společnosti.

Kroeber striktně odlišil kulturu od společnosti; zatímco společnost se vyskytuje všude tam, kde existuje skupinový život (například u včel, mravenců nebo vyšších primátů), kultura se skládá z osvojitelných a sdílených hodnot, norem a zvyků. Kultura představuje podle Kroebera nadindividuální entitu, která působí na jedince zvnějšku obrovskou silou. Kroeber převzal od Herberta *Spencera pojem *superorganický*, který použil pro vymezení kultury jako nadindividuální, autonomní a specificky lidské entity, stojící nejvýše v hierarchii jsoucna, jejíž organizační princip a zákonitosti se vymykají anorganickým a organickým faktorům. Kultura sice vzniká jako prostředek adaptace lidí na přírodní prostředí, ale nabývá nadindividuální, autonomní a nebiologické kvality. Ve studii *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (Kultura: Kritický přehled konceptů a definic) z roku 1952 analyzoval s Clydem *Kluckhohnem více než sto padesát vymezení kultury a podal následující definici: „(...) kultura je produkt, je historická, zahrnuje ideje, vzorce a hodnoty, je selektivní, lze se jí učit, je založena na symbolech a je abstrahována z chování a z produktů chování.“

Alfred Louis Kroeber se tak výrazně zasloužil o to, že američtí antropologové nadále dávali přednost konceptu kultury před sociální strukturou, prosazovanou britskou funkcionalistickou školou. Kroeber pracoval téměř osm let na přípravě rozsáhlého díla *Configurations of Culture Growth* (Konfigurace kulturního růstu, 1944). Na více než osmi stech stranách se pokusil o syntetický pohled na vývoj kulturních konfigurací světových civilizací od starověkých států Předního východu po současnou západní civilizaci. V roce 1957 shrnul své historické teze v kratší studii *Style and Civilizations* (Styl a civilizace). Kroeber sledoval v *Konfiguraci kulturního růstu* cíl znovu smířit antropologii s historií. Svě

historické zaměření zdůraznil v práci *An Anthropologist Looks at History* (Antropolog se dívá na dějiny, 1963).

Kuhn, Thomas Samuel (18. 7. 1922, Cincinnati, Ohio, USA – 17. 6. 1996, Cambridge, Massachusetts, USA), americký fyzik, filozof a historik vědy. Na základě analýzy historie vědy prokázal, že pokrok vědeckého poznání není přímočarý, ale že je čas od času přerušován zásadními zvraty – „vědeckými revolucemi“. Při těchto revolucích dochází k přehodnocení samotných základů dosavadního vědění. Vědecké poznání tedy nesměřuje k nějaké jediné „pravdě“ o světě, netýká se žádné „objektivní reality“ – nezávislé skutečnosti, všem společné, vždy zde již jsoucí. Věda, tak jako každá jiná lidská činnost, má svůj sociální, kulturní, psychologický, institucionální a dějinný rozměr. I vědecké poznatky jsou proto historicky podmíněné: vyjadřují ducha dané epochy, mění se s dobou i s okolnostmi. Tuto koncepci shrnul Thomas Kuhn v monografii *The Structure of Scientific Revolutions* (Struktura vědeckých revolucí, 1962).

Klíčovým pojmem Kuhnova pojetí vývoje vědy je vědecké *paradigma (z řečtiny: *paradeigma*, „příklad, vzor, model, pravidlo“): „(...) obecně uznávané vědecké výsledky, které v dané chvíli představují pro společenství odborníků model problémů a model jejich řešení“. Paradigma ovládá jistou vědeckou komunitu, častěji celý vědní obor a je určujícím prvkem při rozhodování, co by mělo být předmětem výzkumu a co nikoli, jaké metody lze s úspěchem použít, dokonce i jakého druhu by měly být výzkumné výsledky. Podstata paradigmatu je většinou explicitně formulována v renomovaných oborových učebnicích a v publikacích všeobecně uznávaných představitelů daného oboru. Výzkum podléhající danému paradigmatu nazývá Kuhn „normální věda“. Po určité periodě se však objeví anomálie: například je popsán jev, který není možné vysvětlit v pojmech stávajícího paradigmatu. Tehdy zpravidla dochází i k pokusům, jak je zažitým představám přizpůsobit, ale pokud nelze fakta na staré paradigma aplikovat, dochází k změně paradigmatu. Během období, kdy k tomu dochází a kdy anomálie vyvíjejí už příliš velký tlak na staré paradigma,

probíhá krize, po níž následuje vědecká revoluce. Vědecké disciplíně pak už nedominuje staré paradigma, ale nahradí je paradigma nové, reflektující nové poznání, proběhne vědecká revoluce.

Thomas Kuhn tak dokázal, že věda sice představuje poměrně kontinuální proces, ale ten je čas od času narušován různě intenzivními momenty diskontinuity.